

Het Vlaamse voorgeslacht van de Hollandse familie de Clercq, eind 13de - begin 17de eeuw

Voorwoord

Het verhaal dat hieronder volgt vormt de voorlopige neerslag van het nog lopend onderzoek naar het Vlaamse voorgeslacht van mijn familie. De aanzet tot deze speurtocht naar het verste verleden van ons geslacht werd gegeven in 1993, maar door praktische beperkingen kon sindsdien slechts stapje voor stapje vooruitgang worden geboekt. Zelfs heeft het onderzoek een aantal jaren stil gelegen. Een niet te onderschatten complicerende factor is bovendien de familienaam, welke in Vlaanderen reeds sinds de late Middeleeuwen zeer wijdverbreid is. Er woonden in Gent dan ook diverse families van deze naam, wat het soms moeilijk en in enkele gevallen onmogelijk maakte om te bepalen of een in de bronnen vermeld gevonden De Clercq behoorde tot het hier besproken geslacht.

Dat hier nu toch een veelheid aan gegevens kan worden gepresenteerd is te danken aan de hulp die ik heb gehad van diverse personen. Eerstens is dit de heer Guido Demuynck, die op verzoek van de familie in Holland het onderzoek op gang heeft geholpen en daarbij veelbelovende resultaten behaalde. Vervolgens zijn er met wie ik gedurende mijn eigen vorsingen ter plaatse in contact ben gekomen en die mij welwillend hebben bijgestaan: mevrouw M.J. Van Nuffel-Baudts (†) en de heer Erik Verroken. Zij waren zo genereus om bij hun eigen historische/genealogische naspeuringen notities te maken die op De Clercqen betrekking hebben. Hun aantekeningen zijn van zeer grote waarde gebleken. Erik Verroken heeft mij bovendien ruim laten delen in zijn grote kennis van Gent en zijn burgers in de 14de en 15de eeuw en heeft mij zeer belangrijke gegevens geleverd, nuttige adviezen gegeven en suggesties gedaan. Tenslotte waren enkele (oud-)studenten van de Universiteit van Gent bereid om diverse bronverwijzingen na te lopen en van de desbetreffende akten regesten of transcripties te maken. Hun namen zijn Dieter Van Campe, Laurence Derycke en Katrien Moermans; ik prijs mij gelukkig met hun bijdrage. Zelf heb ik, naast de speurtochten in de Gentse archieven, ook vrij wat literatuuronderzoek gepleegd in de bibliotheken in Holland, hetgeen eveneens tal van relevante gegevens heeft opgeleverd.

Zoals ik al aangaf is dit verhaal niet bedoeld als afronding van het onderzoek, maar veeleer als tussentijds verslag daarvan. Het toont het raamwerk, waarbinnen de familiegeschiedenis zich heeft afgespeeld: de grote lijnen zijn gezet en her en der zijn details reeds zichtbaar. Van de rijke Vlaamse archieven is echter nog maar een zeer klein deel bestudeerd, met name waar het de zestiende-eeuwse bronnen betreffen. Meer grondige studie zal ongetwijfeld nog veel gegevens kunnen opleveren, waarmee dit verhaal verder kan worden ingevuld. Ik spreek bij deze dan ook de hoop en intentie uit dat het onderzoek naar onze Vlaamse wortels met enthousiasme zal worden voortgezet.

De eerste generaties in Erondegem

Eeuwenlang, van circa 1400 tot het midden van de negentiende eeuw, hebben onze voorouders gewoond en gewerkt in een stedelijke omgeving: achtereenvolgens in Gent, Haarlem en Amsterdam. Deze familiegeschiedenis begint echter op het platteland, in het Oost-Vlaamse dorpje Erondegem, enkele kilometers ten westen van Aalst. Hier zijn de eerste sporen van onze familie teruggevonden, waarvan de oudste (en nog zeer vage) dateren van het einde van de dertiende eeuw en de eerste helft van de veertiende eeuw. De vroegste, daadwerkelijk bewezen voorvader, Nijse (Denijs) de Clerc, die naar schatting werd geboren tussen 1350 en 1360, overleed hier, vóór 1396.

Over de geschiedenis van Erondegem (of Eerdegem, zoals het in de volksmond heette) is helaas weinig opgetekend.¹ Vermoedelijk is het een van de oudste dorpen in deze streek; het wordt al genoemd in een oorkonde uit de tweede helft van de negende eeuw, als 'Eroldingeheim in pago Bragbattensi': woonplaats van zekere persoon Erold of Erond. De eerste vermelding van een kerk in het dorp dateert van 1142. Het landschap is er tamelijk vlak, behalve het oostelijke, aan Erpe grenzende deel van de huidige gemeente, dat om zijn hogere ligging 'Boven' wordt genoemd, in tegenstelling tot het overige dat de naam 'Beneden' draagt. Van oudsher was Erondegem een heerlijkheid die, met het aangrenzende Ottergem, een allodiaal goed vormde, d.w.z. een vrije en onafhankelijke heerlijkheid, van niemand afhankelijk dan "van God en de zon". Sinds het einde van de elfde eeuw behoorde zij toe aan het riddermatige geslacht Van Erpe. Hun familiekasteel stond tegenover de kerk van Erpe, op een zogenaamde 'motte', een door een verdedigingsgracht omzoomde hoogte. In de zeventiende eeuw is het kasteel tot puin vervallen en verdwenen. De motte, met een onderaardse gang, is wel goed bewaard gebleven. En met een omtrek van 220 meter aan de basis en 115 meter aan de top, met een hoogte van ongeveer 16 meter, is het tevens één van de grootste van België en Nederland.

Niet alleen de literatuur, maar ook het archiefmateriaal over Erondegem is bijzonder schaars. Van het dorp zelf zijn vrijwel geen documenten van vóór 1600 bewaard gebleven. Voor onderzoek naar de (laat-)Middeleeuwse bewoners, en meer speciaal de De Clercgen vóór 1400, zijn we daarom aangewezen op provinciale archieven, die van nabijgelegen grotere steden en van kerkelijke instellingen, die in deze omgeving onroerende goederen bezaten. Zulk onderzoek is nog nauwelijks verricht. Toch maken de beschikbare gegevens het al mogelijk om ons van het voorgeslacht in Erondegem enige voorstelling te maken.

De bewezen stamvader Denijs de Clerc leefde hier aan het einde van de veertiende eeuw, maar zijn familie moet al langer in deze omgeving hebben gewoond. De oudste gevonden vermelding van een De Clerc in Erondegem dateert zelfs van vóór 1300. In het archief van de Sint-Baafsabdij te Gent bevinden zich lijsten van hoofdcijnsplichtigen. Hierop werden per parochie de 'vrijgewijden' opgetekend. Toen in de Middeleeuwen, meer bepaald in de 12de en 13de eeuw, de horigen tot vrije lieden werden verklaard, stelden zij zich veelal onder de hoede van een kerk of abdij. De graven van Vlaanderen en hun leenmannen, waarvan de horigen voorheen afhankelijk waren, erkenden deze instelling. In ruil voor de geboden bescherming verbond de vrijgewijde zich jaarlijks een hoofdelijke cijns (een soort belasting) te betalen. De status van vrijgewijde was erfelijk en werd via de vrouw doorgegeven. Daarom werden, door de personen die de cijnszenden, geregeld lijsten van hun cijnsplichtigen opgemaakt en vulden zij deze aan met nieuwe geboorten en huwelijken. Van de Sint-Baafsabdij zijn voor Erondegem zulke lijsten bewaard

¹ Enkele gegevens over Erondegem zijn te vinden in: F. de Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, reeks 5, dl. 2 (Gent 1900).

gebleven van 1295 en 1330. Op die van 1295 vinden we vermeld: Margareta, dochter van (geschrapt: Gilliens) Blankards, zuster van Gillins Clericus en op die van 1330: Margaretha en Katharina, kinderen van M(argaretha), de zuster van Egidius Clericus, Goesen, zoon van Alisa Clericus, Balduinus en Katharina en Gertrudis, kinderen van Beatrix,? van Goessen Clericus en tenslotte Ely, de vrouw van Thomas Clericus.² De familienaam staat hier dus weergegeven in haar oorspronkelijke, Latijnse vorm.³

Naar schatting staat in de hoofdcijnsboeken grofweg 5% tot 10% van de toenmalige lokale bevolking opgeschreven. Voor Erondegem geeft de lijst van 1295 42 namen, die van 1330 geeft 39. Het gaat om een minderheid van gegoeden die financieel in staat waren om de cijnzen te betalen. Zij die in de hoofdcijns van een kerk of abdij opgenomen waren, bezaten dus de status van vrij persoon, gewaarborgd door die kerkelijke instelling. Hieraan werd de naam ontleend van 'vrijgewijde dienstmannen'. En uit deze stand, die in middeleeuwen werd aangeduid als 'bene nati' (welgeborenen), of 'boni homines' (eerzame lieden), kwamen ondermeer de schepenen van de gemeenten en de vierschaar voort. Dat het in de hoofdcijnsen de gegoede laag van de bevolking betreft blijkt ondermeer uit het feit dat vrouwen in de hoofdcijns, vanwege hun status van vrij persoon, huwbaar waren voor riddermatige mannen. Er vond dan ook een sociale vermenging plaats tussen de verarmde oude landadel en de cijnsplichtige bevolking.

Er is reden om aan te nemen dat de laat 13de- en vroeg 14de-eeuwse Clerici voorouders waren van hun latere naam- en plaatsgenoot Denijs de Clerc. Dat deze een van zijn zoons Goessin heeft genoemd is hiervoor wellicht al een aanwijzing: op de lijst van 1330 komt deze naam zelfs tweemaal voor. Daar komt bij dat Denijs, evenals de vrijgewijden, moet hebben behoord tot de bovenlaag van de lokale bevolking. Dit blijkt al uit de enige tot nu toe bekende bron waarin Denijs genoemd wordt: een lijst uit 1396. Juister gezegd is het zijn echtgenote, die zonder haar eigen naam, doch als weduwe van "Nijse de Clerc" staat vermeld; Denijs was dus inmiddels overleden. De lijst geeft een opsomming van inwoners van Erondegem die in dat jaar 1396 hun bijdrage hebben voldaan als buitenpoorters van Geraardsbergen.⁴ Buitenpoorters waren lieden die buiten de stadsmuren woonden, maar het poorterschap van een stad hadden verworven, om daarmee bepaalde voorrechten en bescherming te genieten. Om dit poorterschap te verkrijgen moest voor de schepenen (bestuurders) van die stad een eed van getrouwheid worden afgelegd en diende jaarlijks een zeker geldbedrag te worden betaald. Het was daarom iets dat alleen de meer gegoeden zich konden veroorloven. Om buitenpoorter te worden waren Erondegemmers overigens niet alleen op Geraardsbergen aangewezen. Zij konden ook kiezen voor bijvoorbeeld het meer nabijgelegen Aalst. Maar waar Geraardsbergen tegenwoordig slechts een klein provinciestadje is, behoorde het in de 13de en 14de eeuw dankzij een bloeiende textielindustrie tot de belangrijkste steden van Vlaanderen en had het een aanzienlijke regionale invloed. Bovendien oefende sinds de twaalfde eeuw de in Geraardsbergen gevestigde Sint Adriaansabdij het patronaat uit in Erondegem en zamelde zij er het grootste deel van de tienden in (een vorm van kerkelijke winstbelasting). Er waren dus duidelijke banden met deze stad. Komt nog bij dat de hoogte van het jaargeld voor buitenpoorters, alsook de voorrechten die men dan genoot, per stad verschilden. In Aalst betaalde men een kleiner bedrag, maar te Geraardsbergen genoot de echtgenote mee van het poorterschap van haar man en in Aalst niet. Verschillende leden van de

² G. Liessens, 'Hoofdcijnsplichtigen van de Sint-Baafsabdij in Erpe-Mere', in: *Mededelingen van de Heemkundige Kring te Erpe-Mere* jg. 44, nr. 4 (jan. 2001)

³ Zie noot 12.

⁴ Algemeen Rijksarchief Brussel (ARB), archief Rekenkamer, nr. 45971, fol. 19. Deze bron is gepubliceerd in: J. de Brouwer, *Het buitenpoortersboek van Geraardsbergen van 1396* (Leuven 1954), zie ald. 33-34.

gemeenschap maakten voor het verwerven van het poorterschap daarom verschillende keuzes.⁵

Dat Denijs een gegoed man was blijkt duidelijker uit de afwikkeling van de nalatenschappen van twee van zijn zoons: Goessin en Pieter de Clerc. In akten die hierop betrekking hebben, staat hun 'patrimonium' genoemd: de goederen die zij van vaderlijke zijde hadden geërfd, voor zover zij die bij hun overlijden althans nog in eigendom hadden. Toen Goessin in 1422 in Gent overleed, werd ten behoeve van zijn minderjarige dochter Jehanneke zijn 'staat van goed' opgemaakt.⁶ Naast de eigendommen in Gent worden hierin bezittingen in zijn geboortestreek vermeld. Eerstens in de parochie Erpe: "in de Boterhouc 1 dachwant ende 16 roeden⁷ [...], int boschvelt 67 roeden [...], der neffes ghelegghen 50 roeden bosch met 20 sticken upgaende houts der up staende [...] waer af tderde deel ghecocht was binnen huwelijk". Voorts in de parochie van Ottergem: "in de Nedermersch half oude dachwant [...], up de Bloct 60 roeden lands [...], up de Muelencouter 26 roeden lands [...]" en tot slot in de parochie van Eerdegem (Erondegem): 26 roeden liggende up de Muelencouter, in Groot...? 33 roeden [...], up dMuelenlante(?) up de zijde te Heerdeghem waert up een besloten velt 50 roeden lands met 6 stroken upgaende houts daer up staende [...], in tveldekin bachten den tiende scure 33 roeden lands [...]", alsmede "een stede te Heerdeghem 30 roeden groot". Behalve deze stukken die Goessin van zijn vader heeft geërfd worden overigens ook nog genoemd 18 roeden land die hem waren toegekomen "bij der versterfte van Trude Loetins", naar ik aanneem een tante van Goessin. En tot slot is er een categorie "Gecocht ende ghecreghen goed met ghemeene goede", die Goessin ten tijde van zijn huwelijk heeft verworven, te weten: "Eerst up de Boschcouter een dachwant ende 20 roeden [...], up de Nederen Steenborch 60 roeden lands [...]" en "16 roeden lands dat ghecocht was bij den versterfte van Goessin Loetins", vermoedelijk een oom.

Niet lang nadat deze staat van goed is opgemaakt, heeft Pieter de Clerc, die behalve oom ook voogd van Jehanneke was, aan zijn nichtje delen van zijn eigen patrimonium verkocht. In de akte die hierop betrekking heeft worden de percelen niet nader beschreven dan dat deze gelegen waren in de parochies Erondegem en Erpe en zijn overgedragen voor een bedrag van 22 pond en 14 schellingen.⁸ Maar het zullen dezelfde percelen zijn die in een aanvulling op de staat van goed als volgt worden omschreven: "Item so es den weezen sint den overbringhe van dese state ghecocht 1 bundre ende 59 roeden lands lettelt min oft meer liggende in de percheele hier in ghenoeemt. Te weten es int boschvelt 92 roeden. Item int selve velt 40 roeden. Item een bosch 1 dachwant groot met 20 sticken upgaende houts. Item int veldekin bachter tienden schuere 33 roeden. Item int rot 66 roeden. Item in de bucht 64 roeden. Item up de Nedercouter in eene onbehuusde stede een dachwant ende 14 roeden".

Toen Pieter zelf overleed, in 1439, werd zijn nalatenschap eveneens beschreven in een staat van goed en hieruit blijkt dat hij van zijn patrimonium toch nog stukken had behouden, te weten: "Eerst in der prochyen van Erdeghem halve dachwant ende 11 roeden lants [...] ghelegghen ter plaetsen dat ment heet Ter Bloct [...], up Eerdeghem Couteren, in den selven prochyen, 17 roeden evenen [...], in der vorseiden prochyen van Eerdeghem 28 roeden lants [...], streckende up der selven couteren ende de selven 2 parcheelen van landen [...], een dachwant lants [...] legghende in de selven prochyen up den Nederen Steenborch" en tot slot "up den selven Steenborch, in der vorseiden prochyen, halve dachwant, min anderhalve roeden, erve".

⁵ J. de Brouwer, op. cit., 3-5.

⁶ Zie noot 28 en 30.

⁷ De oppervlaktemataten verschilden per regio. Voor het Land van Aalst moet waarschijnlijk worden gerekend met: 1 roede = 30,75 m², 1 dagwant = 100 roeden = 3075 m².

⁸ Stadsarchief Gent (SAG), reeks 330 (registers van gedele), nr. 18, fol. 218, 27 februari 1425 (n.s.); rekening voor de voogdij van Jehanneke, van 3 oktober 1422 tot 8 februari 1425 (n.s.), door haar moeder voorgelegd aan de

De hierboven beschreven goederen besloegen in totaal een oppervlakte van circa 4,8 hectare. Naar toenmalige maatstaven vormde dat reeds een uitgebreid bezit. Het zal echter slechts een deel zijn geweest van wat Denijs in eigendom heeft gehad. Behalve Goessin en Pieter had hij nog een zoon Jan en er is geen reden om aan te nemen dat hij niet ook nog andere kinderen had; deze zullen dan navenant hebben geërfd. Zo worden in de patrimonia van Goessin en Pieter alleen landerijen genoemd en geen woonhuis of andere opstallen, waarvan mag worden aangenomen dat hun vader die wel heeft bezeten. Waren deze toebedeeld aan een broer of zuster die in Erondegem is blijven wonen, dan wel verkocht?

Overigens moet worden bedacht dat in de late Middeleeuwen slechts ongeveer een vijfde van de plattelandsbevolking zelf land in eigendom had; de rest pachtte land van adellijke of kerkelijke grootgrondbezitters, was dagloner of leefde als arme “van de dis”.⁹ Het is bovendien nog maar de vraag of Denijs deze percelen bezat om zelf als boer zelf te verbouwen. Temeer daar ze geografisch zo verspreid lagen dat het bezit zich over drie parochies uitstreckte. Mogelijk verpachtte Denijs het land en was hij zelf reeds werkzaam in de textielnijverheid, zoals de meeste van zijn nakomelingen dit waren.

Denijs' sociale positie zou voorts kunnen blijken uit het volgende. Hoewel Denijs' echtgenote zonder haar eigen naam is vermeld, was zij vrijwel zeker een telg van de familie Loetins. Vast staat in ieder geval dat, zoals we nog zullen zien, met deze familie een zeer nauwe familierelatie bestond. Nu werd in een Gentse akte uit 1389 een zekere Henrik Loetins vermeld gevonden als baljuw van ‘mer’ Philips van Erpe, hetgeen betekent dat hij in de aan de Van Erpes toebehorende heerlijkheden was belast met de rechtspraak. Bovendien blijkt hij aan de adellijke familie van Erpe ook financiële diensten te hebben verleend; hij was dus hun vertrouweling.¹⁰ Deze baljuw Henrik Loetins woonde eveneens in Erondegem en er is reden om te veronderstellen dat hij Denijs' zwager was.¹¹ Deze verwantschap met zo'n invloedrijke gezagsdrager zou bevestigen dat Denijs een min of meer vooraanstaande positie had binnen de lokale gemeenschap, een beeld dat we ook zullen zien bij de volgende generaties.

Tot slot moet worden gewezen op de familienaam. Zoals we zagen stond deze in de oudste bronnen, van 1295 en 1330, nog opgetekend in de Latijnse vorm “clericus”. Oorspronkelijk betekende dit: geestelijke, vaak iemand die de lagere geestelijke wijdingen ontvangen had. Maar aangezien in de Middeleeuwen de geestelijkheid de enige geletterde stand was, kreeg klerk mettertijd de betekenis van: geleerde, dichter, schoolmeester, leerling, student, geletterde. En geletterd betekende in de eerste plaats: kunnen lezen en schrijven. Vandaar dat het woord ook de betekenis kreeg van: geheimschrijver, griffier, schepenklerk, secretaris. De conclusie die we derhalve aan de familienaam kunnen verbinden, is dat reeds vanouds bij leden van de familie sprake was van enige geletterdheid, toen dit nog was voorbehouden aan slechts enkelen.¹² Ook dit bevestigt het beeld dat Denijs moet worden gerekend tot de lokale elite.

Rond 1400 vormden de De Clercen in Erondegem een vermoedelijk vrij uitgebreide familie, wat

schepenen van Gent.

⁹ W. Prevenier e.a., *Prinsen en poorters. Beelden van de laat-middeleeuwse samenleving in de Bourgondische Nederlanden 1384-1530* (Antwerpen 1998) 85.

¹⁰ SAG, reeks 301 (registers van de keure) 11, fol. 26, 16 jan. 1389 : Henrik Loetins, “baillu van mer philips van herpe”, is in naam van mer vrouwe van der Maelsteden (een zuster van Philip van Erpe II) een bedrag van 24 schellingen gr. schuldig aan Mergriete Jans, weduwe van den Hecke. Henrik heeft dit beloofd “up al sijn goed”. Het was in de Middeleeuwen gebruikelijk dat edellieden betalingen lieten verrichten door vertrouwelingen.

¹¹ *Het buitenpoortersboek van Geraardsbergen van 1396*, p. 34 vermeldt: “Heinric Lottins et ux(ore) Allijse”, alsook een zekere “Jan Lottin f. Boudewins”. Op de verwantschap met de familie Loetins ga ik later dieper in.

¹² F. Debrabandere, *Verklarend woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk* (Brussel 1993)

niet vreemd is wanneer we ervan uitgaan dat zij er zeker al een eeuw, dus minstens drie generaties woonachtig was. Op de lijst van 1396, van buitenpoorters van Geraardsbergen, vinden we behalve de weduwe van Denijs de Clerc ook een zekere Boudin de Clerc fs. (= filius, zoon van) Boudin en een “Lijsbet Heinrics sClercx wijf was van Bulleghem”. De oudst bewaard gebleven lijst van buitenpoorters van Aalst, uit 1393, vermeldt een Pieter de Clerc, die in 1395 lijkt te zijn overleden. Van een Goessin de Clerc “fs. Clercs van Billeghem” is de betaling teruggevonden vanaf 1402 en van een Jan de Clerc vanaf 1407.¹³ Men mag aannemen dat deze De Clercen verwanten van Denijs waren, hoewel de toevoeging “van Billeghem” (of Bulleghem), bij twee van hen, enige verwarring wekt. Deze topografische aanduiding verwijst namelijk naar een locatie binnen de parochie Voorde, bij Aalst, wat lijkt aan te geven dat deze personen van daar afkomstig waren.¹⁴ Toch mag worden aangenomen dat in een kleine gemeenschap als Erondegem, dat hoogstens enkele honderden inwoners zal hebben geteld, de meeste De Clercen tot één familie behoorden. Een in 1358 in Erondegem vermelde “sclercx schure” (“schuur van De Clerc”) zal derhalve eigendom zijn geweest van familieleden van Denijs.¹⁵ Hetzelfde geldt wellicht voor een “boomgaerdekin [...] met eenen noekerboem (= walnotenboom) en eene pruime van de stede ter doerent geleghen in de prochie van Herpe 1 dachwant 15 roeden ligghe buter haghe en 1 dachwant up Cothem coutre”, die in mei 1378 door Philips van Erpe II werden verkocht aan zekere Simoen de Clerc.¹⁶ Gezien de plaatsaanduiding zal deze boomgaard gelegen zijn geweest nabij het “goed te Cotthem”, dat in 1402 werd gepacht door zekere Pieter de Clerc. Tussen hem en de eigenaar Jacob de Pottere was onenigheid ontstaan, welke zaak werd voorgelegd aan de schepenen van Gent.¹⁷ Het goed te Cotthem, ook wel het Hof van Cotthem of Hof ter Zickelen

1. De Cleerdries op de kaart van Sanderus.

genaamd, was een grote pachthoeve van liefst 34 hectare, waaraan ook een watermolen verbonden was. Deze Cottenmolen, voor het eerst vermeld in 1216, bestaat nog altijd.

Tenslotte moet melding worden gemaakt van de Kleerdries in Erondegem, waarvan de naam mogelijk verband houdt met onze familie.¹⁸ Een dries is een zeer oude terreinbenaming en oorspronkelijk een gemeenschappelijk terrein met verschillende functies: verzamelplaats voor het vee, gemeenschappelijke weide voor de schapen, varkens en het kleinvee, voeder- en drinkplaats voor de dorpskudde. Rond de dries groepeerde zich de bevolking; sommige driesen werden later verkaveld, andere groeiden uit tot

¹³ ARB, archief Rekenkamer, nrs. 31412-31436; vriendelijke mededeling van dr. H. van Isterdael, van het Rijksarchief Ronse.

¹⁴ M. Gysseling, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226)* (Brussel 1960) dl. I, 40.

¹⁵ SAG, reeks 330, nr. 2, fol. 137: Staat van goed van de kinderen van Pieter Scaerslipers, 1358, waarin diverse Erondegemse toponiemen vermeld staan. Met dank aan de heer G. Liessens.

¹⁶ SAG, reeks 301, nr. 6, fol. 44vo, 14 mei 1378.

¹⁷ SAG, reeks 301, nr. 16, fol. 55, 27 april 1402: In het geschil tussen Jacoppe den Poettere en Pieteren den Clerc, zijn pachter van zijn goed te Cotthem in de parochie van Erpe, spreken de schepenen het vonnis uit dat beide heren twee personen zullen kiezen, welke de pachtovereenkomst en de staat van het goed zullen nagaan; bij twist zal Gillis Ympine, landmeter, worden toegevoegd.

¹⁸ G. Liessens, 'Driesen te Erpe-Mere. Zesde deel: de driesen van Erondegem', in: *Mededelingen van de Heemkundige Kring te Erpe-Mere* jg. 41, nr. 1 (jan. 2001) 10-16. Verder besproken in: 'Het onderzoek in Vlaanderen', *Nieuwsbrief Stichting Familiearchief de Clercq* (2004) 23-29.

dorpspleinen. In Erondegem waren drie grote driesen: de Ganzendries, de Koningdries en de Kleerdries. De laatste was opvallend onregelmatig van vorm, zeer uitgestrekt en gelegen op vrij grote afstand van de dorpskern. Dat het een stuk land van enige importantie betrof, blijkt daaruit dat het als 'Cleersdryes' een expliciete vermelding kreeg op een kaart van het Land van Aalst in een beroemd boekwerk: *Flandria Illustrata* van Antonius Sanderus (1641) (afb. 1).

De oudste vermelding van deze dries werd gevonden in een oorkonde uit 1584, waarin sprake is van "60 roeden meers, aan sclercxdries". Vrij duidelijk kunnen we dit toponiem nu herkennen als de "dries van de clerc". Nu betekent dit niet noodzakelijkerwijs een verwijzing naar onze familienaam. Het wil echter dat in 1426 zekere Andries de Clerc pachter was van een omvangrijk goed in Erondegem: 16½ bunder, met leengoederen en rentegronden, meer specifiek gelegen "in de prochie van eerdeghem te wuppelghem an den driesch", waarmee mogelijk de latere Kleerdries werd bedoeld. Deze Andries de Clerc woonde later in Gent; diverse vermeldingen van hem zijn er gevonden uit de jaren 1440-1457. Enige verwantschap met onze voorouders blijkt daaruit niet, maar het gegeven dat hij een groot goed in Erondegem pachtte, maakt dit wel aannemelijk. Temeer daar Andries in Gent vermeld wordt als zoon van zekere Boudin (Boudewijn) de Clerc, een naam die ook is teruggevonden op de lijst van Erondegemse buitenpoorters van Geraardsbergen uit 1396.

Van het platteland naar de stad: Gent

Al met al blijft de oudste familiegeschiedenis rond stamvader Denijs nog in nevelen gehuld. Deze begint wat duidelijkere contouren te krijgen met het op toneel verschijnen van drie van zijn zoons: Goessin, Pieter en Jan de Clerc, die al eerder werden genoemd. Zij zijn geboren omstreeks 1375-1380 en hebben zich vermoedelijk tussen 1400 en 1404 gevestigd in Gent. De familie Van Erpe zal hierbij een bemiddelende rol hebben gespeeld. In de toenmalige sociale structuren konden personen niet zonder hulp van beschermheren in een nieuwe stad poorter worden en bezit verwerven. En de Van Erpes onderhielden door hun huwelijken nauwe banden met Gent. Philips I van Erpe was in 1341 getrouwd met Catharina van Artevelde, dochter van de beroemde 'wijze man van Gent' Jacob van Artevelde, die in die jaren feitelijk alleenheerser over Gent was. Hun zoon Philips van Erpe II had Clara van Massemen als eerste echtgenote en Philips III trouwde met Margaretha van der Zijpe, dochter van Jan en Catharina Vilain. Het zijn allemaal bekende namen uit Gentse politieke elite. Omdat de Van Erpes regelmatig in de stad verbleven, hadden zij er een 'steen' (een voornaam stenen woonhuis) in de Gentse Hogescheldestraat.¹⁹

Gent was in die tijd na Parijs de grootste stad ten noorden van de Alpen. In de loop van de twaalfde en dertiende eeuw was zij dankzij haar befaamde lakennijverheid uitgegroeid tot een internationaal handelscentrum. De Gentse lakens waren vooral luxeproducten, gemaakt van Engels wol. Omstreeks 1400 hadden Gent en de omliggende gebieden echter enkele zeer roerige decennia achter de rug. In 1379 was de stad een felle opstand tegen het grafelijk gezag begonnen, wat leidde tot de zgn. Gentse Oorlog, die duurde tot 1385 en eindigde zonder dat een van beide partijen een duidelijke overwinning had behaald. De Vlaamse economie - en vooral die op het platteland - was bij dit alles grondig ontwricht geraakt en het duurde tot omstreeks 1400 eer de situatie van vóór de opstand enigszins was hersteld. Gent zelf was van de directe oorlogsverwoestingen echter gespaard gebleven en had ook geen diepe economische crisis gekend. Bovendien had zij haar machtspositie in het graafschap behouden. Hiermee oefende Gent een grote aantrekkingskracht uit op de plattelandsbevolking, hetgeen aanzienlijke migratiebewegingen

¹⁹ F. De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden. Geschiedkundige beschrijving der stad*, 8 dln. (1883-1901): V, 79-80; S. Derom, 'Het Steen van Erpe', in: *Stadsarcheologie* jg. 7, nr. 2 (Gent 1983) p. 2-7.

richting de stad tot gevolg had. Dit vormde de achtergrond waartegen de verhuizing van de gebroeders De Clerc van hun geboorteplaats naar Gent moet worden gezien.

De vroegste vermelding in de Gentse archieven van een van de broers dateert van 4 september 1404 en betreft Pieter de Clerc. Zou hij wellicht identiek zijn met de Pieter die twee jaar eerder wordt genoemd als pachter van het Goed te Cotthem te Erpe? Hoe dit ook moge zijn, in 1404 heeft Pieter de Clerc fs. Nijs tegenover leden van het Gentse stadsbestuur verklaard een bedrag van vier ponden ontvangen te hebben van de twee achtergebleven dochters van ene Thomas sNeven en beloofde hen van dat bedrag jaarlijks “pensioene” (rente) te betalen; het betreft dus een lening.²⁰ Als borg voor Pieter trad hierbij op Pieter Loetins, roodverver in de Nederkwaadham en een belangrijk figuur, die in 1394 als schepen van gedele zitting had in het stadsbestuur en in 1411 wordt genoemd als deken (overste) van het St. Lenaersgilde, het ambachtsgilde der wolwevers.²¹ Vermoedelijk was Pieter een broer van de Erondegemse baljuw Hendrik Loetins.²² Eerder werd al gesteld dat tussen de De Clercen en de familie Lo(e)tins een nauwe familierelatie bestond, zoals moge blijken uit de volgende opsomming. In 1408 trad Pieter de Clerc op als borg voor ene Yde Loetins, in 1415 voor een zekere Philips Loetins en in 1418 zou hij worden benoemd tot voogd over de kinderen van ene Zegher Lotins. Twee jaar later vinden we Goessin de Clerc als voogd over een Trudekine Loetins, terwijl weer een Pieter Loetins (dezelfde als voornoemde?) optrad als voogd over de kinderen van Pieter de Clerc, na diens overlijden in 1439.²³ Dat deze hechte relaties in Gent hun oorsprong hadden in familieverbanden in Erondegem, blijkt overduidelijk uit het bezit van een stuk grond aldaar, dat Goessin had ontvangen uit de nalatenschap van ene Trude Loetins.²⁴ Het is daarom dat ik veronderstel dat de moeder van Goessin, Pieter en Jan, de weduwe van Nijse de Clerc, tot deze familie behoorde. Dit zou bovendien verduidelijken waarom de broers na het overlijden van hun vader naar Gent zijn getrokken. Hier woonden al verschillende van hun verwanten en deze hadden er kennelijk met succes een bestaan opgebouwd. Gezien de latere beroepskeuze van Goessin en Pieter is het zelfs waarschijnlijk dat zij onder de hoede zijn genomen door (hun oom?) Pieter Loetins en door hem in diens werkplaats in de Nederkwaadham zijn opgeleid tot meester-roodverver. Een heel zachtaardig heerschap schijnt deze overigens niet te zijn geweest. In 1409 heeft Pieter Loetins namelijk, bij een conflict, een zekere Pieter Scuerman zwaar verwond, waarna hij hem als genoegdoening het enorme bedrag van 300 pond moest betalen. Scuerman herstelde echter wonderwel en Loetins werd de schuld weer kwijtgescholden.²⁵ Als borg voor Pieter Loetins trad in deze op Jan van Durmen, deken van het wolweversgilde; vermoedelijk ging het om een conflict tussen de wevers en een andere partij, wellicht de volders. Opmerkelijk genoeg benoemde Pieter Scuerman in 1418 Goessin de Clerc tot voogd over zijn dochter; niet lang daarna overleed hij.²⁶ Vrijwel

²⁰ SAG, reeks 330, nr. 13, fol. 103.

²¹ SAG, reeks 301, nr. 21, fol. 78vo, april 1411. Aan de Vierweegschede stond de Wolweverskapel, die gewijd was aan de heilige St. Leonardus, vgl. V. Fris, *Histoire de Gand* (1930²) 79; J. Decavele en J. Vannieuwenhuysse, *Stadsarchief van Gent. Archiefgids. Deel I* (Gent 1983) 230.

²² Op 18 maart 1402 (n.s.) veroordeelden de schepenen Pieter Loetins als borg voor zijn broer Heinric tot het betalen van 30 schellingen groten tornois aan de baljuw van Kalken; vgl. SAG, reeks 301, nr. 16, fol. 42, akte 5.

²³ SAG, reeks 330, nr. 14, fol. 163, 1408; *ibidem*, nr. 16, fol. 84vo, 15 augustus 1415; *ibidem*, nr. 16, fol. 247, 18 juni 1418; *ibidem*, nr. 17, fol. 23vo, 21 januari 1420; *ibidem*, nr. 22, fol. 208vo, 28 nov. 1439.

²⁴ SAG, reeks 330, nr. 18, fol. 63, juli 1423. Staat van goed van Goessin de Clerc; met latere toevoeging dd. 15 februari 1427 (ns). Een ander stuk grond in Erondegem had Goessin gekocht “bij der versterfte van Goessin Loetins”. In de hierboven aangehaalde akte dd. 21 jan. 1420, waarin Pieter de Clerc optreedt als voogd over de kinderen van Zegher Loetins, staat dat ook deze wezen van hun tante Gertrude Loetins een portie in enige grond in de parochie Erondegem hebben ontvangen.

²⁵ SAG, reeks 330, nr. 14, fol. 11vo, 16 sept. en 10 okt. 1409.

²⁶ SAG, reeks 330, nr. 17, fol. 2, 3 september 1418; *ibidem*, nr. 17, fol. 84vo, 26 september 1418(19?): Staat van goed van Betkine Pieter Scuermans dochter bij Mergriete Scoefs, haar toekomstige bij de dood van haar vader.

zeker betekent dit dat ook Scuerman een verwante was van Goessin en zijn broers. Temeer daar in augustus 1423, toen Scuermans weduwe was hertrouwd met zekere Jan Boydins en Goessin de Clerc inmiddels was overleden, deze stiefvader werd benoemd tot de nieuwe voogd over het meisje, doch met Pieter de Clerc als 'toeziender'.

Over Jan de Clerc is niets meer bekend geworden dan dat hij in 1418 betrokken was bij een conflict met de hoedenmaker Jan Casin. Hoewel het geschil niet nader is omschreven, was het vermoedelijk van zakelijke aard, hetgeen een aanwijzing zou kunnen zijn dat Jan werkzaam was in de textielnijverheid. Van de diverse gevonden vermeldingen van Jannen de Clerc uit deze periode is deze echter de enige waarin deze ook wordt aangeduid als zoon van Denijs.²⁷

Jans broers waren in Gent getrouwd met twee zusters; Goessin huwde in 1409 met Mergriete Rommel(in) en Pieter vijf jaar later (hij was toen reeds 35 jaar of ouder – mogelijk betrof het een tweede huwelijk) met Katheline Rommel(in). Zij waren de jongste dochters van Jan Rommel († 1409), een naar het zich laat aanzien voornaam lakenkoopman, die op vrij grote schaal handel dreef met de 'oesterlingen', Hanzekooplieden uit Duitsland, die zich ophielden in Antwerpen, Brugge en andere steden.²⁸ Jan en zijn gezin woonden in het oude kwartier de Overschelde, in de Crommenes, bij de Nieuwbrug.²⁹ Evenals de De Clercen was de familie Rommel afkomstig van elders, namelijk uit de omgeving van Oudenaarde. Zij bezat erfgrond in Berchem, het huidige Kluisbergen, en verwanten waren poorter van Pamele. Dat de familie Rommel (ook wel Rommelin) in Gent een zeker aanzien genoot blijkt daaruit dat Claeys (of in de Picardische vorm: Colaert) Rommel, een oudere halfbroer van Mergriete en Katheline, die een vooraanstaand wolhandelaar was, diverse malen werd gekozen voor een functie in het stadsbestuur. Ter verduidelijking: dit bestuur was samengesteld uit twee schepenbanken van elk dertien schepenen, te weten die van de keure en van gedele. De schepenen van de keure waren belast met de algemene criminele en burgerlijke zaken; de schepenen van gedele vormden een "paisierersbank" voor het verzoenen van twistende partijen en spraken recht in erfeniskwesties, waar minderjarige wezen bij betrokken waren. Colaert Rommel heeft in beide banken zitting gehad: schepen van gedele was hij in 1419, 1422, 1424 en 1446, schepen van de keure in 1429, 1433 en 1436, waarmee hij een relatief groot aantal jaren in functie is geweest. De familie van de moeder van Mergriete en Katheline, Lijsbette van Bassevelde († 1427), schijnt eveneens enig aanzien te hebben gehad in Gent; Van Bassevelde hadden reeds sinds het midden van de veertiende eeuw politieke mandaten. Deze gegevens laten zien dat de broers De Clerc reeds kort na hun vestiging in de stad verkeerden in kringen van gegoede en invloedrijke lieden, waardoor we mogen aannemen dat zij ook zelf enig aanzien genoten.

Goessin de Clerc was roodverver van beroep; zijn ververij en woonhuis waren gelegen in een buurt waar veel ververijen stonden, namelijk "bij de Freremineuren" (het klooster van de Franciscaner minderbroeders, waar tegenwoordig het Paleis van Justitie staat), terwijl hij nog een tweede ververij vlak daarbij had, bij de Freremineurenbrug (de huidige Recolettenbrug) over de Leie. Delen van deze laatste ververij had hij in 1411 overigens gekocht samen met zijn schoon-

²⁷ Een Jan de Clerc fs. Jan, "sceppere" (kleermaker), blijkt getrouwd te zijn geweest met zekere Clara Lo(e)tins; vgl. SAG, reeks 330, nr. 14, fol. 27, 18 januari 1409. In juni 1414 was hij overleden en bereikte zijn weduwe met Jans zuster Aeghte de Clerc, voor de helft erfgename van haar broer, een overeenkomst m.b.t. de verdeling van de nalatenschap. Het echtpaar woonde in de Onderbergen. SAG, reeks 330, nr. 15, fol. 232vo, 26 juni 1414.

²⁸ SAG, reeks 330, nr. 14, fol. 206, 14 april 1409 en idem, nr. 15, fol. 38vo, 12 april 1415. Staten van goed van Jan Rommel. De totale schuld van deze 'oesterlingen' bedroeg ruim 123 pond. Nog in 1415 betaalden de erfgenamen zekere Baudin de Gand om in Brugge, Antwerpen en elders deze kooplieden op te zoeken in de herbergen waar zij verbleven en de achterstallige schulden te innen.

²⁹ Ibidem.

moeder.³⁰ Voorts bezat hij, blijkens zijn staat van goed, nog een huis in de Heilige Geeststeeg, naast de Waalse school, en zoals we eerder zagen enkele stukken grond in Erpe.³¹ Goessin was dus een bemiddeld man, wat nog eens wordt bevestigd door de vermelding van enkele luxeartikelen, waaronder drie zware zilveren schalen en diverse kostbare stukken textiel.³² Hij overleed in augustus 1421, of kort daarvoor, en liet behalve zijn vrouw een dochter Johanneken achter. Pieter de Clerc, haar oom, trad op als haar voogd. In deze functie zal hij er mede op hebben toegezien dat de diverse personen die Goessin bij zijn overlijden nog geld schuldig waren (voor het aanzienlijke totaalbedrag van ruim 70 ponden), hun schuld hebben voldaan. Hiervan was een lijst opgesteld, waarvan één kopie beruste bij de moeder, één bij Pieter en één bij de schepenen van gedele, die als 'oppervoogden' toezagen op de afwikkeling van de nalatenschap. Toen Pieter drieënhalf jaar later over zijn voogdij de rekening opmaakte, stonden overigens twee voorname heren borg voor de moeder: Nicasis tSammel en Willem van Munte.³³ De eerste was baljuw van de Oudburg (een groot gebied in en buiten Gent, dat hoorde bij de grafelijke burcht, nu bekend als het Gravensteen), de tweede behoorde tot een familie van (lagere) plattelandsadel, waarvan eind 14de eeuw telgen in Gent waren neergestreken en zich er hadden geallieerd met Gentse patriciërsgezachten. Deze contacten (borgen waren familieleden of goede bekenden) zijn nog eens een indicatie voor de kringen waarin de familie zich bewoog. Mergriete Rommel is als weduwe hertrouwd met Jan van Exaerde, die eveneens verver was.³⁴ Haar dochter Johanne de Clerc huwde met zekere Jacob van der Linden, over wie nog geen nadere gegevens bekend zijn. Maar mede omdat Johanne als enig erfgenaam van welgestelde ouders een financieel aantrekkelijke partij zal zijn geweest, is er reden om te vermoeden dat Jacob een telg was van de oude patriciërsfamilie Van der Linden.

Zoals we hieronder zullen zien oefende ook Pieter de Clerc het beroep van roodverver uit. Het is daarom op zijn plaats om over een aantal aspecten van de roodververij kort iets te vertellen.

In het productieproces van Engels stapelwol tot Gents kwaliteitslaken ging een zeer aanzienlijk deel van de totale productiekosten op aan het verven. Het bepaalde dan ook voor een niet gering deel de handelswaarde van de weefsels. Omdat de kleurstoffen op geheel verschillende manieren werden gemaakt, werd binnen het verversambacht een verschil gemaakt tussen dat van blauwververs en dat van roodververs. De eerste verfden met indigo (gewonnen uit wede), de tweede gebruikten beitskleurstoffen: voor het verven met rode en gele kleurstoffen dienden de garens eerst te worden gebeitst. Daarvoor werden vooral aluin- en ijzerbeits gebruikt, naast tin en koper. Tussentinten werden dikwijls verkregen door vermenging. Vervolgens werden de verse of gedroogde planten, waaruit de verfstoffen werden verkregen, in grote ketels in kokend water geëxtraheerd. Na afkoelen werden de te verven gebeitste en natte garens ondergedompeld. Voorts werd het bad opnieuw tot koken gebracht. Urenlang werden de lakens, met lange stokken, door het dampende verfbad geroerd, tot de gewenste tint was verkregen. Een nauwkeurig werk, want de schoonheid en de deugdelijkheid van de kleuren van het laken waren immers doorslaggevend voor de handelswaarde. Na het verfbad werden de lakens goed uitgespoeld en buiten aan palen te drogen gehangen.

³⁰ SAG, reeks 330, nr. 21, fol. 20vo, 31 december 1411.

³¹ SAG, reeks 330, nr. 18, fol. 63, juli 1423. Staat van goed van Goessin de Clerc; met latere toevoeging dd. 15 februari 1427 (ns).

³² Ibidem. Deze artikelen, waaronder ook nog twee bedden met toebehoren, werden genoemd omdat zij speciaal bestemd waren voor Goessins dochter. Overige objecten uit de inboedel vermeldt de staat, behoudens de algemene aanduiding "juwelen ende catheylen", helaas niet.

³³ SAG, reeks 330, nr. 18, fol. 218, 27 februari 1425 (n.s.).

³⁴ SAG, reeks 301, nr. 28, fol. 24, 13 nov. 1424: vermeld wordt een put "dienende een verwere van Jan van Exaerde".

De rode verfstoffen werden onttrokken aan de wortels van meekrap en aan brazielhout, ofwel roodhout (het woord 'braziel' kwam niet van het Zuidamerikaanse land, maar van het Arabische woord 'braza', dat vuurrood betekent). Een andersoortig materiaal was kermes, de verzamelterm

2. Roodververs aan het werk

voor verschillende Europese insektenkleurstoffen, die feitelijk allemaal schildluizen zijn en ook een rode kleurstof geven. Dit was echter duur en werd alleen in geringe hoeveelheden aan een meekrap-verfbad toegevoegd. Meekrap op zijn beurt kostte weer driemaal zoveel als wede. Rode gewaden waren daarom ook 'chiquer' dan blauwe. De overige kleuren waren dubbele kleuren die pas in twee fasen tot stand kwamen en meestal blauw en anders rood als ondergrond hadden.

In een studie over Gent in de tweede helft van de veertiende eeuw wordt gesteld dat de Gentse rood- en blauwververs veelal uiterst deskundige en bekwame ambachtslieden waren en een tamelijk welgestelde groep vormden. Zij hadden echter niet de politieke en economische invloed die enkele van de grotere

ambachten hadden, zoals de beenhouwers (slagers), brouwers en wevers. Een interessant gegeven - gezien mannen veelal eerder stierven dan hun echtgenotes, ook bij de De Clercqen - is dat de ververij de enige tak van de textielindustrie was, waarin ook grote aantallen vrouwen werkzaam waren. Hoewel zij geen 'meesterverver' konden worden, oefenden zij het beroep uit en wisten enkelen, als weduwe of via hun zoons, een vooraanstaande positie in te nemen.³⁵

Eerder al uitte ik het vermoeden dat de broers Pieter en Goessin de Clerc na hun aankomst in Gent tot meester-roodverver zijn opgeleid door (hun oom?) Pieter Loetins. Of Pieter daarna onmiddellijk als zelfstandig verver is begonnen is niet duidelijk. Wellicht exploiteerde hij in eerste instantie samen met Goessin de twee ververijen "bij de Freremineuren". Opvallend is dat een Pieter de Clerc in de jaren 1413-1427 een van grootste leveranciers van lakens aan de stad is geweest.³⁶ Zeker is dat op 20 juni 1420 Pieter en zijn echtgenote Katheline Rommel eigenaars werden van een ververij met alle toebehoren, gevestigd in een tamelijk groot hoekhuis, aan de zuidoostkant van het Borrestraatje (het huidige Jodenstraatje), waar het uitkomt op de Neder-scheldestraat.³⁷ De vorige eigenaar, de priester Gillis Wayberch, had het geheel van de hand gedaan tegen een jaarlijkse lijfrente van vier ponden, ten lijve van zichzelf en zijn tante Agnees sQuinkers, die non was in het St. Claraklooster. Elk kwartaal diende aan hen één pond te worden betaald. Voorts rustte op het huis nog een rente voor de heiligegeest en de Onze-Lieve-Vrouw op de Rade van St. Jans. Indien Wayberch en zijn tante nog lang hebben geleefd, betrof het dan ook een kapitale koopsom.

Dit huis met de ververij in het Borrestraatje, dat overigens stond op een steenworp afstand van het Gentse woonhuis van de familie Van Erpe, is voor dit verhaal van bijzonder belang. Het is namelijk zeker vijf generaties, tot het einde van de 16de eeuw, in onze familie is gebleven. Op

³⁵ D. Nicholas, *The metamorphosis of a medieval city. Ghent in the age of the Artevelde, 1302-1390* (Lincoln, Nebraska 1987) 165-9.

³⁶ M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen, ca. 1384 - ca. 1453. Een sociologisch-politieke studie van een staatsvormingsproces* (Brussel 1990) p. 108 (tabel 6): "Gent 1400-1460: leveranciers van lakens aan de stad Gent voor een totaal bedrag > 50.000 d. gr."; hieronder: Pieter de Clerc; leverde 7 jaren (in de periode van 1413 tot 1427) voor in totaal 59.346 d. gr.

³⁷ SAG, reeks 301, nr. 25, fol. 91. Een afschrift van deze akte is te vinden in een cartularium van de St. Janskerk: RAG,

zeker moment, vermoedelijk niet lang na het overlijden van Pieter, werd het niet meer als ververij gebruikt. Later werd het gesplitst en sindsdien omschreven als twee huizen. Als bijzonderheid kan worden vermeld dat tussen dit familiehuis en het aanpalende huis in de Nederscheldestraat eeuwenlang een nis is geweest, met een unieke gotische Mariakapel (afb. 3). Deze is in de loop van vorige eeuw helaas spoorloos verdwenen.³⁸

In deze buurt zal een veelheid aan economische activiteiten te vinden zijn geweest. Dit stukje oever van de Schelde vormde vermoedelijk de oudste haven van de stad en bleef gedurende de gehele middeleeuwen een belangrijke aanlegplaats. Toen Pieter hier kwam wonen was het hierboven genoemde buurhuis in gebruik als blauwververij.³⁹ Tegenover deze huizen, aan de overzijde van de Nederscheldestraat, stond aan de rivier een opvallend houten gebouw: de grote watermolen van de stad, die daar reeds aan het einde van de dertiende eeuw was gebouwd. Feitelijk waren het twee gebouwen met vier verschillende molens, waarin graan werd gemalen. Naar verluid trok de meelstof die hier in het water viel massa's riviervissen aan, die de lokale specialiteit de 'Gentse waterzooi' beroemd hebben gemaakt. Aan de gevel aan de straatkant was aan het begin van de vijftiende eeuw een uurwerk bevestigd. Naast de molen stond de grote Braempoort, een zwaar gebouw met torens, waar ook tol werd geheven. De straatweg hiernaar toe was vanouds een belangrijke invalsweg vanuit Brabant. Vlakbij de poort, binnen de stadsmuren, stond aan deze weg het "kleine Vleeshuis", waar 24 slaggers hun "stallen" hadden om de vleeswaren te verkopen.

3. Stenen kapelletje met gotische versiering en ijzeren hekken waarin een beeld van de madonna met kind is geplaatst.

Het Borrestraatje of -steeg was een vrij smal, licht hellend straatje dat de Neder- met de Hogescheldestraat verbond en zijn naam dankte aan een waterput op de Kalanderberg. Een aardige anekdote is dat in 1435 Pieters buurman, Claeys Rebau, mede namens enkele andere bewoners van de Borresteeg (waaronder mogelijk Pieter zelf), een klacht heeft ingediend bij het stadsbestuur, omdat Rebau's buurvrouw, aan de andere zijde, boven de schouw van haar huis een ooievaarsnest had doen timmeren. Hierdoor was al eens brand ontstaan, waarbij het huis van Rebau schade had opgelopen. De schepenen bepaalden dan ook dat het nest moest worden afgebroken.⁴⁰

Wij kunnen ons een beeld vormen van hoe deze buurt er heeft uitgezien, dankzij enkele zestiende-eeuwse afbeeldingen, waarop ook het huis der De Clercqen vrij duidelijk is weergegeven (afb. 4 en 5). Hieruit blijkt dat dit donkerkleurige, houten hoekhuis iets uitstak uit de steeg en daarmee ruim uitzicht had op de Nederscheldestraat en de kade langs de rivier.

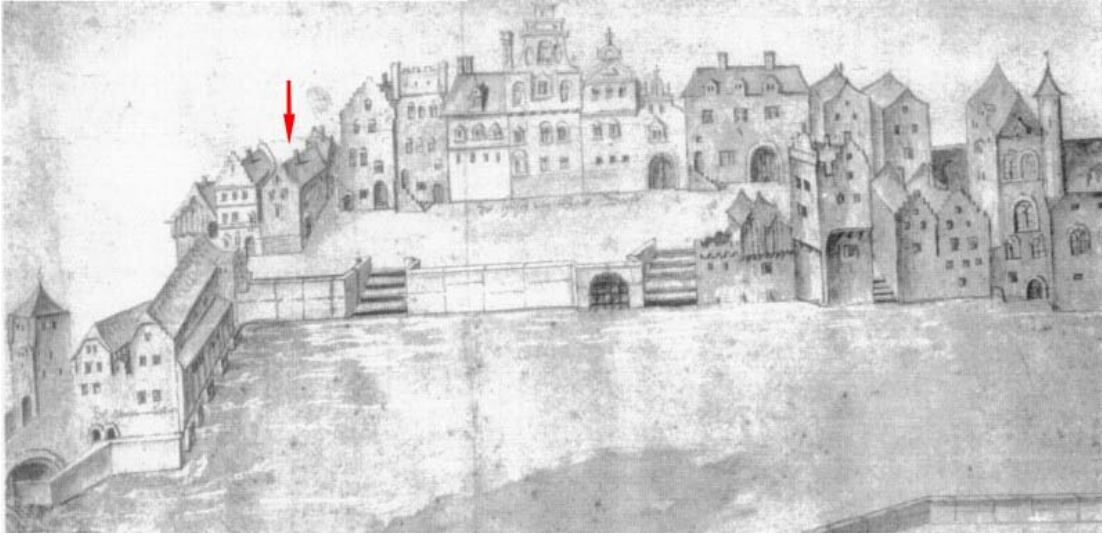
Ooit was dit deel van de Schelde een schilderachtig stadsgezicht, maar daarvan is bijna niets overgebleven. In 1882 werden diverse oude gebouwen, waaronder de watermolen, gesloopt en werd de rivier overwelfd. Bij baggerwerken kwamen tal van belangwekkende middeleeuwse

Archief van Sint-Baafs en Bisdom Gent; inv.nr. 8779, fol. 61vo

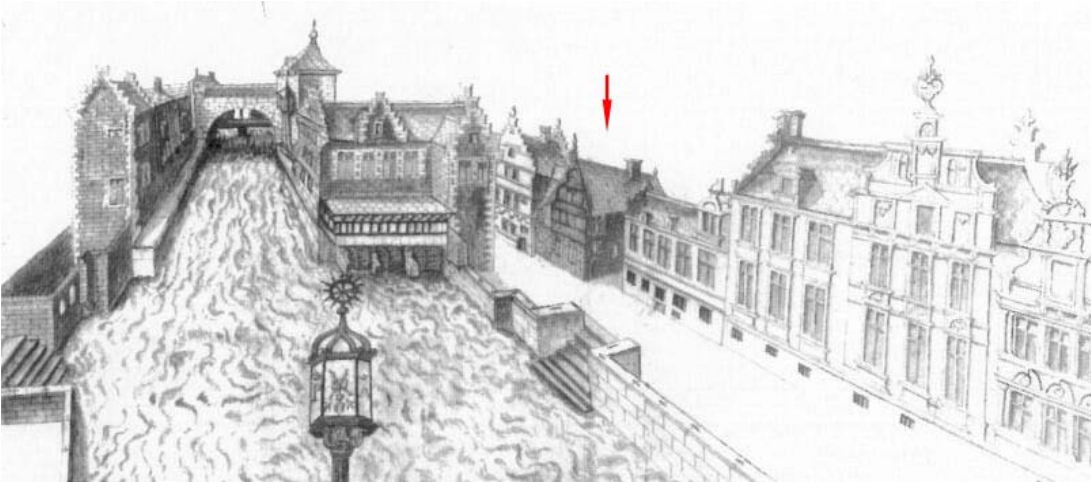
³⁸ De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden* III, 486; G. Deseyn, *Gids voor oud Gent* (Antwerpen 1984) 183.

³⁹ SAG, reeks 330, nr. 17, fol. 30, 6 maart 1421: Staat van goed van Kateline Borluut, wed. Olivier van de Velde, w.o. een "huus en stede eene blauwerij zijnde, staende beneden der Watermuelen daer de wezen moeder vut verstaerf."

⁴⁰ De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden* V, 74. Claeys Rebau woonde er overigens pas een jaar; hij had het huis in september 1434 gekocht van Jan van Wettere, 'die men heedt Wetterman' en diens echtgenote Katheline Snaets; SAG, reeks 301, nr. 33, fol. 20.

4. De Nederscheldestraat, vóór 1562, met links de Braempoort en watermolen en schuin daarachter het hoekhuis van de De Clercgen. Midden het hof van St. Baafs en rechts, aan het water, een deel van het nog bestaande Gerard de Duivelsteen.

5. Nogmaals de Nederscheldestraat, enkele decennia later (1584). De oude, houten watermolen is inmiddels vervangen door een stenen exemplaar. Ook de oude patriciërshuizen aan de overzijde van de Borresteeg, naast het hof van St. Baafs, zijn verdwenen.

vondsten aan de oppervlakte. Het is natuurlijk verleidelijk te denken dat hierbij ook voorwerpen waren die ooit aan De Clercqen hebben toebehoord. Overigens is men tegenwoordig bezig om de Nederschelde weer open te leggen.

Toen Pieter in 1439 overleed was hij zo'n zestig jaar of ouder; al zijn zeven kinderen waren echter nog minderjarig, dat wil zeggen: jonger dan 25 jaar. Daarom moest hun moeder, ten overstaan van de schepenen van gedele, beloven hen "te houdene van aten, drincken, cleederen, linnen, vullin, causen ende scoens, ter scolen gaenden ende van allen sustanchen diere henlieden behouven sal."⁴¹ Vermoedelijk was Katheline Rommel een stuk jonger dan haar man; zij heeft hem nog zeker zo'n twintig jaar overleefd. Niet geheel zeker is of zij is hertrouwd.⁴²

De door Pieter en Katheline bereikte leeftijden zullen naar onze huidige maatstaven niet erg hoog zijn geweest; voor middeleeuwse begrippen waren zij echter heel respectabel. Slechts een derde van de bevolking werd toen veertig jaar en nog geen 15 procent haalde de zestig jaar. Overigens werd Vlaanderen in de jaren 1438-1439 geteisterd door een van de laatste grote pestepidemieën, die ook in Gent grote aantallen slachtoffers heeft geëist. Maar uit niets is gebleken dat Pieter aan de vreselijke 'Zwarte Dood' ten prooi is gevallen.

Omdat Pieter minderjarige kinderen naliet, werd door de schepenen een staat van goed opgemaakt. Deze laat zien dat hij, evenals zijn broer Goessin, overleed als een redelijk welgesteld man. Behalve zijn woonhuis en ververij bezat hij nog diverse percelen land in de parochie van Erondegem; ander bezit in zijn geboorteplaats had hij zoals wij reeds zagen verkocht aan zijn nichtje Johanneken. Voorts bezat Pieter nog een onbekend aantal woonhuizen en schuren, met zulcker anclae (toebehoren), bomen ende catheylen (roerende goederen) alsser toebehoeren", in de parochie van Drongen, even ten westen van Gent.⁴³

De tweede generatie te Gent?

We zullen nog zien dat tussen de geboorte van Pieter de Clerc (ca. 1375-1380) en het overlijden van diens oudste zoon Jacob (na 1505) een kloof gaapt van 125 jaar of meer. Deze uitzonderlijk grote sprong in de tijd maakt het noodzakelijk de stap naar de tweede Gentse generatie toe te lichten.

Pieters huwelijk met Katheline Rommel vond plaats in 1414; Pieter was toen reeds 35 jaar of ouder. Men mag aannemen dat hun eerste kinderen niet lang nadien geboren werden. Nu is het bij het opmaken van een staat van goed de regel dat de achtergelaten kinderen in volgorde van leeftijd worden genoemd, doch de jongens eerst. In de staat van goed van Pieter de Clerc uit 1439 is de eerstgenoemde: Copkine, ofwel 'kleine Jacob'. Dan volgen: Hannekine (Jan), Pieterkine (Pieter), Merkine (Mergriete), Callekine (Cathelyne), Jakeminkine (Jacquemine) en Jehannekine (Janne / Jehanneke): drie jongens en vier meisjes. De eerstvolgende, althans mij bekende vermelding van de oudste zoon Jacob dateert van juli 1457. Op basis van het vorige zou men verwachten dat hij toen al zo'n 35 à 40 jaar was. Deze aanname is echter tamelijk onhoudbaar, omdat Jacob dan bij zijn overleden na 1505 een leeftijd zou hebben bereikt van minstens 83 jaar, terwijl hij nog tot kort daarvoor zijn beroep lijkt te hebben uitgeoefend. Dit en andere gegevens

⁴¹ SAG, reeks 330, nr. 22, fol. 208vo, 28 november 1439.

⁴² In 1453 wordt een Kateline Rommelins vermeld als weduwe van een verder onbekende Ghijselbrecht de Clerc. Met diens zuster Lijsbetten de Clerc, echtgenote van Lauwereins Kuneel, als zijn erfgename, bereikt zij een overeenkomst m.b.t. de verdeling van de nagelaten goederen. SAG, reeks 330, nr. 26, fol. 30vo, 15 oktober 1453. In 1458 wordt onze Katheline Rommelins echter (nog of weer?) vermeld als weduwe van Pieter de Clerc. SAG, reeks 330, nr. 28, fol. 46vo, zonder datum, doch vorige akte is van 28 februari 1458 (ns).

⁴³ SAG, reeks 330, nr. 22, fol. 208vo, 28 november 1439.

doen mij dan ook veronderstellen dat Jacob, als eerste zoon van Pieter de Clerc en Katheline Rommel, pas vele jaren na hun huwelijk werd geboren en wel tussen 1430 en 1435.⁴⁴ Voordien zouden dan de vier meisjes moeten zijn geboren, naast - vermoedelijk - enkele jonggestorven kinderen. Slechts op deze manier kan het enorme tijdsgat tussen de geboorte van Pieter en het sterven van zijn oudste zoon verklaard worden. Voor een alternatieve verklaring, een tussenliggende generatie, heb ik geen enkele aanwijzing gevonden en zulks lijkt mij chronologisch bovendien onmogelijk. Want nog in 1458 trad Pieters weduwe Katheline Rommel op als voogd over haar kinderen; verschillende van haar kinderen zijn dus geboren na 1433.⁴⁵

Tot zover dit genealogische intermezzo.

Van de zeven kinderen van Pieter de Clerc bij Katheline Rommel is de jongste, gelijknamige zoon vermoedelijk op vrij jonge leeftijd, ongehuwd overleden. De enige akte die ik meen met hem in verband te kunnen brengen is die waarin een Pieter de Clerc in 1459 een huis in de Borresteg, nabij de Hoge Scheldestraat, verkoopt aan een zekere Kathelyne de Smet, die het op dat moment als volwassen, doch ongehuwde vrouw van hem huurde.⁴⁶

Zijn twee oudere broers traden in het spoor van hun vader en oom en werden beiden roodverver. Jan (IIIb) had zijn roodververij aan de voet van de Pasbrug en was getrouwd met ene Kathelyne de Smet, wellicht dezelfde als voornoemde naamgenote. Samen kregen zij zeker acht kinderen.⁴⁷ Deze en hun verdere nakomelingen vormen een tak die hier niet verder in extenso besproken zal worden. Vermeldenswaard is wel nog dat, nadat Jan omstreeks 1481 overleed, Kathelyne is hertrouwd met Jan van Zele, die eveneens verver was en in vrijwel dezelfde periode als zij weduwnaar was geworden van zekere Margriete de Clerc, dochter van Goessin de Clerc en Lysbette Lyppins.⁴⁸ Hoewel het voor de hand ligt dat deze naamgenoten verwant waren aan het hier behandelde geslacht, is nog onduidelijk welke de precieze familierelaties waren.⁴⁹

Over Jacob, de reeds genoemde oudste zoon van Pieter de Clerc en Katheline Rommel, werden meer gegevens gevonden.

Jacob de Clerc: een 'particularist' in bonis.

Jacob de Clerc (IIIa) vestigde zich op een steenworp afstand van zijn ouderlijk huis, in het straatje dat vroeger werd aangeduid als 'bij de Braempoor' en tegenwoordig de St. Jansvest heet. Het blijkt dat hij hier, in de loop der decennia, een vrij omvangrijk bezit heeft verworven. De

⁴⁴ De schatting van Jacobs geboortjaar tussen 1430 en 1435 stemt overeen met het feit dat zijn dochter Mergriete in 1484 overleed als moeder van vier kinderen, en zijn zoon Jan in 1485 ook reeds volwassen was. Deze kinderen zullen derhalve geboren zijn tussen 1455 en 1460. Overigens werd Jacob zelf nergens aangeduid als "filius Pieter", maar zijn broer Jan wel. Bovendien werd Jacob teruggevonden als broer van Mergriete, Jacquemine en Janne de Clerc; al deze namen komen overeen met de namen van de kinderen van Pieter de Clerc, in diens staat van goed.

⁴⁵ SAG, reeks 330, nr. 28, folio 46vo, z.d. (vorige akte : 28 februari 1458 (ns)). Met 25 jaar bereikte een kind de volwassen leeftijd.

⁴⁶ SAG, reeks 301, nr. .. (1459-1460), fol. 36vo, 29 november 1459.

⁴⁷ SAG, reeks 330, nr. 36, fol. 40vo, 21 januari 1481. Staat van goed toekomende de kinderen van wijlen Jan de Clerc, die hij had bij Katheline tSmeets, zijn wettelijke vrouw.

⁴⁸ SAG, reeks 330, nr. 36, fol. 27vo, 10 december 1481. Staat van goed toekomende Betkin van Zele, dochter van Jan van Zele en wijlen Margriete sCleercx fa. Goessins, zijn wettelijke vrouw. Het goed wordt opgebracht door Betkins grootvader en voogd Goessin de Clerc en bestaat ondermeer uit "der weezen vierendeele van een hues ende stede wesende eene vaerwerie staende up de houc van de Jacopine brugghe up de zyde t'Onderberghe", waar de vader van de wees in woont.

⁴⁹ In een akte uit 1456 wordt verklaard dat Goessin de Clerc, gehuwd met Lisbetten Lippins, het huis in de Kwaadham, waarin nu nog Lisbettes moeder woont, mag gebruiken. Goessin en Lisbette bezitten tevens nog een huis in Onderbergen. SAG, reeks 330, nr. 27, fol. 98, 2 augustus 1456. In 1500, wanneer Jan van Zele als voogd over zijn dochter Lysbette voor de schepenen verschijnt inzake de nalatenschap van Goessin de Clerc en Lysbette Lyppins, treedt hierbij op als borg: Jan de Clerc fs. Jans, roodverver. SAG, reeks 330, nr. 42, fol. 112vo, 3 februari 1500.

gegevens over zijn onroerend goed zijn nog onvolledig, maar toch is het mogelijk een reconstructie te maken. Op zeker moment heeft Jacob, aan de oostzijde van het straatje, een stenen huis gekocht, dat van de straatzijde doorliep tot aan het water van de Schelde; dit gebruikte hij als woning.⁵⁰ Als gezegd was Jacob eveneens roodverver. Ik veronderstel dat hij, als oudste zoon, enige tijd de ververij van zijn moeder in de Borresteege heeft voortgezet. Maar nadien besloot hij zijn eigen werkplaats in te richten. Hiertoe kocht hij in juli 1457 de brouwerij 'De Hellem' genaamd, die recht tegenover zijn woning stond, aan de westzijde van de straat. De "bruuhalame" (toebehoren van de brouwerij) zou de verkoper Cornelis de Lantmeter dan ook behouden, om daarmee "zinen vrye wille te doene".⁵¹ Zes jaar later verwierf Jacob het aanpalende huis, op de noordhoek van de Ondadigesteege (tegenwoordig het Saeghermanstraatje geheten). Hierin was reeds een ververij gevestigd, zodat Jacob nu dus twee werkplaatsen had! Dit pand had overigens als bijzonderheid dat het een zogenaamd 'vrij huis, vrij erve' was, ofwel dat de ondergrond niet aan een landheer toebehoorde en daarover dus geen jaarlijkse cijns hoefde te worden betaald. Bij de koop was bovendien inbegrepen de helft van een besloten hofje aan de overzijde van de straat, bij het water, waarschijnlijk direct naast zijn woonhuis.⁵² In een latere akte werd dit hofje de "Monfrants lochting" genoemd.⁵³ Waar die naam naar verwijst is onduidelijk, maar ook lochting heeft de betekenis van: omheinde (moes-)tuin. Aan de zuidzijde grensde het hofje overigens aan een open plaats aan het water, met een grote "gemeene waterganc", ofwel een trap die voor algemeen gebruik afdaalde naar de Schelde. Voorts verwierf Jacob, in mei 1472, van de weduwe van voornoemde De Lantmeter, een "loove", tussen zijn eerste ververij en de noordelijk daarvan gelegen brouwerij De Pale.⁵⁴ Een loove kon zijn een overdekte gang of een galerij terzijde het hoofdgebouw, dan wel een laag, aanpalend aan de ververij opgericht gebouwtje.

Nu bezat Jacob dus vrij wat onroerend goed, aan weerszijden van de straat. Toch was zijn koopdrift nog niet gestild. In februari 1485 kocht hij voor 60 ponden het huis op de zuidhoek van de Ondadigesteege, "met allen zijne plaetsen, aysementen, lochtingen, achterhuusen, stallen ende ghelaghen der toebehoren ende ancleven mueghen van voren tot achter metter." Bij het huis hoorden bovendien een weeput, voor het huis, alsook de helft van de lochting, waarvan Jacob de andere helft reeds bezat.⁵⁵ Behalve die halve lochting heeft Jacob het geheel echter een jaar later al weer van de hand gedaan. Verdere eigendommen waren een huisje in de Ondadigesteege, naast zijn tweede ververij, met twee "vauten" (gewelfde kelders) daaronder, en nog een huis in dezelfde steeg, doch westelijker, richting de weverskapel aan de Vierwegschede (Korte Dagsteeg).⁵⁶ Voorts had Jacob zijn ouderlijk huis in de Borresteege - in delen - verworven⁵⁷

⁵⁰ SAG, reeks 152, nr. 7, fol. 92vo e.v.; ibidem, nr. 8, fol. 115 e.v. Vgl. ook SAG, reeks 301, nr. 51, fol. 104ro, 4 mei 1472.

⁵¹ SAG, reeks 301, nr. 44, fol. 126, 28 juli 1457. De koop werd gesloten tegen een jaarlijkse lijfrente van 2 ponden, ten lijve van Cornelis de Lantmeter en zijn echtgenote Margriete Wouters, of de langstlevende.

⁵² SAG, reeks 301, nr. .. (1463-64), fol. 63vo, 27 maart 1463.

⁵³ SAG, reeks 330, nr. 50, fol. 245; 30 juli 1530. Staat van goed van Gillis de Cleerc.

⁵⁴ SAG, reeks 301, nr. 51, fol. 104ro, 4 mei 1472. De koopsom bedroeg 16 pond. Brouwerij De Pale stond op de hoek van de St. Jansvest met de Brabantstraat en had in Gent een klinkende naam; al in de veertiende eeuw werd hier onder deze naam bier gebrouwen en dit gebeurde nog in de achttiende eeuw, vgl. *Gent, van oudste tijden tot heden*, III, 484.

⁵⁵ SAG, reeks 301, nr. 58, fol. 98, 25 februari 1485.

⁵⁶ SAG, reeks 301, nr. 48, fol. 49vo, 30 januari 1464; ibidem, nr. 67, fol. 14ro, 13 juli 1502.

⁵⁷ Aanvankelijk was het ouderlijk huis in de Borresteege eigendom van Jacobs ongehuwde zuster Mergriete, die er ook woonde. In december 1465 verkocht zij echter 2/5 deel aan Jacob, onder voorwaarde dat zij de andere delen zou behouden en er mocht blijven wonen. SAG, reeks 301, nr. 48, fol. 146, 9 december 1465. Na haar overlijden vererfden deze resterende delen collateraal, ondermeer op de kinderen van een andere zuster: Janne de Clerc, gehuwd met Passchier van der Guchte. In 1487 kocht Jacob ook deze delen van hen over. SAG, reeks 301, nr. ..

en was hij ook nog eigenaar van twee panden in de Abeelstraat, buiten de Braempoort.⁵⁸ Jacob heeft bovendien gebouwd. Reeds vóór 1465 had hij naast zijn meer westelijk in de Ondadigesteeg gelegen huis een “ijdele hofstede” (een onbebouwd perceel) gekocht. Toen hij dit in augustus 1505 van de hand deed, stond er een huis met erve.⁵⁹

Bij het uitgebreide bezit van Jacob in dit kwartier moet wel als kanttekening worden geplaatst dat de waarde van het onroerend goed alhier gemiddeld lager lag dan in, bijvoorbeeld, de nabijgelegen Nederscheldestraat en Hogescheldestraat. In die straten stonden veel grote en aanzienlijke huizen, waarin vele bekende Gentse patricische families woonden. De omgeving van de Braempoort had minder allure. Er wordt zelfs gesteld dat de naam van de Ondadigesteeg zou verwijzen naar de ‘ondaden’ die hier gepleegd werden.⁶⁰

Dit neemt niet weg dat Jacob een goeod man was. Naast zijn eigendommen in de stad bezat hij vrij wat land, in de parochies van Dickele (bij Aalst), Destelbergen, Heusden en Drongen. Bovendien hadden verschillende personen bij hem leningen uitstaan.⁶¹ Met recht mag dus worden gesteld: Jacob de Clerc was een man ‘in bonis’.

Laat Jacobs welstand zien dat hij tot de gegoede klasse behoorde, ook uit zijn huwelijk blijkt dat hij in vooraanstaande kringen verkeerde. Meer nog: naaste familieleden van Jacobs echtgenote Aechte de Vriese vormden de kern van een groep die korte tijd, doch in een van de roerigste perioden in de geschiedenis van Gent, in de stad de dienst hebben uitgemaakt. Aechte was een dochter van Lieven de Vriese “alias de Veerwere”, die - zoals zijn bijnaam reeds aangeeft - eveneens verver van beroep was; de endogamie binnen deze beroepsgroep is onmiskenbaar. Van 1446 t/m 1451 was hij deken van het roodverversambacht. Lievens echtgenote en Aechtes moeder, Cathelyne Sneevoet, behoorde tot een familie waarvan al decennia eerder leden een prominente rol in het politieke leven hadden gespeeld. Haar grootvader Gillis Sneevoet d’oude was in de jaren 1408 tot 1425 verschillende malen schepen van de keure en deken van het bakkersgilde geweest, terwijl diens broer Jacob Sneevoet van 1395 tot 1427 hoog in de Gentse ambtelijke hiërarchie had gestaan als overdeken, schepen, stadsontvanger, stedekiezer en stads-pensionaris. Vooral in de zogenaamde representatieve organen, die op landsheerlijk niveau het overleg tussen de landsvorst Jan zonder Vrees en zijn onderdanen voor hun rekening namen, speelde deze Jacob als afgevaardigde van Gent een rol van belang. En meer dan eens stond Sneevoet als zodanig tegenover de hertog, Jan zonder Vrees.⁶² Diens zoon en opvolger Filips de Goede kwam nog veel nadrukkelijker in conflict met de Gentenaren. Filips’ centralisatiepolitiek, waarmee hij als landsheer van Vlaanderen, Brabant, Namen en Limburg uiteindelijk succesvol de basis heeft gelegd van de natievorming in de Nederlanden, botste frontaal met het aloude ‘particularisme’ van Gent: het vasthouden aan bijzondere privileges en het streven om als stad

(1486-1487), fol. 25, 29 oktober 1487.

⁵⁸ SAG, reeks 301, nr. 73, fol. 113, 20 mei 1513. In deze akte wordt genoemd een schuld aan het ‘sterfhuis’ van Jacob en Aechte, spruitende uit de verkoop van twee huizen in de Abeelstraat.

⁵⁹ In 1465 wordt deze “ijdele hofstede” van Jacob genoemd als belending; SAG, reeks 301, nr. 48, fol. 77vo, 7 maart 1465. De verkoop van de huis en erve op 11 augustus 1505 gebeurde tegen een koopsom van 15 ponden; SAG, reeks 301, nr. 68, fol. 104vo. Als belender wordt dan overigens genoemd: Gillis Saegherman, naar wie het straatje tegenwoordig is vernoemd.

⁶⁰ Deseyn, *Gids voor oud Gent*, 223. Voor de verschillen in gemiddelde waarde van huizen in Gent, per straat, zie: M. Boone, M. Dumon en B. Reusens, *Immobilienmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent, 1483-1503* (Kortrijk 1981) en J. Dambruyne, *Mensen en centen: het 16de-eeuwse Gent in demografisch en economisch perspectief* (Gent 2001), bijlage 3.

⁶¹ In het voorjaar van 1513 troffen de erfgenamen van Jacob de Clerc en Aechte de Vriese onderling regelingen m.b.t. diverse onroerende goederen en gekochte renten uit de nalatenschap. SAG, reeks 301, nr. 73, fol. 96vo, 20 maart 1513; ibidem, fol. 103, 20 mei 1513; ibidem, fol. 111vo, 9 april 1513.

⁶² M. Boone, ‘Jacob Sneevoet’, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek* XIV, 631-636.

afzonderlijk zelfstandig te blijven. Dit particularisme werd met name uitgedragen door gegoede ambachtslieden, die de sociale middenklasse van Gent vormden. Deze middenklasse, waartoe ook de De Clercqen behoorden, was het in de eerste helft van de 15de eeuw economisch voor de wind gegaan en ook haar politieke invloed was geleidelijk toegenomen. In 1447-'48 lukte het zelfs een greep naar de macht te doen. Een kleine groep die tegenstanders waren van de hertog wist enkele sleutelposities in het stadsbestuur te bemachtigen. Voor enige tijd zou deze opstandige, particularistische groep de lakens in de stad uitdelen. Spoedig echter kwam hertog Filips hevig tegen de situatie in het geweer en ontspan zich in de jaren 1449-1453 een diplomatieke en zelfs militaire strijd, algemeen bekend als de Gentse Opstand.⁶³ Tot de kern van de opstandige particularisten worden acht mannen gerekend, waarvan liefst vier behoorden tot de naaste familiekring van Aechte de Vriese, te weten: Lieven de Vriese, Lieven en Gillis Sneevoet en Lieven de Pape, die gehuwd was met Lijsbette de Vriese. Ofwel: Aechtes vader, haar grootvader en twee van haar ooms. Haar vader Lieven de Vriese werd in 1449 aangesteld tot stedekiezer, in welke functie hij de schepenen van dat jaar mede benoemde. Van 1451 tot zijn overlijden in april 1452 was Lieven overdeken van de 53 kleine neringen, wat een van de meest invloedrijke posities in het stadsbestuur was. Haar grootvader Gillis Sneevoet was door zijn benoeming tot ontvanger-boekhouder in 1451 het hoofd van de stedelijke financiën.

Behalve een strijd met de vorst was de Gentse Opstand ook een conflict tussen drie partijen binnen de stadsmuren, die elkaar overigens deels overlaptten: de middenklasse van gegoede ambachtslieden, de gevestigde stedelijke elite en aanhangers van de hertog. Zachtzinnig ging het er daarbij niet aan toe; diverse personen werden ter dood veroordeeld en in het openbaar geëxecuteerd. Zeker éénmaal heeft voorvader Lieven de Vriese, in zijn functie als overdeken, een tegenstander persoonlijk naar het schavot geleid.

Mettertijd verwerd de opstand tegen de vorst tot een militaire strijd, die uiteindelijk op 23 juli 1453 op dramatische wijze werd beslecht in de Slag bij Gavere. Filips de Goede had een groot beroepsleger gelicht; vanuit Gent was het merendeel van de weerbare mannen naar Gavere opgerukt. De confrontatie eindigde in een gruwelijke slachting van de slecht bewapende Gentse

6. Hertog Filips de Goede (1396-1467)

militaries; naar schatting zijn 2 à 3.000 Gentenaren op het slagveld zijn gesneuveld of achteraf aan hun verwondingen bezweken. Nog tot begin augustus dreven er lijken op de Schelde naar de stad. Een groot deel van een hele generatie mannen was omgebracht.

De hertog besloot niet naar Gent op te rukken, waardoor de stad ontsnapte aan verwoesting. Wel kreeg Gent de zogenoemde Vrede van Gavere opgelegd. Naast enkele psychologisch vernederende bepalingen bevatte deze een gevoelige beknotting van de politieke rechten van de stad. Bovendien werd de stad veroordeeld tot zeer zware geldelijke boetes, die nog lang een loden last op de stedelijke financiën hebben gedrukt. Opmerkelijk genoeg werden de particularistische netwerken, waarvan de familieleden van Aechte de kern vormden, niet geëlimineerd. Haar vader was inmiddels een natuurlijke dood gestorven; de andere opstandelingen kregen vergiffenis en bij de eerstvolgende

⁶³ De opstand is uitvoerig beschreven door Jelle Haemers, in diens studie *De Gentse opstand (1449-1453). De strijd tussen netwerken om het stedelijke kapitaal* (Kortrijk-Heule, 2004), waaraan de hier volgende gegevens zijn ontleend.

schepenvierkiezing werden zelfs nog enkele lieden uit hun omgeving aangesteld, zij het in lagere posities. Een jaar later grepen de rivaliserende partijen echter de macht en braken voor de particularisten ongunstige tijden aan. Zeker toen in 1458 de hertog met veel machtsvertoon in een 'Blijde Inkomst' de stad bezocht, begreep de Gentse middenklasse dat haar rol voorlopig was uitgespeeld en hield deze zich jarenlang stil.

Jacob de Clerc en Aechte de Vriese zijn pas na de Opstand getrouwd. In januari 1454, een halfjaar na de Slag bij Gavere, was zij in ieder geval nog ongehuwd en bovendien wees; inmiddels was dus ook haar moeder overleden. Als "haer selfs wijff sijnde" verscheen zij daarom, samen met haar grootvader Gillis Sneevoet als voogd over haar nog minderjarige broer Jan, voor de Gentse schepenen. Zij verklaarden er het woonhuis en de ververij van Aechtes vader, staande op de Muide, te hebben verkocht.⁶⁴ De eerste akte waarin ik Jacob en Aechte als echtpaar vermeld heb gevonden dateert van juli 1457; Jacob was op dat moment, naar schatting, tussen 22 en 27 jaar oud. Maar hoewel hij en Aechte dus nog geen echtgenoten waren ten tijde van de Opstand, zullen Jacob en zijn familie gedurende die roerige periode vermoedelijk wel al tot de vertrouwelingen van de De Vriese en Sneevoeten hebben behoord. Vast staat dat de families elkaar voordien reeds goed gekend hebben; de De Vriese en de De Clerc behoordten beiden tot de betrekkelijk kleine kring van Gentse textielververs. Bovendien had Zeger de Vriese, een oudoom van Aechte, zijn ververij bij de Braempoot, op de zuidhoek van Ondadigesteeg.⁶⁵ Dus vlak bij het familiehuis van de De Clerc in de Borresteeg en recht tegenover de plek waar Jacob later zijn ververij vestigde en een uitgebreid bezit verwierf. Toen Aechte in 1454 haar ouderlijk huis met ververij van de hand deed, heeft zij deze bovendien verkocht aan de weduwe van Gillis Rommel, een tante van Jacob.

Na het huwelijk van Aechte en Jacob is haar jongere broer Jan de Vriese bij hun ingetrokken. Jacob werd benoemd tot een van de voogden over de jongen en in december 1459 heeft hij voor de schepenen beloofd zijn zwager te zullen onderhouden. Een bedrag van ruim 20 pond werd ten behoeve daarvan gereserveerd.⁶⁶

Omdat Jacob de Clerc in vooraanstaande kringen verkeerde, is er enige reden om aan te nemen dat hij identiek is met de Jacob de Clerck, die in de jaren 1464-1465 deelnam aan een van de allerlaatste kruistochten. Deze was geïnitieerd door hertog Philips de Goede, maar die had wegens ziekte de leiding overgedragen aan zijn bastaardzoon Antoine 'de Grote Bastaard van Bourgondië'. Met duizenden manschappen is deze ridder afgereisd richting Italië, met het doel om in Ancona paus Pius II en zijn leger te ontmoeten en vervolgens gezamenlijk ten strijde te trekken tegen de Turken. Die opzet mislukte echter volledig. Het *Memorieboek van Ghendt* vertelt over de kruistocht en speciaal de deelnemende Gentenaren:

⁶⁴ SAG, reeks 301, nr. 42, fol. 43ro, 4 januari 1454. De opstallen, met daarbij een lochting, waren verkocht voor 62 pond. De Muide, aan den noordzijde van de stad en tegenwoordig een armoedige achterstandswijk bij de Gentse haven, was oorspronkelijk een tamelijk moerassig gebied. Deze buurt heeft lang een wat ruraal karakter behouden. Dat een vooraanstaande, invloedrijke figuur als Lieven de Vriese in deze wijk, zo ver buiten het centrum, woonde en werkte, is opmerkelijk. Vermoedelijk maakten de diverse waterlopen het tot een aantrekkelijke lokatie voor een ververij.

⁶⁵ 16 nov. 1437: Staat van goed van Margriete sBruwers, huisvrouw van Zegher van Diepenbeke alias de Vriese, met ondermeer een "blauwerie daer de overledene in verstierf en daer de vader inne woont beneden de Braempoot ende es thouchuus van der strate dat boven jeghen jeghen den wevershuus of capelle uitcomt.", vgl. SAG, reeks 330, nr. .. (1436-37), fol. 19vo. In 1444 was ook Zeger overleden en trad Lieven de Vriese op als voogd over de nagelaten wezen, vgl. SAG, reeks 330, nr. .. (1444-45), fol. 137.

⁶⁶ SAG, reeks 330, nr. 28, fol. 329. Als borgen voor Jacob treden op zijn broer Jan de Clerc en Gillis Sneevoet.

“[...] elc hadde een swarte jorneye [wapenrok] met eenen roeden cruusse up de slincke borst, een silveren G vooren ende achter gheborduert, in teekene dat zy van Ghent waren, ende hadden 3 capiteynen: Hector de Costere, Jan de Boot, ende Arent Zy trocken ter Sluus [Sluis, toen nog een havenstad] te scipe met 12 galeyden ende veel andere scepen wel gheladen van victuhaelge, maer de reyse en volquam niet; de paus overleet op dwatere, ende bleef in de stede Ancoengien [Ancona]; de Venecianen ontvielen den Paus ende maecten secretelic metten Turck contract, verbant ende bestant, zoo dat elc t' huuswaert track van danen hy commen was, zonder Hector de Costere, capitein van Ghent, die trac met eenighe van Ghent ende andere plaetsen over in 't land van de Mooren, daer hy casteelen ende huusen afwerpemde was, de heydenen dootslaende; maar zy vielen te cranc, zy moesten naer huus vlieden.”⁶⁷

De Gentenaren die zich bij het aristocratisch getinte leger hadden aangesloten zullen leden zijn geweest van de Gentse schuttersgilden. Over hun aantal lopen de verschillende bronnen uiteen: van 80 tot 330 en zelfs 600. Hiervan zijn, na een reeks van tegenslagen, echter slechts vijf naar hun stad teruggekeerd, waaronder de meergenoemde kapitein De Costere én een zekere - ‘onze’? - Jacob de Clerck. Een bron vertelt hoe:

“de voorscreve capytain brocht met hem lettren van certificatien van den paus van den hertoghe van Venegen ende van den capyteyn van Overzee, dat hij wel met 300 zijnen ghezellen hadden ghevochten up de Turcken, vele vandien verslegghen, steden ende castelen ghewonnen, wel 300 mijlen in 't landt van den Moren, de welcke certificatie hy toochde scepenen van Ghendt, ende brochte zyn baniere van den Witte Leeu van Ghendt, die stack voor 't cruce t'Sente Jans.”⁶⁸

Het sterk gedecimeerde gezelschap zal ongetwijfeld met veel ceremonieel zijn binnengehaald. Onder de andere bij naam bekende Gentenaren die aan de kruisvaart hadden deelgenomen vinden we overigens ook vier heren die tot (waarschijnlijk) verwante families behoorden, te weten: Pieter Rommelin, Loy de Smet, Willem van Exaerde en Lievin van der Guchte; doch zij waren allen onderweg gestorven.

Of ‘onze’ Jacob nu wel of niet heeft deelgenomen aan de mislukte kruistocht, zeker is dat hij in 1477 is gekozen tot schepen van gedele. De stadsrekeningen van dat jaar vermelden de betalingen van lakens voor de “habitaten” (ambtsgewaden) van de schepenen, waaronder voor “Jacop de Clerc, verwere”.⁶⁹ Dat zijn verkiezing juist in dit jaar viel is veelbetekenend. Als gezegd had na de Gentse Opstand de particularistische factie zich betrekkelijk stil gehouden, maar zij bleef alert en wachtte een zwak moment van de hertogelijke macht af. Toen in juni 1467 de opvolger van Filips, zijn zoon Karel de Stoute, als kersverse hertog zijn ‘Blijde Intrede’ in de stad deed, wist de middenklasse de achterban te mobiliseren tot enkele collectieve acties. Volksmilities trokken op naar de centrale Vrijdagmarkt, waaraan de hertog verbleef. Diverse eisen werden kenbaar gemaakt, waarmee het verdrag van Gavere teniet zou worden gedaan. Omdat Karel de Stoute in de val zat, zag hij zich gedwongen in eerste instantie toe te geven. Spoedig sloeg de hertog echter onverbiddelijk terug; de aanstichters van het conflict werden gearresteerd en onthoofd of verbannen. De stad en haar stadsbestuur werden met diverse zware straffen vernederd. Het bericht dat de gehate hertog op 5 januari 1477 voor Nancy gesneuveld was, sloeg in Gent dan

⁶⁷ *Memorieboek der stad Ghent van 't jaar 1301 tot 1737* 4 dln. (Gent 1852) I, 261-2. Zie over deze kruistocht voorts: V. Fris, *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470 en vervolg 1477-1515* II (Gent 1901) 196-198; J.D. Hintzen, *De kruistochtplannen van Philips de Goede* (Rotterdam 1918); *Oeuvres de George Chastellain*, dl. V (Brussel 1864) 43-48; M. Kervyn de Lettenhove, *Histoire de Flandre* IV (Brugge 1854) 61-71.

⁶⁸ A.G.B. Schaeyses, *Dagboek der Gentsche Collatie* (Gent 1842) 445-448.

ook in als bliksem. Al op 15 januari mobiliseerde de middenklasse milities en werden de Vrede van Gavere en de bestraffingen van Karel de Stoute vernietigd. Karels dochter en opvolgster, de piepjonge hertogin Maria van Bourgondië, werd in de stad gegijzeld en gedwongen zich aan de wil van de middenklasse te onderwerpen. Gent kreeg een nieuw privilege, waarin ondermeer alle rechten, privileges en vrijheden van vóór 1453 werden hersteld. En zodra de macht was overgenomen, werden de schepenbanken gezuiverd. Diverse gewezen bestuurders werden op beschuldiging van corruptie en collaboratie met de centrale overheid gemarteld en geëxecuteerd. Zo ook twee hoge vertegenwoordigers van de vorstin. Spoedig richtten de gegoede middenklasse en de particularistische stedelijke elite een eigen schepenbank in. Ook hierin blijkt een teruggrijpen naar oude tijden; op de schepenlijst van 1477 vinden we de namen van enkele oudgedienden, die ten tijde van de Opstand gelijksoortige functies vervulden. En daarnaast dus die van Jacob de Clerc. Dit kan onmogelijk toeval zijn; het bevestigt de continuïteit tussen de Gentse Opstand en de omwenteling van 1477. Kennelijk behoorde Jacob tot de voorhoede van de particularistische groepering, waarin een kwart eeuw eerder zijn schoonfamilie zo'n prominente rol had gespeeld.

Overigens is Maria van Bourgondië in augustus 1477 getrouwd met aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk, waardoor de Nederlanden in Habsburgse handen zijn gekomen. De plechtigheid en feestelijkheden vonden, ondanks genoemde twisten, plaats in Gent. Zou Jacob de Clerc als stadsbestuurder bij dit huwelijk wellicht aanwezig zijn geweest?

De opstandelingen van 1477 richtten hun geweld tegen de beknotting van de Gentse rechten en tegen uitwassen, maar niet tegen de monarchale staatsvorm als dusdanig. De aartshertog werd door de Gentenaren aanvankelijk zelfs als redder ingehaald. Het duurde echter niet lang voor ook hij in aanvaring zou komen met het voor hem als Habsburger volstrekt vreemde Vlaamse particularisme. Zijn autoritair vorstelijk optreden, in combinatie met zware belastingen om de militaire strijd tegen de Fransen te bekostigen, herinnerden zo sterk aan de jaren vóór 1477, dat een conflict onvermijdelijk werd. De uitbarsting kwam nadat Maria van Bourgondië in 1482 plots, tijdens een jachtpartij, overleed. Maximiliaan beschouwde zichzelf als de rechtmatige regent over de nog minderjarige rechtsopvolger, zijn zoon, de latere Filips de Schone. Dit stuitte in de Staten-Generaal echter op een veto van het graafschap Vlaanderen. In dit verzet was het vooral Gent dat de toon voerde. Een verwoestende burgeroorlog was het gevolg, met verstrekkende gevolgen. Op het hoogtepunt werden hele dorpen in het Gentse kwartier verlaten en vluchtte de plattelandsbevolking naar de steden. Hier hoopten de mensenmassa's zich op, terwijl de landbouwgronden onbewerkt bleven. Hongersnood en een pestepidemie bleven niet uit. Door enkele militaire blunders van Maximiliaan en de onderlinge solidariteit van de Vlaamse steden tegen de centrale overheid, zou de oorlog vele jaren aanslepen. Uiteindelijk was de vorst militair toch te machtig en op 24 juli 1492 werd de overgave van Gent vastgelegd in de Vrede van Cadzand. De stad werd opnieuw aan de bepalingen uit de Vrede van Gavere onderworpen en leverde daarmee alle herwonnen politieke rechten en aanspraken weer in. Bovendien werd zij andermaal veroordeeld tot een verpletterende boete aan de staatskas.

Of voorvader Jacob onder deze ontwikkelingen direct te lijden heeft gehad, valt niet te zeggen. Zoals we zagen is het hem financieel in ieder geval voor de wind gegaan. Aangenomen mag worden dat hij een rol gespeeld in het roodverversambacht, maar helaas zijn van dit ambacht zeer

⁶⁹ SAG, reeks 400 (stadsrekeningen), nr. 26, folio 34vo.

weinig en uit deze periode helemaal geen documenten bewaard gebleven.⁷⁰ Een manier om te achterhalen of Jacob in het ambachtsbestuur zitting heeft gehad, zal zijn het doornemen van de Gentse stadsrekeningen. Het is uit een enkele notitie van een stadsarchivaris uit deze bron, dat kan worden opgemaakt dat Jacobs zwager Jan de Vriese, die als wees bij hem had ingewoond, in de jaren 1479-'80 deken van de roodververs is geweest. Vermoedelijk is hij dan ook identiek met de Jan de Vriese die schepen van gedele was in 1494.

Jacob is overleden na augustus 1505. Uitgaande van zijn geschat geboortjaar tussen 1430 en 1435 is hij dus minstens 70 jaar oud geworden, voor die tijd een uitzonderlijk hoge leeftijd. Zijn huwelijk met Aechte de Vriese bracht hem zeven kinderen die de volwassen leeftijd bereikten: drie zoons en vier dochters. Aechte heeft haar man nog overleefd; zij is overleden tussen 1505 en 1513 en stierf in hun stenen huis aan de St. Jansvest, aan het water van de Schelde.

De drie zoons van Jacob zijn allen roodverver geworden. Omdat hun vader tot op hoge leeftijd werkzaam is gebleven in zijn eigen ververij, hebben de oudste twee, Jan en Gillis, hun bedrijf elders opgezet. Waar Jan (IVa), gehuwd met Jacquemine Gurtebeke, zijn werkplaats had, heb ik nog niet kunnen achterhalen. Gillis zullen wij later nog uitvoerig tegenkomen.

Aan zijn jongste zoon Pieter de Cleerc (IVc) heeft Jacob in 1502, enkele jaren voor zijn overlijden, de ververij bij de Braempoort verkocht, alsook het hoekhuis daarnaast, het aanpalende huisje in de Ondadigesteeg, met de twee geweldige kelders daaronder, plus het besloten hofje en de helft van een put, beiden aan de rivier. Dit alles voor een totaalbedrag van 135 pond. Daarbij waren inbegrepen de ververstoebehoren, waaronder drie ketels, drie loden bakken, gewichten en stalen kuipen en goten. Wel werd bepaald dat de ouders en Pieters zuster Catheline, die als weduwe van een zekere Jacob Clauwens weer in het ouderlijk huis was komen wonen, het hofje en één van de gewelven vrijelijk mochten blijven gebruiken.⁷¹

Vermeldenswaard is dat Pieter korte tijd en voor een klein deel eigenaar is geweest van de nabijgelegen "vrouwestove ghenamt tcasteel Wandelaert". Dit behoeft toelichting. Het meergemelde besloten hofje, de lochting, grensde aan een open plek aan het water. Aan de overzijde van dit pleintje stond een merkwaardig gebouw, dat vanouds bekend stond als het 'kasteel Wandelaert'. Hierover bestaan verschillende legenden. Sommige geschiedschrijvers meenden zelfs dat het een Romeins castellum was geweest, anderen zagen in de naam reden te veronderstellen dat het als burcht gebouwd was door de Germaanse stam van de Vandalen. Zeker is dit alles onzin; veel waarschijnlijker is dat de naam betekent: minder belangrijke aard (in vergelijking met de grotere, meer stroomafwaarts gelegen Wijdenaard) en dus verwijst naar de kleine plaats aan het water, aan welke het stond. Blijft de intrigerende aanduiding van kasteel, wat het in werkelijkheid namelijk geenszins was; het was slechts samengesteld uit verscheidene onaanzienlijke gebouwen. In dit complex was een "vrouwestove" gehuisvest, ofwel een publiek badhuis voor vrouwen.⁷² Mede-eigenaar hiervan was in 1442 een Pieter Loetins fs. Willems, ongetwijfeld een familielid van de De Clercen. Diens weduwe verkocht de stove, inclusief een lochting, in 1478 aan zekere Joos van Heerloo. En het was van diens zoon dat Pieter de Cleerc in 1505 een klein aandeel in de stove verwierf. Waarom is onduidelijk, want twee jaar later heeft Pieter zijn

⁷⁰ Nadat in de jaren 1539-'40 Gent opnieuw in opstand was gekomen tegen de vorst, keizer Karel V, heeft deze de stad zeer zwaar gestraft. Ook met de ambachten werd afgerekend, waarbij hun archieven werden geconfisqueerd. Het leeuwendeel daarvan heeft deze ingreep niet overleefd.

⁷¹ SAG, reeks 301, nr. 67, fol. 14, 13 juli 1502.

⁷² De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden* III, 463-9; Deseyn, *Gids voor oud Gent*, 228-9; E. Levis, Het Wandelaert-steen en andere 'stoven', in: *Gentsche Tijdingen* XIII (1984), 148-157.

(overigens iets groter) aandeel terugverkocht.⁷³

Stoven waren in de middeleeuwen belangrijk voor de lichamelijke hygiëne. In veel woonhuizen ontbraken voorzieningen om zich te wassen en mettertijd was het besef doorgedrongen dat hygiëne belangrijk was in de strijd tegen de vele levensbedreigende ziekten. Daarboven hadden stoven ook een sociale functie: zij werden een populaire ontmoetingsplaats. Meer nog: in heel wat van deze badhuizen werd het met de zeden niet zo nauw genomen en deze werden dan bekende locaties waar mannen zich konden vermaken met dames van plezier. Dat was natuurlijk in lang niet alle stoven het geval, dus of dit ook gold voor het badhuis in het kasteel Wandelaert is maar de vraag. Het feit dat het een vrouwestove was, lijkt tenslotte aan te geven dat het alleen voor vrouwen toegankelijk was. Anderzijds zou in de naam van de nabijgelegen Ondadigesteeg een aanwijzing kunnen worden gezien, dat ook hier meer gebeurde dan alleen het nemen van een warm bad...

Keren we terug naar de kinderen van Jacob en Aechte. Hun jongste dochter Catheline kwam reeds ter sprake. Over een andere dochter, Lysbette, is gevonden dat zij als zuster is ingetreden in het St. Agnetenklooster binnen Gent. Om haar financieel te ondersteunen hadden haar ouders in mei 1491 een rente van 3 pond per jaar op hun woonhuis gevestigd.⁷⁴ De orde waartoe Lysbette was toegetreten, was in 1434 opgericht als gemeenschap van zuster van het Gemene Leven, een religieuze groepering die onder invloed stond van de Moderne Devotie, waarbij persoonlijke levensheiliging en praktische levenswijsheid het streven vormden. Na een chaotische periode ten gevolge van de Gentse Opstand, was de gemeenschap in 1454 omgevormd tot een besloten, monastieke orde; een nieuw klooster was in 1472 gebouwd op de Gansdries, bij de huidige Lindenlei. De orde had de reputatie zich vooral te richten op recruterende uit de sociaal hogere klassen. De eerste steen van het nieuwe klooster was gelegd door Margaretha van York, de weduwe van hertog Karel de Stoute. En mede door haar toedoen werd in 1478 Johanna van Luxemburg, de dochter van de graaf van St.-Pol, aan het klooster toevertrouwd om er te worden opgevoed. Adellijke religieuzen genoten binnen de gemeenschap aanzienlijke voordelen. Armere vrouwen werden tot het convent toegelaten, wanneer een weldoener een cel voor hen had gesticht of indien zij bereid waren ondergeschikte taken op zich te nemen.⁷⁵

Dit verhaal gaat verder met de tweede zoon van Jacob, Gillis de Cleerc. Voor wij zijn sporen volgen is het goed om iets te zeggen over de periode waarin we inmiddels zijn aanbeland.

Gent in de eerste decennia van de zestiende eeuw

In 2001 en 2002 zijn twee diepgravende en complementaire studies verschenen van de historicus Johan Dambruyne, welke een helder en op diverse punten ook nieuw en corrigerend beeld verschaffen van de sociaal-economische, demografische en politieke ontwikkelingen in Gent in de zestiende eeuw. Zijn aandacht is daarbij vooral uitgegaan naar de Gentse ambachtswereld, omdat die naar zijn mening in deze ontwikkelingen een cruciale rol heeft gespeeld.⁷⁶ Daar onze

⁷³ SAG, reeks 152, nr. 7, fol. 92vo e.v.; SAG, reeks 301, nr. .. (1478-79), fol. 84vo, 9 jan 1478; ibidem, nr. .. (1504-05), fol. 85, 4 mei 1505; ibidem, nr. .. (1506-07), fol. 107, 15 juni 1507.

⁷⁴ SAG, reeks 301, nr. 61, fol. 130, 14 mei 1491.

⁷⁵ E. De Paermentier, *De relatie vrouw-ruimte in religieuze en caritatieve instellingen te Gent in de veertiende en vijftiende eeuw. Een onderzoek naar verschillende aspecten van de geografisch-stedelijke, architecturale, sociale en rituele ruimte bij een twintigtal instellingen* (onuitgegeven scriptie Gent 1997), dl. 1, hfdst. 2.

⁷⁶ J. Dambruyne, *Mensen en centen: het 16de-eeuwse Gent in demografisch en economisch perspectief* (Gent 2001); idem, *Corporatieve middengroepen: aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld* (Gent 2002).

voorouders nadrukkelijk deel uitmaakte van die corporatieve middengroepen, zijn diens bevindingen voor deze familiegeschiedenis extra relevant.

De burgeroorlog tussen aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk en de Vlaamse steden (1482-1492) had Gent op allerlei manieren zwaar getroffen. De zwaarste klappen kreeg de stad na de Vrede van Cadzand, toen zij met een loden schuldenlast werd opgezadeld en bovendien ontvolkte. In de jaren 1490 was het bevolkingsaantal gezakt tot waarschijnlijk onder 40.000, waar dit anderhalve eeuw eerder nog 64.000 was geweest! Toch wist de stad zich economisch vrij snel te herstellen en in het eerste kwart van de zestiende eeuw volgde zelfs een expansieve groei, die in de volgende kwart nog eens licht verder toenam. Dit ging gepaard met een aanzienlijke stijging van de bevolking; vanaf de jaren twintig schommelde deze tussen 45.000 en 50.000.

De Gentse lakenproductie en lakenhandel volgde grofweg deze ontwikkeling. Na een ernstige crisis in de jaren 1490 volgde een spoedig herstel en kwam de productie in de jaren twintig tot een hoogtepunt. Vanaf de jaren dertig zette echter een onomkeerbare daling in. De traditionele draperie, die lakens van wol produceerde, raakte definitief in verval en was omstreeks de jaren vijftig nog slechts een schim van wat deze in de dertiende en veertiende eeuw was geweest. Wel waren er enkele initiatieven voor het opzetten van een 'lichte draperie', waarin gemengde weefsels werden geproduceerd, waarnaar een grote vraag was ontstaan. Maar deze nijverheid kende in Gent slechts een bescheiden succes. Een en ander wijst op een al te conservatieve houding binnen de Gentse politiek-sociale structuren, die pas veranderde na 1540.

De ambachten waren in de Zuidelijke Nederlanden uitgegroeid tot goed georganiseerde beroepsverenigingen, die tal van maatschappelijke functies vervulden. Door ondermeer het organiseren van drinkgelagen en banketten, het deelnemen aan stadsactiviteiten en optochten, het gezamenlijk bijwonen van erediensten of begrafenissen, dragen van ambtskledij en insignes, ontwikkelden de ambachten een groepsidentiteit en daarmee een gevoel van saamhorigheid. Veel neringen hadden bovendien een eigen ambachtshuis en kochten of huurden een gebedsruimte in een kerk of klooster. De collectieve eer uitte zich voorts in een grote kwaliteitszorg, waarbij de eigen producten aan strenge controles werden onderworpen.

Meer nog dan in andere steden heeft het Gentse ambachtswezen een stempel gedrukt op haar stadsgeschiedenis. Ook numeriek waren de ambachtshuizen een factor van belang: zij vormden bijna een kwart van de totale bevolking. Hun bovenlaag, de ambachtsmeesters, maakten ongeveer 10% uit, zodat zij samen met hun gezinnen dus ruim 40% van de stadsbevolking vertegenwoordigden.

Qua omvang bestonden tussen de 58 officiële ambachten (5 draperieambachten en 53 kleine neringen) grote verschillen. De roodververs behoorden, evenals bijvoorbeeld de goudsmeden, touwslagers, houtzagers en blauwververs, tot de grootste groep van kleinere ambachten, die elk minder dan vijftig meesters telde.⁷⁷ In de textielsector, maar ook daarbuiten, domineerde het kleinbedrijf. Anders dan in Antwerpen ontwikkelden de kooplieden en ondernemers in Gent geen kapitalistische initiatieven. Het Gentse stadsbestuur gaf de voorkeur aan een kleinere organisatievorm. Bovendien was de groei in de textielsector onvoldoende om risicovolle investeringen te rechtvaardigen.

Tussen de 58 officiële ambachten bestond een duidelijke hiërarchie, waarvan de posities al in de veertiende eeuw waren vastgesteld. Deze volgorde werd aangehouden bij vermeldingen in officiële documenten en werd tevens gerespecteerd bij bijvoorbeeld stedelijke optochten. De roodververs hadden binnen de 53 kleine neringen positie 14; de blauwververs 16.

⁷⁷ Dambruynne, *Corporatieve middengroepen*, p. 44, tabel 5. Dit is wel op basis van een telling van actieve meesters in de jaren 1570-1584.

Tot 1540 was het algemeen bestuur van elk ambacht (de 'eed') in handen van één deken en een aantal gezworenen. Samen vertegenwoordigden zij het ambacht naar de buitenwereld toe, waarbij de deken de belangen moest verdedigen voor de stedelijke en centrale overheid, voor de rechtbanken en de stedelijke gemeenschap. Zo had de deken automatisch zitting in de Collatie of Brede Raad, het bestuursorgaan dat was samengesteld uit afgevaardigden van de Drie Leden: de poorterij, de weverij en de kleine neringen. Deze vergadering kwam bijeen om resoluties in verband met financiële aangelegenheden op te stellen; hierdoor hadden de dekens dus politieke inspraak in het stedelijk beleid. Voor hun eigen ambacht ontwierpen zij, samen met de gezworenen, reglementen en zagen zij toe op de naleving daarvan door hun leden. Regelmatig werden hiervoor huisbezoeken gebracht en bij overtreding sancties en geldboetes opgelegd. De eden waakten ook over de kwaliteit van de gebruikte grondstoffen en van de afgewerkte producten. Zo nodig trad de eed op bij onderlinge geschillen, werden plenaire vergaderingen bijeen geroepen en zat zij deze voor. Bij stedelijke processies, optochten of andere plechtigheden vertegenwoordigden de eden hun ambacht. De deken genoot daarbij vanzelfsprekend het hoogste aanzien; hij had de meeste rechten. Maar ook lagen bij hem de grootste verantwoordelijkheden; hij stond in voor het beheer van de ambachtsjuwelen en van andere roerende goederen. Zonodig moest de deken bovendien, als financieel verantwoordelijke, tekorten voorschieten; hij diende dus kredietwaardig te zijn.

De ambachtsbesturen werden, tot 1540, op vrij democratische wijze gekozen. En om machtsconcentratie tegen te gaan, werd de duur van de mandaten beperkt en werd verboden dat naaste familieleden tegelijkertijd in het bestuur zitting zouden krijgen. Het gevolg hiervan was dat, in die eerste vier decennia van de zestiende eeuw, ruim 70% van alle bestuursleden gedurende hun hele carrière slechts één of maximaal twee ambtstermijnen dienden. Er was onder de bestuursleden dus sprake van hoge mobiliteit. Onderzoek onder twaalf ambachten heeft verder laten zien dat in die periode een bestuursfamilie gemiddeld 3,8 mandaten vervulde. Daarbij waren tussen de ambachten echter duidelijke verschillen, die mede verband hielden met de grootte (het totale ledental) van de ambachten.

Hoe de verhoudingen bij de roodververs waren, is bij gebrek aan bronnen niet te bepalen. Wel is bekend dat aan het begin van de eeuw de twee broers Jan (IIIId) en Justaes de Cleerc (IIa.3), zoons van Jacobs jongere broer Jan, een aantal malen tot deken van hun ambacht zijn verkozen: Jan in 1499-1500, 1506-'07 en 1511-'12; Justaes in 1507-'08 en 1508-'09.⁷⁸

Het dekenschap was bij uitstek geschikt om te stijgen op de maatschappelijke ladder. Zelfs kon het de deuren openen voor een carrière in de stedelijke politiek. Het ene ambacht had daarbij meer uitzicht op een politiek mandaat dan het andere. De roodververs hadden in die zin een bescheiden positie; in de vier decennia tot 1540 hebben slechts vier van hen het tot een plaats in de schepenbanken gebracht, terwijl de tijkwevers, vleeshouwers en brouwers respectievelijk 48, 47 en 43 schepenmandaten bekleedden. Twee van de vier verkozen roodververs waren familieleden, te weten de eerder genoemde broers Jan en Justaes de Cleerc. Zij zijn elk eenmalig schepen van gedele geweest, in respectievelijk 1507 en 1509.⁷⁹

Hierboven is iets geschetst van de sociaal-economische en politieke ontwikkelingen in Gent, van het einde van de vijftiende tot halverwege de zestiende eeuw. Op cultureel vlak gaf deze periode een omslag in de geschiedenis van West-Europa. Ook boven de Alpen werden de invloeden van

⁷⁸ SAG, reeks 156, nr. 1.

⁷⁹ Ook in de jaren 1500-1540 was er hoge mobiliteit onder de politieke functionarissen: 42,5% van alle mandatarissen oefende slechts één ambtstermijn uit. Gemiddeld bekleedde in deze periode een schepen gedurende zijn hele carrière niet meer dan 2,5 functie; vgl. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 519.

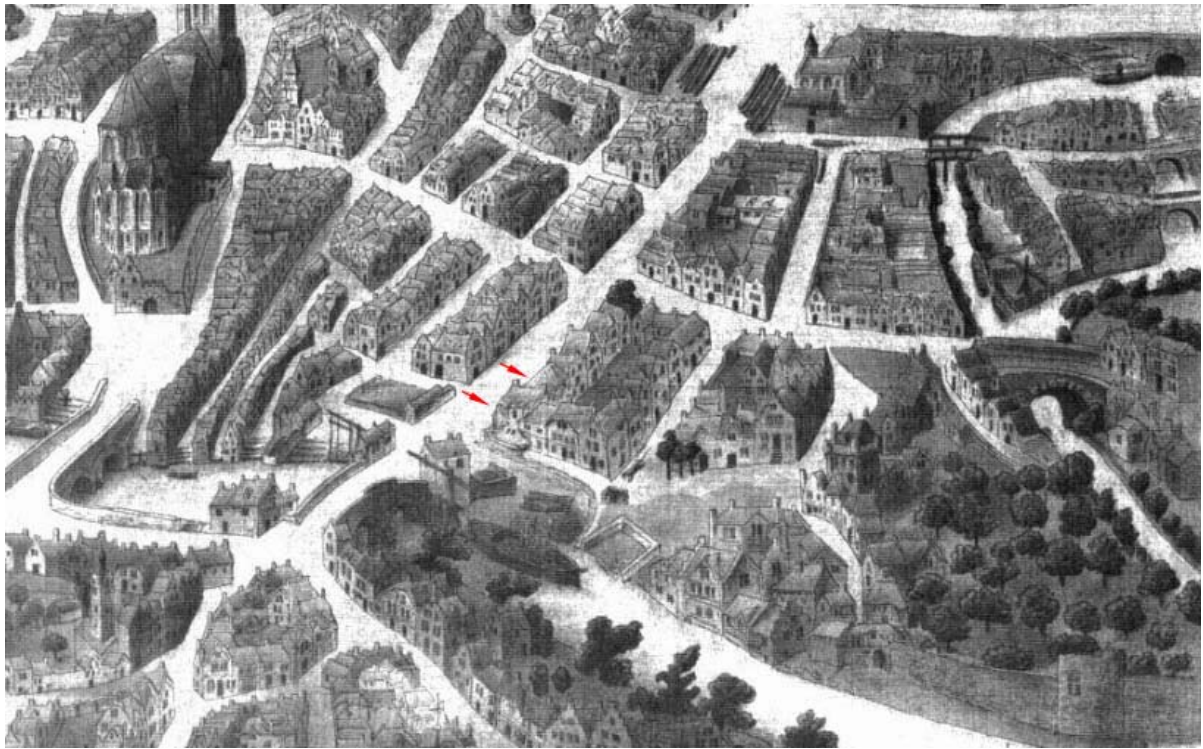
de Renaissance merkbaar, waarmee de middeleeuwen langzaam tot een einde kwamen.

De in Italiaanse steden tot ontwikkeling gekomen Renaissancecultuur was ontstaan vanuit de gedachte dat er een groot kwaliteitsverschil bestond tussen de culturele uitingen van hun eigen tijd en die van de klassieke oudheid. Verschillen die hun eigen tijd ver in de schaduw plaatsten. Er werd daarom gestreefd naar een wedergeboorte ('renaissance') van de grootheid van die klassieken en naar de creatie van een nieuwe gouden periode in de geschiedenis. Zo dachten in eerste instantie de taalgeleerden: humanisten die de humaniora, de geschriften der klassieken, herontdekten. De nieuwe bestudering van deze geschriften leidde tot grondige studie van het Latijn, Grieks en Hebreeuws. En ook het gedachtegoed van de oude filosofen, zoals Aristoteles en Plato, maakten zij zich eigen. In Italië grepen de geleerden veelvuldig terug op de schrijvers uit hun eigen Romeinse verleden. Eerst trachtten zij deze voorbeelden te imiteren, om hen vervolgens voorbij te streven. Hoewel de humanisten zeker niet allemaal hetzelfde dachten, kan gezegd worden dat ze allen de nadruk legden op de waardigheid van de mens, op ontwikkeling en vorming, op het belang van het individu, waarbij zij een afkeer hadden van dogmatiek. Nieuwe denkbeelden maakten zich los van enkele vroeg-christelijke dogma's, maar bleven toch op christelijke leest geschoeid. De humanisten waren overwegend vrij praktisch georiënteerd, ze hielden zich bezig met levensvragen en alledaagse thema's.

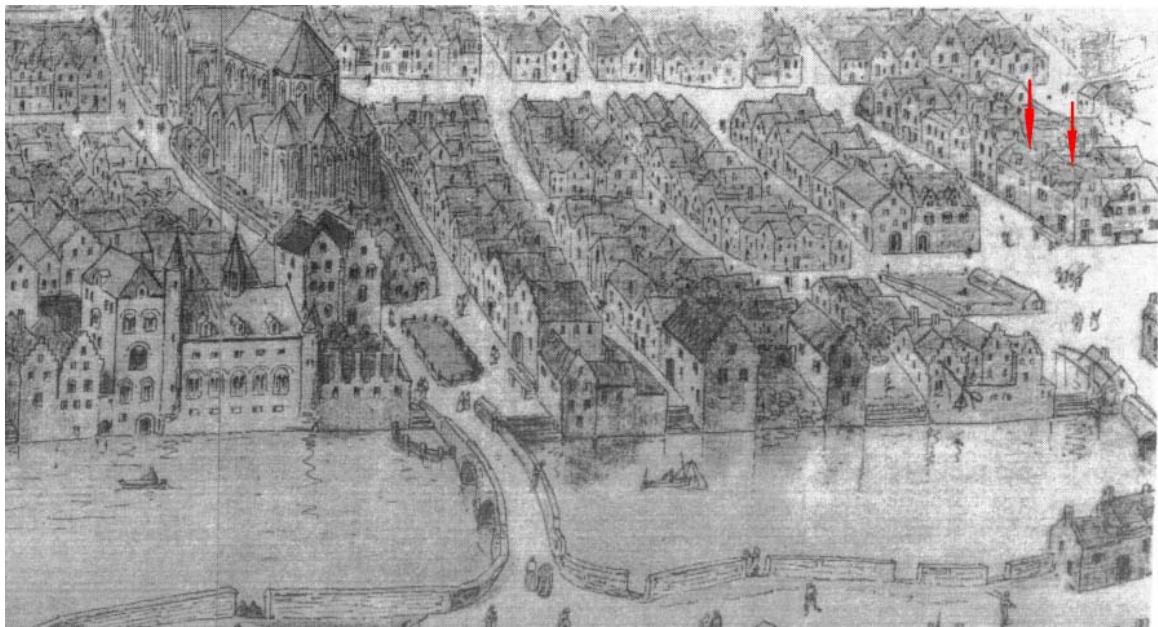
Via vorstenhoven en door handelscontacten tussen steden verbreedde de nieuwe cultuur zich over de rest van Europa. De geleerden in de Nederlanden richtten zich eveneens op de oude teksten, maar prefereerden vooral de bijbel en geschriften van de kerkvaders, de theologen en filosofen uit de eerste eeuwen van het christendom. Een van die geleerden was de Nederlander Desiderius Erasmus (1466-1536); hij groeide uit tot een van de grootste denkers van zijn tijd. De humanisten vormden een internationale intellectuele elite; over en weer lazen zij en reageerden zij op elkaars geschriften, met als voertaal het Latijn. Dankzij de boekdrukkunst kregen hun geschriften vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw een veel grotere verspreiding dan voorheen. Ook deed het humanisme zijn intrede in het onderwijs, op Latijnse scholen en universiteiten, waardoor de nieuwe denkbeelden doorsijpelden naar bredere lagen van de bevolking.

De belangstelling voor de klassieke auteurs beperkte zich niet tot de letterkundigen. Zij gaf mede een impuls aan wetenschappen van die tijd, waaronder alchemie (een vroege vorm van scheikunde), astronomie, wiskunde en geografie en vanuit beide laatste disciplines de cartografie. Deze was mede daarom van belang, omdat Europese zeevaarders nieuwe werelddelen ontdekten, met als meest bekende natuurlijk Amerika, door Columbus, in 1492. Overigens wordt gesteld dat het humanisme de wetenschappen enerzijds heeft bevorderd, maar deze tegelijkertijd ook weer heeft afgeremd. Omdat het humanisme de natuur beschouwde als een levende spirituele schepping, die niet aan wetten en wiskunde was onderworpen. De grootste wetenschappelijke ontwikkelingen, door empirisch onderzoek, dateren dan ook van later.

In de beeldende kunst zijn de Renaissance-invloeden pas na 1500 aanwijsbaar. De Vlaamse schilderkunst kende in de loop van de vijftiende eeuw de opkomst van een vernieuwende stroming, die we nu de Vlaamse primitieven noemen, met als bekende exponenten ondermeer Rogier van der Weyden, de gebroeders Van Eyck en Hans Memling. Hun werk kenmerkt zich door een naturalisme, met een streven naar zuivere weergave van het menselijk lichaam en het landschap, naar ingetogenheid en emotie tegelijk, toegepast in meest bijbelse voorstellingen. Er ontbrak echter vooralsnog een duidelijke belangstelling voor de kunst en cultuur van de klassieke oudheid. Duidelijker werden de klassieke idealen tot uitdrukking gebracht door latere Nederlandse kunstenaars, als Jan van Scorel, Maarten van Heemskerck, Frans Florisz de Vriendt en Anthonie Mor. De door hun afgebeelde personen keken ook niet meer zozeer devoot in het

7. Detailopname van panoramisch gezicht op Gent, 1534. Linksonder de Nieuwbrug over de Nederschelde, uitkomend op de Oude Beestenmarkt / Wijdenaard. De pijlen wijzen naar de ververij en het woonhuis van Gillis de Cleerc, in de (St. Jacobs-)Nieuwstraat.

8. Hetzelfde deel van Gent vanuit een ander perspectief. Rechts de steigers van de Nieuwbrug, de Oude Beestenmarkt en het begin van de St. Jacobsnieuwstraat. Links, aan het water, het Gerard de Duivelsteen en daarboven de St. Baafs. Deze 19de- of 20ste-eeuwse litho is gemaakt aan de hand van verschillende 16de-eeuwse afbeeldingen.

hiernamaals, zij keken zelfbewust de wereld in. Uit deze latere, 16de-eeuwse werken spreekt dan ook nadrukkelijker het zelfvertrouwen, dat hoorde bij een nieuw, meer seculair humanisme.

Gillis de Cleerc: roodverver, koopman, humanist?

Wij keren terug naar Gillis de Cleerc (IVb, † 1530), zoon van Jacob. Vermoedelijk was hij vernoemd naar zijn overgrootvader Gillis Sneevoet. Hij was getrouwd met Barbara de Cnibbere. Als reeds vermeld week Gillis niet af van de familietradities. Om het familieberoep uit te oefenen had hij, vermoedelijk in juni 1490, een ververij “metter loove terzijde” gekocht op de noordoosthoek van de St. Jacobsnieuwstraat, bij de Nieuwbrug.⁸⁰ In januari 1509 kocht hij het aanpalende huis in de straat, ter bewoning.⁸¹ De ververij stond op de hoek met wat nu de Oude Beestenmarkt heet, doch toentertijd ook ‘De Aert’ werd genoemd (afb. 7 en 8). Een aard is een plein, meestal aan het water, waar goederen worden gelost of geladen. Dit sluit nauw aan op het volgende. Als ik de diverse gegevens juist heb geïnterpreteerd, bevond zich al sinds de vroege vijftiende eeuw in deze oostgevel van Gillis’ ververij een nis met een Mariabeeldje, door het volk ‘Onze-Lieve-Vrouw van de Zilveren Berg’ genoemd. Zij was de patrones van de arbeiders voor het lossen en laden van alle vaartuigen die zulke hulp nodig hadden tussen de Keizerspoort en de Nieuwbrug. Deze arbeiders waren verenigd in het Gilde van de Zilveren Berg en hielden op de Aert hun bijeenkomsten. Hiertoe had het gilde een klein stukje grond in eigendom, dat gelegen was “neffens sVerwers huuse”.⁸² Mijns inziens kan met het laatste slechts de ververij van Gillis zijn aangeduid, maar die benaming “het Ververshuis” is opmerkelijk. Het doet namelijk vermoeden dat het hoekhuis van Gillis niet alleen een ververij voor eigen gebruik was, doch ook diende als onderkomen voor het roodverversambacht. Dit behoeft nader onderzoek. Wel kan er reeds op worden gewezen dat, in latere bronnen, wordt vermeld dat het huis de voorgevel had aan de zijde van de Nieuwstraat, doch met twee deuren uitkwam op de Aert.⁸³ En als de oude afbeeldingen van deze buurt een juist beeld geven, was het hoekhuis inderdaad een tamelijk groot gebouw.

Naast mercantiele zaken zal in het gezin van Gillis de Cleerc echter ook belangstelling zijn geweest voor meer onstoffelijke thema’s, zoals moge blijken uit het feit dat zijn zoon Jan de Cleercq (IVb.2) zich in februari 1519 als “Johannes Clerici de Gandavo” mocht inschrijven aan de gerenommeerde universiteit van Leuven.⁸⁴ Dit voorbeeld werd twee jaar later gevolgd door zijn neef Anselmus de Cleercq⁸⁵; beiden behaalden er de meestergraad. Juist in deze periode stond de Leuvense universiteit op het toppunt van haar roem. Van juli 1517 tot oktober 1521 verbleef Erasmus er op de pedagogie De Lelie, van waaruit hij humanistisch en intellectueel Europa beheerste. In een brief dd. 13 aug. 1521 schreef hij aan een vriend: “Te Leuven is het klimaat niet alleen aangenaam, maar ook gezond; nergens studeert men rustiger, en elders is er geen gelukkiger aanbreng van intellect; nergens een groter en beter uitgerust professorencorps”.⁸⁶

⁸⁰ SAG, reeks 152, nr. 7, fol. 59.

⁸¹ SAG, reeks 152, nr. 8, fol. 71. Deze in de stedecijsregisters gevonden, doch moeilijk te ontcijferen data konden nog niet worden bevestigd door akten in de schepenregisters van de keure.

⁸² In bovengenoemd register volgt de cijns die betaald moest worden door “Onse vrouwe ghulde vanden selveren berghe van eender plecken erven groot 13 ende 14 voeten ghelegen bider Nyenbruggehe neffens sVerwers huuse” direct op die van de twee huizen van Gillis. Zie over het Gilde van de Zilveren Berg: De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden VII(?)* 188, 193-196; J. Decavele en R. de Herdt, *Gent op de wateren en naar de zee* (Antwerpen 1976) 172.

⁸³ SAG, reeks 330, nr. 100, fol. 312ro, 10 mei 1583.

⁸⁴ E. Reusens, J. Wils en J. Schillings (ed.), *Matricule de l’université de Louvain*, dl. III (Brussel 1903) 603.

⁸⁵ *Ibidem*, III, 656; inschrijving op 28 aug. 1521. Anselmus de Cleercq was een zoon van Jan de Clerc fs. Jacob, een oudere broer van Gillis.

⁸⁶ E. Lamberts en J. Roegiers, *De Universiteit te Leuven, 1425-1985* (Leuven 1988) 23.

Een andere aanwijzing voor een intellectueel en cultuurminnend klimaat binnen de familie de Clercq is dat familieleden actief lijken te zijn geweest in enkele van de rederijderskamers die Gent rijk was. Rederijders beoefenden de retorica (het woord is een vernederlandsing van het Franse "rhétoriqueur") en kwamen bijeen in clubjes ('kamers') om liederen te dichten en zingen en toneelstukken op te voeren. Omstreeks 1508 is een Jan de Cleerc, samen met een goede bekende Hector Noteboom, vermeld gevonden als "proviseerder" (raad) van de kamer St. Agnete, of 'De Bomloze Mande'. Zij en de andere raden lieten zilveren onderscheidingstekens vervaardigen, om daarmee te kunnen pronken bij plechtige gelegenheden. Deze Jan de Cleerc was hoogstwaarschijnlijk de broer van Gillis en de vader van Anselmus.⁸⁷ Een Kathelyne de Cleercq heeft in deze periode een zilveren schaal geschonken aan de rederijderskamer 'Maria ter Eere'. Zij mocht deze zelf tot haar dood behouden, maar kon door het gilde worden gebruikt "als eere van doen heeft."⁸⁸ Van dezelfde kamer was een Pieter de Cleercq proviseerder in 1556.⁸⁹

Veelzeggend is het huwelijk van Gillis' jongste zoon Lieven de Cleercq (Vd, geb. na 1505, † 1555/59). Na diens terugkeer uit het buitenland is hij getrouwd met Lievyne van Houcke; zij kwam uit een uitgesproken intellectueel milieu. Haar oom Eligius van Houcke (of Houckarius) had op 16-jarige leeftijd in Parijs zijn doctorsbul had ontvangen en negen jaar later, in 1513, in het huis 'De Roose' op de Gentse Zandberg een beroemde Latijnse school geopend, waar hij les gaf aan jongelieden van welgestelde huize uit heel Vlaanderen. Daarnaast werd hij hoog gewaardeerd als Neolatijns dichter.⁹⁰ Lievyne's broer Gillis van Houcke, die als jongeling onderwijs had gekregen op de school van hun oom, was behalve auteur en verkoper van almanakken ook wiskundige. In 1537 heeft hij een bijzonder boek gepubliceerd onder de titel *Een sonderlingh boek in dye edel conste Arithmetica*. Dit is het eerste wiskundige werk in de Nederlandse taal waarin uitvoerig over algebra en het oplossen van vergelijkingen wordt gesproken en waarin de tekens + en - worden gebruikt. Uit zijn werk blijkt bovendien dat hij niet onervaren was in astronomie en een behoorlijke talenkennis had; naast Latijn las hij Duits, Frans en Italiaans.⁹¹ De banden tussen de families De Clercq en Van Houcke zijn wellicht ontstaan aan de Leuvense universiteit. Gillis van Houcke had zich er in 1521 één dag na Anselmus de Clerc ingeschreven en Jan de Cleercq studeerde er toen inmiddels twee jaar. De drie stadsgenoten zullen hier ongetwijfeld met elkaar contact hebben gehad.

Gillis de Cleerc(q) overleed in 1530 in welstand. Behalve zijn woonhuis en ververij in de St. Jacobsnieuwstraat bezat hij een huis bij de Freremineurenbrug en delen van zeven andere huizen, de laatste hem toegekomen uit erfenissen. Buiten de stad bezat hij een huisje met wat grond, even buiten de Heuvelpoort, alsook gronden in de parochies Destelbergen, Heusden, Drongen en St.

⁸⁷ SAG, Act. en contr., keure (1508-1509), fol. 74vo. Hector Noteboom behoorde in 1500 met Jan de Clerc fs. Jacob tot de brede familie ("magen en vrienden") van Adriaan van der Mersch fs. Francoys, SAG, reeks 330, nr. 42, fol. 105, 28 april 1500; en in 1512 met Gillis de Clerc tot die van van Gillekin van de Dycstat fs. Lievens, ibidem, nr. 45, fol. 28vo, 8 januari 1512. Gillekens vader was even als Gillis de Clerc roodverver in de Nieuwstraat bij de Nieuwbrug.

Zie voor de rederijderskamer De Bomloze Mande: Ph. Blommaert, *Beknopte geschiedenis der kamers van rhetorica te Gent* (Gent 1838) 19 e.v.

⁸⁸ De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden* VII, p. 78. Mogelijk is deze Kathelyne identiek met de jongste zuster van Jan en Gillis, die als weduwe van Jacob Clauwens weer bij hun ouders was ingetrokken.

⁸⁹ Ph. Blommaert, op.cit., 44. Deze Pieter kan niet de zoon van Gillis zijn geweest; deze overleed 1541/'42, maar wel diens zoon Pieter jr.

⁹⁰ M. Grypdonck, 'Eligius Houckaert, een schoolman uit het begin der XVIde eeuw', in: *De Gulden Passer*, nwe reeks 20 (1942) 23-57 en *Ibidem* (1943) 29-78. Houckaert onderhield vrij nauwe betrekkingen met het hof van Karel V, nadat zijn goede vriend en oude Parijse leraar, Luis Coronel uit Segovia, in 1517 tot hofpredikant was benoemd.

⁹¹ P. Bockstale, 'Gielis van Hoecke en zijn "Sonderlinghe boeck in dye edel Arithmetica" 1537', in: *Academiae Analecta, Klasse der Wetenschappen* 47 (1985) nr. 1, 1-29.

Pieter.⁹² De meeste van deze goederen had hij eveneens uit nalatenschappen verkregen. Dus veel minder dan zijn vader heeft Gillis het familiebezit kunnen of willen uitbreiden. Na Gillis' overlijden betrok zijn weduwe Barbara de Cnibbere het oude familiehuis in de Borresteege, tegenover de Watermolen. Medio 1541 is zij hier overleden.⁹³

Gent getemd: de 'Concessio Carolina'

In de laatste levensjaren van Barbara kende Gent een ingrijpende breuk in haar geschiedenis. Dit hield ermee verband dat in deze jaren de stad - het wordt haast eentonig - andermaal in opstand is gekomen tegen het centrale gezag van de vorst; inmiddels was dat keizer Karel V. Natuurlijk is aan deze opstand een episode voorafgegaan.

Keizer Karel, geboren op 24 februari 1500 in het Gentse Prinsenhof, had op precies zijn vijftiende verjaardag zijn Blijde Intrede in Gent gedaan, als de nieuwe graaf van Vlaanderen. Vele Gentenaren hoopten dat de jonge, kersverse vorst hun stad meer van de autonomie zou teruggeven, die zij met de gehate Vrede van Cadzand had verloren. Hun hoop was vergeefs; de keizer was geenszins van plan zijn geboortestad meer voorrechten te verlenen. Integendeel, hij zwoer een nieuwe eedformule, die juist veel minder rekening hield met de stedelijke voorrechten én veel minder beperkingen inhield voor de grafelijke macht. De Vrede van Cadzand werd bevestigd; het document waarin dit werd vastgelegd, werd door de gekrenkte Gentenaren laattunkend 'het Calfvel' genoemd. Maar eigenlijk had Gent de ontoegeeflijkheid van hun vorst aan haarzelf te danken; herhaaldelijk had de stad geweigerd om haar aandeel te betalen in de bedden (verzoeken om geld), die waren gevraagd door Margaretha van Oostenrijk, Karels tante en bij zijn minderjarigheid de landvoogdes der Nederlanden.

Voor de Vlaamse steden was deze weigering om bedden te betalen het machtigste wapen in hun strijd tegen de vorstelijk centralisatiepolitiek. In 1537 besloot de Gentse Collatie dit wapen weer in te zetten, toen 1,2 miljoen carolusgulden werd gevraagd aan de Staten-Generaal, voor het bekostigen van de oorlog tegen Frans I van Frankrijk. De tegenstelling mondde twee jaar later uit in een nieuwe krachtmeting tussen vorst en stad. En ook nu waren de ambachten de vurigste verdedigers van het stedelijk particularisme. Zij besloten zelf het bestuur in handen te nemen en stelden een revolutionair comité samen, bestaande uit enkele van hun vertegenwoordigers. Zij werden gesteund door de zogenaemde 'cresers', een groepering van geschoolde en vooral ongeschoolde arbeiders, die van geen enkel ambacht lid waren, alsook lieden die van aalmoezen leefden. Hun verzet liep uit op een algemene staking. Toen de opstandelingen het gehate 'Calfvel' in handen kregen, werd het door een woedende massa in duizenden stukjes verscheurd. Niet lang daarna ontstond binnen het stedelijk front echter grote verdeeldheid, tussen de gematigden die de opstand wilden beëindigen en de radicalen die wilden doorzetten. Met het nieuws dat Karel V, vergezeld van een groot leger en een stoet van geestelijke en wereldlijke prominenten, op weg was naar Gent, brokkelde de opstandige beweging verder af. Toen de keizer op 14 februari 1540 in zijn geboortestad aankwam, was het oproer eigenlijk al gedoofd.

De gevolgen van de opstand voor Gent waren zeer ingrijpend. Alle privileges en bezittingen van de stad en ambachten werden verbeurdverklaard. Naast het alsnog betalen van hun aandeel in de bedde werd een zware geldboete opgelegd. De vestingwallen dienden te worden gedempt en verschillende stadspoorten en vestingmuren werden gesloopt. Meer dan vijfhonderd Gentenaren

⁹² SAG, reeks 330, nr. 50, fol. 245, 30 juli 1530. De meeste van de genoemde delen van acht huizen waren afkomstig uit de nalatenschap van Gillis' vader. Twee andere huizen stonden in de Kammerstraat en bij de Freremineurenbrug.

⁹³ SAG, reeks 330, nr. 59, fol. 33, 4 juli 1541. Staat van goed toekomende de kinderen van Willem de Cleerc, ten sterfhuize van hun grootmoeder joncvr. Barbele de Cnibbere, weduwe van Gillis de Cleerc.

moesten in hun hemd, blootsvoets en met een strop om de hals, in het openbaar de genade van hun keizer afsmeeken.⁹⁴ Vijftig van de kopstukken van de opstand werden speciaal gestraft, waarvan 17 werden onthoofd. Belangrijker nog, is dat de keizer besloot tot structurele maatregelen om het immer rebelse Gent voor eens en altijd te temmen. Hiertoe vaardigde hij op 30 april 1540 de *Concessio Carolina* uit, waarmee de jurisdictie en de politieke cultuur van Gent, alsook haar socio-economische structuren grondig werden gewijzigd. De schepenen zouden voortaan door vorstelijke commissarissen worden gekozen, terwijl hun rechten bovendien aanzienlijk werden beperkt. In de Collatie zetelden niet langer afgevaardigden van de Drie Leden, maar oud-schepenen en notabelen, aangesteld door de baljuw en schepenen. Het aantal ambachten werd teruggebracht tot eenentwintig, waartoe verscheidene verwante corporaties (bijv. de rood- en blauwververs) tot één enkele werden samengevoegd. Van de ambachtsbesturen werden de dekens vervangen door oversten, die eveneens door baljuw en schepenen werden gekozen. Zij recruteerden deze niet uit de ambachten zelf, maar uit de welgestelde burgerij, die geen beroep uitoefenden. De altijd zo invloedrijke ambachten verloren hiermee hun politieke betekenis.

Ongetwijfeld was dit ook de opzet van de keizer en diens adviseurs: om de macht van de corporaties te breken. Andere bepalingen in de *Concessio Carolina* waren eveneens hierop gericht. Bijvoorbeeld het afschaffen van het erfelijk meesterschap en het sterk verlagen van het intredegeld van de ambachten, waardoor het voor buitenstaanders veel gemakkelijker werd om van een ambacht lid te worden. Een regelrechte verdeel-en-heerspolitiek. Om de corporatieve identiteit nog verder zo hard mogelijk te raken, werden als gezegd ook alle bezittingen van de ambachten geconfiscieerd. De roerende en onroerende goederen werden publiek verkocht, om de bouw van het Spanjaardenkasteel te financieren: een dwangburcht, waarvan de kanonnen op het hart van de stad waren gericht.

Doordat de confiscatierekeningen bewaard zijn gebleven, was het voor de historicus Dambruyne overigens mogelijk om het patrimonium van de ambachten te reconstrueren en daarmee ook hun welstand te bepalen. Hieruit kwam naar voren dat de roodververs tot de arme corporaties moeten worden gerekend. Anders dan de meeste ambachten bezaten zij bijvoorbeeld geen eigen ambachtshuis.⁹⁵ Dit kan een bevestiging zijn van het vermoeden dat de roodververs bijeenkwamen in de ververij van Gillis de Cleerc in de St. Jacobsnieuwstraat: in plaats van een eigen huis in eigendom te hebben, benutten zij de werkplaats van een collega. Hier zal zich dan ook het profaan en religieus zilverwerk hebben bevonden, ter waarde van 1.239 Vlaamse groten, dat van de roodververs in beslag werd genomen.

Hoewel de roodververs als ambacht een relatief bescheiden bezit hadden, als ambachtsmeesters, dus als individuen, behoorden zij tot de meer welgestelde lieden in de stedelijke economische hiërarchie. Zo blijkt althans uit belastingkohieren van 1577 en 1584, waarvan Dambruyne van de meeste aangeslagen personen het beroep heeft kunnen bepalen. Hieruit komt naar voren dat de roodververs qua aanslag zich in de hogere regionen bevonden. En ook dat zij over het algemeen dure tot zeer dure huizen bewoonden, hetgeen er mee verband zal houden dat voor een ververij een grote bedrijfsruimte nodig was.⁹⁶

Verskillende bepalingen in de *Concessio Carolina* hadden betrekking op het stadsbestuur: ondermeer hoe dit zou worden samengesteld en door wie de schepenen zouden worden

⁹⁴ Aan deze gebeurtenis ontleen de Gentenaren hun nog altijd gebezigde bijnaam 'stroppendragers'. Tijdens de jaarlijkse Gentse Feesten lopen vele Gentenaars met een zwart-witte strop rond hun hals.

⁹⁵ Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, 90-103, bijlage 4.

⁹⁶ Ibidem, 388-394. Deze discrepantie tussen de waarde van het bezit van een ambacht enerzijds en de welstand van haar meesters anderzijds, werd overigens ook aangetroffen bij verschillende andere neringen.

verkozen. Deze veranderingen hadden duidelijke gevolgen voor de mate waarin de ambachten konden participeren in de magistraat. Over de gehele linie werd hun aandeel na 1540 heel wat kleiner, hoewel een aantal ambachten er juist op vooruit is gegaan. Met name de vrije schippers, wat goed verklaarbaar is, omdat zij zich altijd heel loyaal aan de vorst hadden getoond. Leverden de roodververs in de jaren 1500-1540 vier schepenen, in de periode 1540-1577 heeft slechts één roodverver in de schepenbanken zitting gehad.

Gezien de particularistische sympathieën van hun voorouders, zal de drastische beknotting van de Gentse rechten in het algemeen en van de ambachten in het bijzonder, binnen de familie de Clercq met grote onvrede zijn ontvangen.

Een aantal kinderen uit het gezin van Gillis de Cleerc en Barbara de Knibbere kwam hierboven reeds ter sprake. Van de anderen kan over de oudste zoon, Willem de Clercq (Va), slechts worden vermeld dat hij reeds vóór 1530, op jonge leeftijd is gestorven en vermoedelijk vóór zijn vader is overleden, vier jonge kinderen achterlatend. Zijn weduwe Agneese Sateurn is hertrouwd met in de in Antwerpen woonachtige Jasper Samarijn en met haar kinderen is zij bij hem ingetrokken.⁹⁷

Jacob (Vb), getrouwd met Cathalina van Loo, was roodverver aan de Freremineurenbrug, waar zo'n 130 jaar eerder zijn oud-oudoom Goessin al een ververij had gehad. Hij was bovendien gezworene van het verversambacht en maakte dus deel uit van het dagelijks bestuur. Toch raakte hij in 1559 verwickeld in een netelige kwestie, omdat hij bij het verven van de lakens bepaalde stoffen zou hebben gebruikt die door de nering niet werden toegestaan en die schadelijk waren voor de textielen. Diverse personen hadden hierover bij het ambacht geklaagd, temeer daar Jacob zelf, als gezworene, anderen hiervan had beschuldigd! De kwestie liep hoog op. Jacob en andere roodververs verschuilden zich er achter dat in de keur (ordonnantie) een en ander niet expliciet was gesteld. Het ambachtsbestuur wendde zich tot de baljuw en de schepenen van de keure en verzocht hen zich over de zaak uit te spreken, waarbij werd gesuggereerd Jacob voor een jaar uit de nering te zetten. Uiteindelijk werd een nieuwe keur opgesteld, waarin wel uitdrukkelijk werd verboden om geblauwde lakens te verven met de stoffen koperrood, galnoten en bresiliehout. Of Jacob vervolgens nog voor zijn misstap is gestraft, kon niet worden achterhaald.⁹⁸

Pieter de Cleercq (Vc) heeft de ververij van zijn vader in de St. Jacobsnieuwstraat overgenomen, welk bedrijf na zijn betrekkelijk vroege overlijden (tussen 1541 en 1552) nog vele jaren werd voortgezet door diens weduwe Anna van Langenhove.⁹⁹

Jan de Cleercq (IVb.2), die in Leuven studeerde, lijkt na het behalen van zijn bul te hebben gekozen voor een religieuze loopbaan. Ten tijde van het overlijden van zijn vader werd hij "presbiter" (priester) genoemd en hij zal dan ook wel identiek zijn met de Mr. Jan de Clerck die van 1549 t/m 1553 pastoor was van de St. Jacobsparochie. De St. Jacobskerk stond en staat aan het begin van de straat waarin hij was opgegroeid. Vervolgens lijkt Jan echter leraar te zijn geworden. In het gepubliceerde memorieboek van de Gentse koopman Pieter Seghers (1551-1621) heeft deze geschreven dat hij op vijfjarige leeftijd, dus omstreeks 1556, ging naar de school

⁹⁷ SAG, reeks 330, nr. 59, fol. 33, 4 juli 1541.

⁹⁸ Losse documenten in SAG, reeks 194, nr. 2: archief van het blauw- en roodverversambacht. Overigens trad in deze kwestie een nog niet nader geïdentificeerde Pieter de Cleercq, mogelijk Jacobs broer, op als 'ouderling' van het ambacht. Ouderlingen vormden in de Gentse ambachtswereld een raad van wijzen, die bij belangrijke beslissingen door het kernbestuur van het ambacht geraadpleegd werden; zij gaven advies. Meestal ging het om oud-dekens en oud-gezworenen van het ambacht.

⁹⁹ Ook de oudste zoon uit dit huwelijk, Pieter de Clercq, overleed jong, waarna diens weduwe hertrouwde met een zekere Adriaen de Mil. Deze heeft in de loop der jaren van de overige erfgenamen van Anna van Langenhove hun erfporties in de ververij overgekocht.

van meester Jan de Clerck, alias 'pikkelpoot', die beneden aan de Zandberg woonde.¹⁰⁰ Het lijkt voor de hand te liggen dat het hier gaat om een voortzetting van de vorengenoemde school van Eligius van Houcke, maar dit is bij nader inzien toch weinig waarschijnlijk.¹⁰¹ Vermoedelijk betreft het een andere, nog onbekende school.

De jongste zoon Frans de Cleercq (IVb.7), die evenals - of met - zijn broer Lieven als jongeman in het buitenland verbleef, schijnt reeds op jeugdige leeftijd te zijn overleden.

Lieven de Cleercq, meersener

Met Lieven de Cleercq (Vd) en diens vrouw Lievyne van Houcke - zij werden reeds genoemd - gaat dit verhaal verder. Zij zijn de ouders van de eerste De Clercq die naar de Noordelijke Nederlanden trok.

Waar twee oudere broers van Lieven, Jacob en Pieter, als vierde generatie van hun familie in Gent roodverver zijn geworden, koos hij voor (of was hij door zijn familie waarschijnlijk voorbestemd tot) een andere carrière. Eerder heb ik al aangegeven dat er redenen zijn om aan te nemen dat de familie, in het verlengde van de roodververij, ook actief was in de handel in textiel. Er moet echter op worden gewezen dat in Gent slechts op zeer beperkte schaal groothandel werd gedreven. Anders dan in Antwerpen domineerde in Gent niet het handelskapitalisme, waarmee de Scheldestad zich ontwikkelde tot een internationale handelsmetropool en financieel centrum. Gent daarentegen had en behield vooral een regionale marktfunctie binnen het graafschap Vlaanderen. Wel een zeer belangrijke; de stad telde een groot - en in de 16de eeuw verder groeiend - aantal detailhandelaars, met een uitgebreide clientèle.

Lieven is zich op die detailhandel gaan toeleggen; in 1534 verwierf hij het meesterschap van het Gentse meerseniërsambacht.¹⁰² Een meersener was een koopman die luxeproducten verkocht. Dat kon van alles zijn: er waren er die handelden in metaalwaren (w.o. messen, scharen, sloten, tin- en koperwerk), anderen in edelmetaalwaren (goud- en zilverwerk, juwelen), lederwaren, textielwaren of in kledingstukken en accessoires (bijv. met goud bestikte kleren, hoeden, kousen). Sommigen waren eenvoudige ambachtslieden, anderen zeer welgestelde handelaars.¹⁰³ Gezien zijn achtergrond ligt het voor de hand dat Lieven handelde in textiel, zoals zijden, katoenen, wollen, linnen en gemengde stoffen, kleurstoffen, passementwerk.

Voordat Lieven het meesterschap kon verwerven, moet hij een leertijd van een aantal jaren hebben doorgemaakt. Het verblijf, in 1530, van Lieven en zijn broer Frans in het buitenland, kan dus inderdaad bedoeld zijn geweest om hem bij een bevriende handelsrelatie te bekwamen in de handelspraktijken. Het was niet verplicht om door een Gentse meester te worden opgeleid. Was een leerling voldoende onderricht, dan werd hij knaap of gezel. Want nog mocht hij niet direct meester worden; voor een gezel gold een soort wachttijd, die per ambacht varieerde van één tot drie jaar.

In 1534 was het dan zo ver. Lieven verwierf het meesterschap, door aan het ambacht intredesgeld te betalen. Voor meerseniërs was dit, in vergelijking met andere ambachten, een relatief laag bedrag, namelijk 1200 Vlaamse groten (5 ponden). Daarboven moest aan de leden van het ambachtsbestuur nog enkele betalingen worden gedaan. Ook was het in veel neringen traditie dat

¹⁰⁰ K. Degryse, *Pieter Seghers. Een koopmansleven in troebele tijden*, 109.

¹⁰¹ De school van Eligius van Houcke werd na diens overlijden in 1544 voortgezet door zijn broer Mr. Paulus van Houcke, die het gebouw echter reeds drie jaar later verkocht aan Antoon de Succa, telg van een vooraanstaande, oorspronkelijk Italiaanse adellijke familie. SAG, reeks 301, nr. .. (1546-'47), fol. 177vo, 15 januari 1546.

¹⁰² SAG, reeks 178 (ambacht van de meerseniërs), inv.nr. 1, fol. 20.

¹⁰³ Deze en volgende gegevens over meerseniërs zijn ontleend aan: E. van der Hallen, 'Het Gentse meerseniërsambacht (1305-1540)', in: *Handelingen der Mij. voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nwe reeks 31 (1977) 77-149 en de reeds eerder aangehaalde monografie van J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*.

een aspirant-lid een zilveren drinkschaal of een kroes met vergulden rand en voorzien van het ambachtswapen aan het ambacht schonk. De totale kosten zullen zo'n 8 ponden hebben bedragen, het equivalent van ongeveer tweederde jaarloon van een metselaarsknecht.

Hoogstwaarschijnlijk viel het verkrijgen van zijn meesterschap voor Lieven ongeveer samen met zijn huwelijk met Lievyne van Houcke. Niet alleen gaf de familie van de bruid over het algemeen pas toestemming, wanneer de bruidegom zekerheid van een inkomen had. Omgekeerd was het huwelijk voor het opzetten van een bedrijf veelal ook instrumenteel: de bruidschat bood financiële ondersteuning en de echtgenote kon fysieke hulp bieden. Lievyne zal daarbij goed bekend zijn geweest met de werkzaamheden die van haar werden verwacht. Haar vader Jan van (den) Houcke was eveneens meersener.¹⁰⁴ En in 1534, hetzelfde jaar waarin Lievin het meesterschap had verworven, waren twee van Lievyne's broers als 'vrije meesterskinderen' in het ledenregister van het ambacht ingeschreven.¹⁰⁵

Nu Lieven zelfstandig zaken kon gaan doen, had hij een winkel nodig. Hiervoor kocht hij een huis, genaamd 'De Mane', in de Langemunt. Vermoedelijk was dit gelegen aan de westzijde, tussen het Hoefslagstraatje en het Groot Kanonplein.¹⁰⁶ Deze locatie was allerminst willekeurig. De Langemunt is tegenwoordig een drukke winkelstraat, maar al in de late middeleeuwen waren juist hier veel meerseners gevestigd. Locale concentratie van ambachten is een veel voorkomend verschijnsel. Meer bepaald voor detailhandelaars geldt dat zij zich graag bij hun concurrenten vestigden, omdat kooplustigen naar die plaatsen gaan, waar het aanbod het grootste is.

9. Het Utenhovesteen, van 1534 tot 1540 in gebruik als ambachtshuis voor de meerseners. Getekend kort voor de sloop in 1839.

Bovendien: de Langemunt is de verbindingsweg tussen de twee belangrijkste marktplaatsen van de stad: de Vrijdagmarkt en de Koornmarkt. Deze straat had dus een zeer gunstige ligging. De concentratie welgestelde meerseners en andere kooplieden maakte haar ook tot een van de duurste straten van Gent.

Aan de twee genoemde markten waren nog twee voor de meerseners belangrijke locaties. Juist in het jaar waarin Lieven meester was geworden, waren zij met hun ambachtshuis verhuisd van de Koningstraat naar de Vrijdagmarkt. Hier betrokken zij de kapitale 'steen', dat aanvankelijk had toebehoord aan het oude patriciërs-geslacht Utenhove. Door hun intrek te nemen in dit imposante gebouw, benadrukten zij het grote belang dat zij als ambacht vertegenwoordigden voor de Gentse economie. Een groot neringhuis was echter ook een noodzaak, want het meersenersambacht was veruit de grootste corporatie van de stad. Aan het begin van de zestiende eeuw had zij ruim 320 leden, omstreeks 1480 zo'n 350 à 400. En in het huis werden niet alleen vergaderingen gehouden, er werd ook regelmatig samen gegeten. Behalve

¹⁰⁴ Jan van (den) Houcke had in 1509 het meesterschap gekocht, in 1525 was hij gezworene van het ambacht; vgl. SAG, reeks 178, fol. 12 en 17.

¹⁰⁵ Daaronder ook Mr. Gillis van Houcke, de auteur en verkoper van almanakken, vgl. *ibidem*, fol. 20vo. Tot 1540 erfden kinderen van meesters het lidmaatschap van het ambacht waartoe hun vader behoorde en werden in het register opgeschreven, na betaling van slechts een bescheiden bedrag aan inschrijvingsgeld.

¹⁰⁶ De koopakte hiervan kon nog niet worden teruggevonden. F. de Potter verwijst echter naar een akte uit 1605, waarin melding wordt gemaakt van een huis genaamd 'De Mane', in dit deel van de Langemunt; vgl. *Gent, van oudste tijd tot heden*, IV, 143. In 1551 vestigde Lieven een hypotheek op dit huis; zie noot 107.

een keuken was hiervoor een moestuin in gebruik, waarin groenten en kruiden werden gekweekt. De meerseniërs konden zich dit alles zonder problemen veroorloven; hun ambacht behoorde tot de drie rijkste neringen van de stad. Lang hebben zij echter niet van hun nieuwe onderkomen kunnen genieten. In 1540 werd hun huis, evenals dat van de andere ambachten, in opdracht van keizer Karel geconfisceerd en, twee jaar later, verkocht. Vanaf dan hielden zij hun vergaderingen waarschijnlijk in een herberg.

Eveneens geconfisceerd werd de kapel van de meerseniërs, die zich bevond in de St. Niklaaskerk, aan de Koornmarkt. Zij bezaten deze al aan het begin van de vijftiende eeuw. Hier vereerden de meerseniërs hun patroonheilige, dezelfde St. Niklaas aan wie ook de kerk was opgedragen. Talrijke missen werden in de kapel gehouden, ter ere van de schutsheilige en ter nagedachtenis van overleden gildenbroeders. Op die manier hoopten de ambachtsmeesters hun zielenheil te verzekeren. Bovendien namen zij deel aan de processies van de St. Niklaasparochie, zoals die van het Heilig Sacrament. Naast religieuze motieven diende de kapel ook een meer werelds doel. Kapellen waren voor corporaties namelijk een zeer geschikt medium om hun sociale status te etaleren. De ambachten wedijverden met elkaar, niet alleen in het bemachtigen van de mooiste, ruimste en meest centraal gelegen kapellen, maar ook in de stoffering daarvan. Het altaar van het kapel van de meerseniërs was rond 1483, naar het schijnt zeer fraai, gebeeldhouwd door zekere Willem Hughe. Tevens was er, van latere datum, een schilderij van de beroemde Jan van Scorel.

Meerseniërs legden zich toe op verkoop en niet op de productie van hun waren. Om die reden werden zij in Frankrijk wel “marchands de tout, faiseurs de rien” genoemd. Zelf gingen zij er prat op dat hun beroep geen handwerk was. Toch is dit maar ten dele juist. Inderdaad werd het meerseniërs verboden hun waren te produceren. Dit had echter tot gevolg dat dubbel lidmaatschap regelmatig voorkwam: leden van andere neringen schreven zich tevens in in het meerseniërsambacht, en omgekeerd. Dit gold ondermeer voor de goudsmiden, waarvan ook verschillende in de Langemunt gevestigd waren.

Van Lievens handelspraktijken zijn nog geen concrete sporen teruggevonden. Zekerheid over de door hem verkochte producten is er dus niet, maar op basis van ‘circumstantial evidence’ mag, als gezegd, worden aangenomen dat hij handelde in textiel. Ik vermoed dat daarbij linnen een belangrijke plaats innam. Er werd al op gewezen dat een nicht van Lieven gehuwd was met jonker Gerard Corbet, die zich halverwege de 16de eeuw in Antwerpen ontwikkelde tot een vooraanstaande linnenkoopman, handelend op Spanje. Later was een andere nicht was getrouwd met Philippe Palfaert, een linnenkoopman die handel dreef tussen zijn geboortestad Aire-sur-la-Lys (in het huidige departement Pas de Calais) en Antwerpen.¹⁰⁷ Nog weer later was, zoals we nog zullen zien, Lievens jongste zoon een linnenkoopman.

Zeker wanneer Lieven reeds in de linnenhandel actief is geweest, dan zal zijn werkterrein zich niet hebben beperkt tot binnen de Gentse stadsmuren. Voor de inkoop van lijnwaden zal hij markten hebben bezocht in de Westvlaamse Leiestreek (omgeving Kortrijk en Roesselare), waar wevers het lokaal verbouwde vlas tot linnen fabriceerden. Mogelijk bezocht hij ook jaarmarkten elders, om zijn waren aan de man te brengen. Vooralsnog blijven dit veronderstellingen; hopelijk zal aanvullend onderzoek hierop enig licht kunnen werpen.

Hoe dit ook zij, zakelijk schijnt het Lieven voor de wind te zijn gegaan. Hij kwam natuurlijk al uit een tamelijk welgestelde familie en ook het feit dat hij zich in de Langemunt vestigde, laat zien dat hij over een wezenlijk beginkapitaal heeft kunnen beschikken. Maar Lieven heeft zijn

¹⁰⁷ Philips Palfa(e)rt, echtgenoot van Cathelyne de Cleerck fa. Jacob, wordt vermeld als koopman uit Aire, handelend op Antwerpen vanaf 1579, in: Émile Coornaert, *Les Français et le commerce international à Anvers, fin du XVe*

vermogen vervolgens ook doen groeien. In 1551 besloot hij met zijn gezin te verhuizen naar een ander, nabij gelegen huis in de Langemunt. Dit stond aan dezelfde kant van de straat (richting Leie) en was het tweede huis vanaf de hoek met het Hoefslagstraatje, richting de Groentemarkt.¹⁰⁸ Lieven kocht dit, voor een bedrag van 76 Vlaamse ponden, van Johanna Taymont, weduwe van Joos de Leen(h)eere, zonder zijn oude huis te verkopen. Om de koop te kunnen financieren, ging hij wel op dezelfde dag bij de verkoopster Johanna Taymont een lening van 32 ponden aan, waarvoor hij op zijn vorige huis een hypotheek vestigde.¹⁰⁹ Het nieuwe huis moet voor consumenten een bekend adres zijn geweest. Joos de Leen(h)eere was eveneens meerseniër geweest en ook voorgaande eigenaren, tot in de vijftiende eeuw, heb ik teruggevonden als lid van dit ambacht.¹¹⁰ In de koopakte van 1551 staat dan ook beschreven dat bij de koop waren inbegrepen “den tooch ende scapraden” (een kast, waarin de koopwaren waren uitgesteld) “der neeringe van den meerseniëren dienende”. De naam van het huis was overigens ook veelzeggend: deze was ‘Sente Nicolaes’, ongetwijfeld een verwijzing naar de patroonheilige van het ambacht.

Behalve de twee voormelde huizen, bezat Lieven twee huizen, genaamd ‘De Caerde’ en ‘De Haselaere’, naast elkaar gelegen in de Veldstraat. Zoals voor de Langemunt, geldt dat dit tegenwoordig één van de drukste winkelstraten van Gent is en vroeger een straat was waar veel rijke burgers woonden. De twee aanpalende huizen van Lieven stonden aan de westzijde van de Veldstraat, tussen de Jan van Stoppenbergstraat en de Nodenaasteeg, dus dicht bij de Korenmarkt. ‘De Haeselaere’ moet aanzienlijk zijn geweest; het werd in 1580 door Lievyne van Houcke als weduwe verkocht voor liefst 160 ponden.¹¹¹ Het andere was in 1619 nog in familiebezit; daarbij hoorden toen bovendien drie kleinere huizen daarachter, elk met hun eigen achterhuis, en aan de voorzijde uitkomend op de Nodenaasteeg.¹¹² Overigens is nog aardig te vermelden, dat dit deel van de Veldstraat (waar tegenwoordig een monumentaal warenhuis staat) vroeger veel smaller was; in de jaren 1880 werd de straat enkele meters verbreed. Bij het slopen van de huizen kwamen oude funderingen aan het licht. De gewelven van de vrijgemaakte vroeggotische kelders steunden op zuilen met sierlijke knopkapitelen van Doornikse kalksteen, resten van een oud middeleeuwse ‘steen’.¹¹³ Maar of dit van een van de huizen van Lieven is geweest is mij niet bekend.

Voor het bepalen van Lievens welstand is het in ieder geval veelzeggend dat hij liefst vier huizen had in twee van de duurste straten van de stad. Voorts kocht hij van mede-erfgenamen van zijn grootvader Jacob de Cleercq de delen van drie huizen onder een dak in de Ondadigesteeg, bij de Braempoort, zodat hij daarvan vol eigenaar is geworden.¹¹⁴ En ook buiten de stad heeft Lieven bezit verworven.¹¹⁵

XVIe siècle (1961) p. 371. Zie ook: SAG, reeks 330, nr. 102(?), fol. 543vo, 7 november 1584.

¹⁰⁸ Huidig adres is Langemunt 29. Aan de noordzijde grensde het aan het hoekhuis met het straatje, dat in het verlengde van de Onderstraat uitkwam op de Leie. Dit hoekhuis was de brouwerij ‘Het Hoefijzer’; het straatje is hiernaar vernoemd en was volgens F. de Potter “eene der oudste en belangrijkste” brouwerijen van de stad; in 1548 was het gekocht door Lieven de Vleeschauwere, vgl. *Gent, van oudsten tijden tot heden*, VI, 139. Het buurhuis aan de zuidzijde had de naam De Hertshoorne en was in 1551 eigendom van Lieven de Moor, nakomeling van de riemmaker en meerseniër Jan de Moor, die al vóór 1475 hier woonde.

¹⁰⁹ SAG, reeks 330, nr. 69, fol. 38vo, 21 juli 1551.

¹¹⁰ Joos de Leen(h)eere, eigenaar vanaf 1541, was gezworene van de meerseniërs in 1521 en 1533, vgl. SAG, reeks 178, nr. 1, fol. 15vo en 19vo. Van de eerdere eigenaren, zoals die te vinden zijn in de stedecijsregisters, waren Jan van Damme (eigenaar vanaf 1507) ingeschreven als lid in 1489 en Jan de Zomere (vanaf 1467) al vóór het lidmatenregister in 1485 werd aangelegd; hij was gezworene in 1493 en 1495.

¹¹¹ SAG, reeks 330, nr. 97, fol. 157, 27 februari 1580.

¹¹² SAG, reeks 330, nr. 135, fol. 48vo, 14 november 1619.

¹¹³ SAG, reeks 330, nr. 71, fol. 37, 1553-’54; ibidem 97, fol. 157, 27 februari 1580; F. de Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden* IV, 15; G. Deseyn, *Gids voor oud Gent*, 347-8.

¹¹⁴ SAG, reeks 303 (‘Vrij huis, vrij erve’), nr. 1, fol. 199vo, 17 april 1543 en ibidem, fol. 249vo, 29 mei 1543. Op 21

Een volledig overzicht van de eigendommen van Lieven de Cleercq is (nog) niet voorhanden. Lieven overleed tussen 4 november 1557 (toen hij werd aangesteld tot voogd over de kinderen van zijn zuster Paesschyne¹¹⁶) en 8 april 1559 (op welke dag Lievyne van Houcke optrad als weduwe¹¹⁷). Zeker is dat hij toen enkele minderjarige kinderen heeft achtergelaten; zijn jongste zoon Jacques, de latere Hollandse stamvader, was vermoedelijk slechts twee à vier jaar oud. Er is dan ook een gereede kans dat de schepenen van gedele op de verdeling van de nalatenschap hebben toegezien en dat een staat van Lievens goed is opgemaakt. De registers van gedele over deze periode moeten daarvoor nog worden doorgenomen.

Lievyne heeft haar man vele jaren overleefd. Waarschijnlijk heeft zij als weduwe de zaak voortgezet. Binnen de ambachten was bepaald dat weduwen hiervoor beroep mochten doen op één gekwalificeerde loonarbeider. Indien een weduwe hertrouwde, verloor zij haar rechten. Maar Lievyne is niet hertrouwd. Of haar kinderen lid van het meerseniersambacht zijn geworden, is helaas niet bekend. Bij de confiscatie van de bezittingen van de ambachten werden ook hun archieven in beslag genomen. Het ledenregister van de meerseniers is uiteindelijk aan het ambacht teruggegeven, maar over de jaren 1540 tot 1579 geeft het register geen informatie. Het ligt echter voor de hand dat Lievynes kinderen, zodra zij daartoe in staat waren, hun moeder hebben bijgestaan.

Een en ander ging kennelijk niet zonder succes. In 1567 had Lievyne althans behoefte aan meer opslagruimte; zij kreeg in dat jaar toestemming om vóór haar huis, onder de straat, een gewelfde kelder te laten maken. Voorwaarde daarbij was dat de straat niet hoger mocht komen te liggen, zij en haar nakomelingen dit deel van de straat zouden onderhouden en bovendien een extra erfelijke cijns aan de stad zou worden betaald.¹¹⁸ Een nog duidelijker teken van Lievynes materiële voorspoed is dat zij, zoals we later zullen zien, voorkomt op zekere lijst uit 1578, waaruit kan worden opgemaakt dat Lievyne werd gerekend tot de meest welgestelde burgers van de stad.

We lopen echter iets op ontwikkelingen vooruit en keren daarom terug naar de eerste helft en het midden van de zestiende eeuw.

'Beroerlicke tyden' in Gent: de Reformatie.

De belangrijkste historische ontwikkeling in West-Europa in de zestiende eeuw was toch wel de Reformatie, de godsdienstige beweging die hervorming van de katholieke kerk voorstond. Nadat theologen als Luther en Calvijn met de katholieke kerk in conflict waren gekomen over de christelijke leer en de kerkelijke praktijk, ontstond het protestantisme: een stroming in het christendom, bestaande uit uiteenlopende nieuwe kerkgenootschappen. De invloed van de Reformatie is merkbaar tot op de dag van vandaag, maar heeft vooral in de zestiende eeuw zelf diepe sporen getrokken in de toenmalige samenleving. Temeer daar zij, behalve een religieuze tegenstelling, tevens een politieke kwestie werd. Het protestantisme was niet alleen vijand van katholieke kerk, maar ook van de staat. Om de politieke stabiliteit van de staat niet in gevaar te brengen, was er in de ogen van de absolutistische vorst slechts plaats voor één godsdienst.

juni 1563 heeft Lievens weduwe twee van deze huizen verkocht, vgl. SAG, reeks 153 (landboeken Vrij huis, vrij erve), nr. 1, 2de boek.

¹¹⁵ In de staat van goed van Lievens zoon Jan de Cleercq staat beschreven dat de proost van St. Pieter stukken grond heeft uitgegeven aan Lieven de Clercq *naer uuytwijzen zeker instrument in parchemijne van daten 18 mei 1555*; SAG, reeks 330, nr. 135, fol. 48vo-54vo.

¹¹⁶ SAG, reeks 330, nr. 75, fol. 364.

¹¹⁷ SAG, reeks 330, nr. 77, fol. 203. Lievyne van Houcke verkoopt samen met andere erfgenamen van haar schoonvader een huis buiten de Heuvelpoort.

¹¹⁸ SAG, reeks 152, nr. 11, fol. 152.

Luthers geschriften werden om die reden in 1520 op last van een politiek edict verbrand en twee jaar later werd de staatsinquisitie ingesteld.

Vlaanderen bleek een vruchtbare voedingsbodem voor het protestantse ideeëngoed en ook in Gent heeft dit vroeg ingang gevonden. Al in 1521 werden op de Vrijdagmarkt meer dan driehonderd 'ketterse' boeken verbrand en negen jaar later werd in Gent de eerste protestant terechtgesteld. Het waren in die beginperiode vooral intellectuelen, zoals humanisten en rederijders, die sympathiseerden met de nieuwe religieuze stromingen. Aanvankelijk vormden zij nog geen aparte kerkgemeenschap, omdat zij nog niet radicaal voor de Reformatie en tegen de katholieke kerk hadden gekozen. Dit deden wel de anabaptisten, waarvan na 1535 zich in Gent een gemeenschap vormde. Vermoedelijk waren zij vluchtelingen: militante wederdopers, die in de jaren 1534-'35 onder leiding van 'koning' Jan van Leiden hadden getracht in Münster gewapenderhand het Rijk Gods te realiseren. Toen dit op een debacle was uitgelopen, zochten anabaptisten een veilig heenkomen in Vlaanderen. Door uiterst hevige repressie was hun kern in Gent echter al in 1538 volledig uitgeroeid.

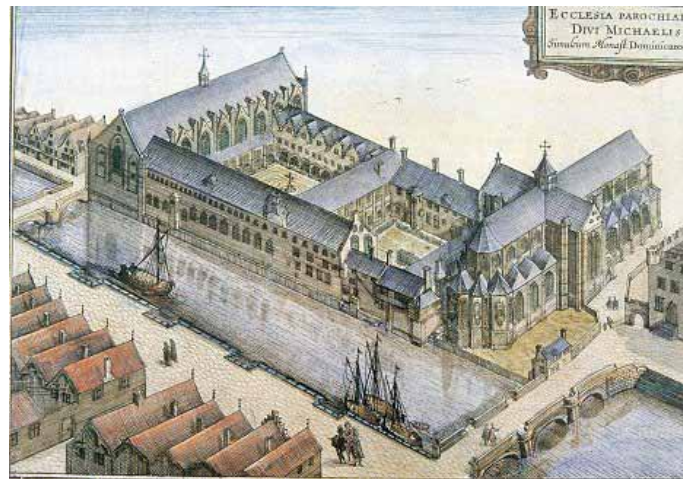
Pas na 1550 ging de Reformatie heel sterk herleven en in de volgende decennia zou ze de maatschappij in toenemende mate beïnvloeden. Daarbij waren er twee hoofdstromingen. Enerzijds de dopers, die na hun militante periode zich juist tot principiële pacifisten hadden ontwikkeld en daarbij sterk schatplichtig waren aan de Friese ex-pastor Menno Simons. Anderzijds was er de gereformeerde strekking, die zijn oorsprong vond in Nederduitse vluchtelingengemeenten, maar spoedig ook onder invloed stond van het uit Frankrijk afkomstige calvinisme. Toen deze leer in de jaren zestig zijn intrede deed, kende de religieuze hervormingsbeweging in Gent haar echte doorbraak. Door een hechtere organisatie, een scherper omliggende discipline en een grote strijdbaarheid, wisten de calvinisten de gelovigen zich in steeds grotere getale en duurzamer aan zich te binden.

Met de expansieve groei van lieden die zich onttrokken aan de voogdij van de katholieke kerk, groeide ook de repressie. Van de wereldlijke overheid waren zowel de schepenenbank van Gent als de Raad van Vlaanderen op dit gebied zeer actief. De hoofdinquisiteur van de inquisitierechtbank beschouwde Gent bovendien als zijn uitverkoren jachtterrein. De dopers werden daarbij als gevaarlijkste ketteren beschouwd en het strengst vervolgd; zij eindigden veelal op de brandstapel. Berouwhebbende protestanten werden onthoofd, vrouwen stierven meestal de verdrinkingsdood. In totaal werden tussen 1530 en 1595 te Gent 252 ketteren terechtgesteld.

In hoeverre leden van de familie de Clercq al in die vroegste periode van de Reformatie zich tot de hervormingsideeën aangetrokken voelden, valt waarschijnlijk niet meer te achterhalen. Wel is aannemelijk dat zij in een vroeg stadium met het gedachtegoed in aanraking zijn gekomen. Het waren als gezegd vooral de rederijders en humanisten die als eersten openstonden voor nieuwe intellectuele ideeën en religieuze stromingen. Door hun intellectuele klimaat onder invloed van Erasmus, hun reizen, universitaire studies en correspondentie met het buitenland, waren zij al heel snel nauw betrokken bij de discussies op Europees vlak. De De Clercq'en zullen hierin geen voortrekkers zijn geweest, maar wel is het beeld ontstaan dat zij van die kringen deel uitmaakten. Zeker is, dat in latere jaren verschillende familieleden zich bij de dissenters hebben aangesloten.

Tegen de zomer van 1566 was het calvinisme verspreid onder brede lagen van de bevolking. Hagenpreken buiten de stad werden massaal bezocht. Daarop gaf Margaretha van Parma (een buitenechtelijke dochter van Karel V en namens haar broer Filips II de landvoogdes der Nederlanden) aan de stadsmagistraat de opdracht om de bevolking van die preken weg te houden en burgerwachten op te richten. De spanningen liepen op en ontladden zich in augustus 1566, zowel te Gent als elders, in de beruchte beeldenstorm. Groepen calvinisten drongen her en der

kerken en kloosters binnen en vernielden of verwijderden stelselmatig afbeeldingen van heiligen. In Gent werden acht kerken, vijftintig kloosters, tien hospitalen en zeven kapellen geteisterd. Een van die zwaar getroffen gebouwen was het dominicanenklooster van de Predikheren, tussen de Leie en de Onderbergen, dat tegenwoordig in gebruik is als het cultureel en congrescentrum van de Universiteit Gent. De dominicanen, predikheren genoemd, waren mede door hun medewerking aan de inquisitie bij de hervormingsgezinden zeer gehaat en op 22 augustus kreeg het klooster het dan ook zwaar te verduren. Tot de broeders behoorde op dat moment een neef (oomzegger) van Lieven, de meersener, namelijk zijn naamgenoot Lieven de Cleerck fs. Pieter, die in 1556 tot de orde was toegetreden.¹¹⁹ Dit familielid zal dan ook - vol afschuw en angst - getuige van zijn geweest van de plunderingen, zoals die zijn beschreven door Marcus van Vaernewyck (1518-1569). Deze Gentse patriciër heeft in een dagboek zeer uitvoerig en betrouwbaar verslag gedaan van wat hij zag en hoorde over *die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelijk in Ghendt, 1566-1568*. Hierin lezen we hoe een grote menigte als 'wilden' het klooster binnendrong en van boven tot onder allerlei zaken begon kapot te smijten. Van kunstig geschilderde glasramen tot potten, pannen, stoelen en kasten, alles sneuvelde. In de kelders deden de indringers zich tegoed aan de daar opgeslagen bier en wijn. Het meest dramatische is evenwel dat de zeer omvangrijke en uiterst kostbare bibliotheek van het klooster volkomen werd vernietigd. Talloze bijzondere boeken en manuscripten werden uit hun banden gerukt, verscheurd en samen met de meubels naar buiten in de Leie geworpen. Het papier zou als sneeuw naar beneden hebben gedwarreld. Uiteindelijk was zo veel in de rivier geworpen, dat men naar verluid droogvoets kon oversteken!¹²⁰

10. Het klooster van de Predikheren aan de Leie, in augustus 1566 door de beeldenstormers geplunderd

De beeldenstorm, die in enkele weken over de Nederlanden raasde, veroorzaakte een enorme schok, niet in de laatste plaats bij de gezagdragers. Filips II was furieus over deze opstand en besloot tot een harde aanpak; hij zond vanuit Spanje de hertog van Alva met een leger naar de Nederlanden om een einde te maken aan de ketterij en aan alle vormen van verzet tegen het landsheerlijk gezag. Voor de bestraffing van de opstandelingen richtte deze de Raad van Beroerten op, hetgeen een hernieuwde ketterjacht tot gevolg had.

De turbulente godsdienstige en politieke verwickelingen zijn vanzelfsprekend ook aan de familie de Clercq niet onopgemerkt voorbijgegaan. De schoolmeester Jan de Clerck en zijn Gentse collega's moesten in januari 1567 voor de schepenen verschijnen en kregen daar het bevel "de kinderen thuerliedder huysse scole commende niet en leeren eenighe verboden boucken nocte

¹¹⁹ Zijn moeder Anna van Langenhove, weduwe van Pieter de Cleerck, vestigde hiervoor een lijfrente van twee ponden, ten lijve van Lieven, in twee jaarlijkse termijnen uit te keren aan de prior Lieven van de Bossche. De rente rustte op haar ververij in de St. Jacobsnieuwstraat, vgl. SAG, reeks 330, nr. 74, fol. 135vo. Op 23 oktober 1600 werd deze rente, wegens het overlijden van Lieven, 'gedood', vgl. SAG, reeks 152, nr. 13, fol. 278.

¹²⁰ M. van Vaernewyck, *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelijk in Ghendt, 1566-1568*, 5 dln. (Gent 1872) III, 113-116.

gheen catechismus van leerynghe calvinistique ende andere secten".¹²¹ Zeker elf van de schoolmeesters werd zelfs verboden nog langer school te houden; Jan behoorde niet tot deze groep.

Een ander familielid werd - zij het indirect - slachtoffer van de beeldenstorm, te weten Jans neef Maerten de Cleerck (Ve), die procureur was voor de schepenen van gedele en in het oude familiehuus aan de Nederscheldestraat woonde. Gent bleef na de geweldsexplosie van augustus 1566 nog vele maanden het toneel van grote onrust. Sommige beeldenstormers werden gepakt en publiekelijk geëxecuteerd. Volksoplopen leidden tot chaotische en bloedige schermutselingen met de in Gent gelegeerde Spaanse soldaten, die in een aantal gevallen zelfs dodelijke slachtoffers eisten. Zo ook op 11 december 1567, toen vier beeldenstormers werden terechtgesteld op de Korenmarkt en twee Spaanse patrouilles, die de wacht hielden, vervolgens met geweld het marktplein bezetten. Vijf personen kwamen bij deze schermutselingen om het leven, waaronder Maerten. Ook dit incident is, tamelijk nauwkeurig, beschreven door de reeds hierboven aangehaalde Marcus van Vaernewyck. In zijn dagboek schreef hij:

“Den vierden, die daer doot bleef ter stede, was ghenaeamt Marten De Cleerck, die men ooc hiet Martkin Van der Spiere, ende was een procureur, een cleen magher persoon, verrimpelt int aenzichte, audt wel in de L [50] jaren, een mannekin zeer nestelende van zinne ende van steercker memorie, woonachtig int straetkin zoo men comt vande Schelstrate naer de Watermuelne, hebbende een huijsvrauwe met viii kinderkins ende noch met kinde beghurt [zwanger] wesende. Desen wart van eenen moordenare ghehauwen een wonde in zijnen hals, ende hij vallende over zijn knien, alzo ghequetst ende bebloet zijnde, badt met ghevauden handen zijns lijfs ghenade; maer dat en mochte hem niet baten: den moordenare ghaf den ghoeden paeijsivelen man een groote dootwonde in zijn burst, zoo dat hij daer doot up tstrate lach als een aerm beeste ende in huijs ghedreghen zijnde ende anschaut wesende (als de foele [de zich verdringende menigte] ghepaseert was) vanden onderbaliu met joncheer Pieter de Vos, zoo bevonden zij dees wonde zoo groot ende moortdadich dat men wel iii vinghere in hadde moghen steken; ende alzo den onderbaliu wech zou gheghaen hebben om elder ooc anschau te doene, sprack men den voornoemden Vos, dat men zoude bezien oft hij meer wonden hadde, om te beter alle zaken te vertooghen der overheijt. Aldus wart dat doode lichaam ommeghekeert, alwaer noch een groot steke vonden was in zijnen rugghe, ende zijnen rock ende hemde upschurpende, bevonden dees wonde alzo groot ende eijnselick als die andere. Dit anschau geschiede tot eens hoemakershuijs an de Coorenaert, bij den ‘Druijfsteen’ ende voor Sente Nicolaus keercke. Hij hadde noch zijnen scriftoris [inktpot] an zijn zijde, dat was tgheweere [de bewapening] dat den ghoeden man drouch.”¹²²

Van Vaernewyck woonde in de St. Jacobsnieuwstraat en kende mogelijk de familieleden de Clercq die daar woonden. De onfortuinlijke Maerten zal hij hebben gekend uit hoofde van zijn functies in het stadsbestuur.

Maertens enige zoon Joos de Cleercq (Ve.1) zocht na het overlijden van zijn vader zijn heil elders; hij vestigde zich in Londen. Hier trad hij in dienst van Hans van der Hofstadt, zoon van zijn tante Joosyne de Clerck. Deze neef was in de jaren '60 vanuit Gent naar Antwerpen gegaan, aldaar getrouwd, om vervolgens zich in Londen te vestigen, als koopman en factor (zaak-waarnemer) van de grote Antwerpse koopman Jan Nicquet.¹²³ Samen met zijn zwager en

¹²¹ J. Scheerder, ‘Schoolmeesters te Gent (1566-1567)’, in: *HMGOG*, nwe reeks 35 (1981) 115-128. Bij controle van de door de auteur geraadpleegde bron (SAG, reeks 94bis, nr. 8, fol. 74 en 87-88°, januari 1567) bleek dat deze de schoolmeester op de Zandberg foutief als Mr. Jan de Cleene heeft geïdentificeerd.

¹²² *Van die beroerlicke tijden*, III, 156-157.

¹²³ Deze zeer welgestelde koopman Jan Nicquet (1539-1608) deed vanuit Antwerpen grote zaken op Londen en, vooral, Venetië. Ten tijde van het calvinistische regime bekleedde hij in zijn stad verschillende posities, w.o. wijk-

compagnon Pieter Boulen en diens gezin, bewoonde Hans een huis in de Buttolphe Lane. Kennelijk was het huis groot; Joos woonde bij zijn werkgevers in, evenals een halfbroer van Boulen en nog een derde jongeman. Het verging Van der Hofstadt goed; hij was welgesteld en behoorde tot een Londense/Antwerpse kring van internationaal opererende kooplieden, geleerden en kunstenaars: naast Jan Nicquet ook bekende personen als Johan Radermacher de Oude, Emanuel van Meeteren en Lucas de Heere. Veel van zijn kennissen speelden een leidende rol binnen de Franse en Nederlandse vluchtelingengemeente van Londen; enkelen leverden bovendien een bijdrage aan de Nederlandse Opstand. Van der Hofstadt zelf was diaken en vervolgens ouderling van de Franse protestantse gemeente.¹²⁴

Voor Joos waren er waarschijnlijk ook religieuze redenen om uit te wijken naar Engeland; in 1574 vinden wij hem als 'jonkman' op de ledenlijst van de Nederlandse gemeente.¹²⁵ Reeds vijf jaar later is hij, ongehuwd, overleden. Kort voordien heeft Joos, ziek op bed liggend, een testament opgemaakt. Het document geeft de indruk dat hij in vrij bescheiden omstandigheden is overleden; hij bepaalde slechts enkele kleine legaten, naast een som geld aan zijn moeder, die zij hem schuldig was. De rest van zijn na te laten goederen zouden toekomen aan zijn zusters in Gent.¹²⁶

De Gentse calvinistische republiek (1577-1584)

In Gent waren inmiddels de machtsverhoudingen ingrijpend gewijzigd. De godsdienstwisten waren mettertijd uitgegroeid tot een algemene opstand tegen de Spaanse heerschappij, waarbij ook leden van de hoge adel, waaronder Willem van Oranje, zich aan de zijde van de opstandelingen hadden geschaard. In 1568 nam Van Oranje het initiatief tot gewapend verzet. Dit liep uit op een droevig fiasco, maar het was het begin van wat uiteindelijk de Tachtigjarige Oorlog zou worden. In 1572 besloot Van Oranje tot nieuwe militaire acties en werd hij de leider van de opstand. Daarop sloeg de hertog van Alva hard terug en liet zijn legers noordwaarts trekken. Zutphen en Naarden werden gebrandschat en deels uitgemoord (om een voorbeeld te stellen), in mei 1573 viel de stad Haarlem. Toch was de Spaanse strijdmacht zwaar gehavend; een beleg van Alkmaar moest worden afgebroken, de 'geuzen' behaalden verschillende overwinningen. Alva was inmiddels vertrokken en als landvoogd opgevolgd door Don Luis de Requesens. Toen deze in 1576 plotseling overleed, ontstond een machtsvacuüm en sloten de opstandige gewesten Holland en Zeeland op 8 november van dat jaar de Pacificatie van Gent:

meester (1579), rentmeester van de geestelijke goederen (1580) en aalmoezenier (1583). Ook was hij in 1579 een van de gedeputeerden van Antwerpen om namens de stad de Unie van Utrecht te medeondertekenen en was hij betrokken bij de inzameling van gelden en het doen van betalingen ten behoeve van de militaire strijd tegen de Spanjaarden. Nadat Antwerpen door de Spanjaarden weer was ingenomen, week hij met zijn gezin uit naar Haarlem, om zich uiteindelijk in Amsterdam te vestigen. Bekendheid heeft hij nog om zijn aanzienlijke kunstverzameling. Zie over Jan Nicquet en zijn kunstcollecties: S.A.C. Dudok van Heel, 'Jan Nicquet ten onrechte op een Franse postzegel', in: *Maandblad Amstelodamum* (1979) 2-7; A.M. Logan, 'Kunstenaars, kooplieden en verzamelaars. Venetiaans-Amsterdamse kunsthandel in de zeventiende eeuw', in: M. de Roever (red.), *Amsterdam, Venetië van het Noorden* (Den Haag 1991), 137-155, ald. 144 e.v.

¹²⁴ Aan Joos de Clercq, zijn neef/patroon Hans van der Hofstadt en diens kring heb ik een afzonderlijke verhandeling gewijd, getiteld 'Vlaamse relaties binnen 16de-eeuws Londen' (2007).

¹²⁵ A.J. Jelsma en O. Boerma (ed.) *Acta van het consistorie van de Nederlandse gemeente te Londen 1569-1585* ('s-Gravenhage 1993) bijlage ii.

¹²⁶ Testament van "Josse de Clarke sonne to Martine borne in the citie of Gannte in Flanders", 22 jan. 1579; National Archives, Prerogative Court of Canterbury, PROB 11/63

Op 29 okt. 1579 werd te Londen de staat van goed van Joos opgemaakt. Dit blijkt uit een Gentse akte dd. 21 mei 1594, waarin de zusters en zwagers van Joos geld ontvangen uit de nalatenschappen van Joos en voornoemde Hans van der Hofstadt, vgl. SAG, reeks 330, nr. 117, fol. 5. Zij krijgen het geld van Jan Nicquet, als executeur van het sterfhuis van Van der Hofstadt. Nicquet woonde op dat moment in Amsterdam.

een vredesverdrag met de Staten-Generaal van de niet-opstandige provincies. Daarbij werd afgesproken dat de Nederlanden trouw zouden blijven aan de landsheer, maar gezamenlijk door zouden vechten tot de Spaanse troepen zouden zijn verwijderd. De katholieke kerk zou in alle gewesten gehandhaafd blijven, ook in Holland en Zeeland, waar het calvinisme inmiddels oppermachtig was. Alle plakكاتen tegen kettters werden opgeschort.

Hoewel de Pacificatie was ondertekend in het stadshuis van Gent, in een poging om alle krachten uit de Nederlanden te verenigen tegen Spanje en de religieuze twistpunten terzijde te laten, was Gent de eerste om zich aan de afspraken te onttrekken. In oktober 1577 had onder leiding van de edelman Francois de la Kethulle, heer van Ryhove, een staatsgreep plaatsgevonden, waarbij de stadhouder van Vlaanderen en een aantal invloedrijke leden van de Staten van Vlaanderen gevangen waren genomen. Enkele dagen later werd een revolutionair comité opgericht, wat het begin betekende van een zevenjarig calvinistisch bestuur. Gent werd hiermee een speerpunt in de Nederlandse strijd tegen Spanje en de motor voor de vestiging van het calvinisme.

Onmiddellijk na de machtsovername maakte het nieuwe stadsbestuur werk van de verdediging van de stad. Er werd binnen drie jaar een nieuwe vestinggordel gebouwd met stevige wallen, voorzien van bastions, omgeven door brede grachten. Het is één van de belangrijkste ingrepen geweest in de stedenbouwkundige geschiedenis van de stad. Voor deze indrukwekkende onderneming werden de kapitaalkrachtige burgers aangesproken om een financiële bijdrage te leveren. Zo ook Lievyne van Houcke, de weduwe van Lieven de Cleercq; uit een "Quohier van leninghe", gedateerd 9 januari 1578, blijkt dat zij een bedrag van vier ponden (24 gulden) heeft geleend "thulpen de fortificatie der zelve stede ende andere zaken dienende en behoudende ter beschermenisse van de insetene van de voors. stede".¹²⁷ We vinden haar nogmaals vermeld op een lijst van ongeveer 500 burgers, geestelijken en instellingen, die in maart van dat jaar voor een bepaald bedrag werden aangeslagen, daar de Staten Generaal geld nodig hadden. Ditmaal leende zij een bedrag van 50 gulden. Van de personen op deze laatste lijst wordt gesteld dat zij behoorden tot de meest gegoede bovenlaag van de stad.¹²⁸ Het laat nogmaals zien dat het de familie economisch voor de wind is gegaan. Niet iedereen was overigens bereid om voor zulke kwesties in de buidel te tasten. Pieter de Cleercq in de St. Jacobsnieuwstraat, de oudste zoon van Pieter (Vc) en Anna van Langenhove, wordt genoemd op een lijst van mei 1578, van lieden die ondanks diverse dagvaardingen geen bijdrage hebben geleverd ten behoeve van de fortificatie.¹²⁹ Pieter vormde daarmee geen uitzondering; 749 mensen hadden niet betaald, waaronder heren uit de machtige en aanzienlijke families Van Ryhove, Borluut, Utenhove en Rym.

11. Jan van Hembyze (1513-1584)

'heethoofd van Gent' wordt genoemd. Hij stamde uit een familie van verarmde notabelen, was verwant aan enkele van de meest vooraanstaande geslachten van Gent en had reeds verschillende

¹²⁷ SAG, reeks 532, nr. 33, document 5.

¹²⁸ A. Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek* (Gent 1963) 78-80, 98.

malen deel uitgemaakt van het stadsbestuur. Aanvankelijk was hij aanhanger van Willem van Oranje, maar tussen de twee ontstond een breuk, die mettertijd groter werd. Naast verbreiding van het calvinisme wilden Van Hembyze en zijn medestanders toch vooral handhaving van de aloude stedelijke rechten en de terugkeer van het oude politiek regime; de machtige middeleeuwse stad moest herleven. Deze doelstellingen heeft Van Hembyze fanatiek en met gebruik van geweld nagestreefd. Van Oranje vond Van Hembyze veel te radicaal, liet hem uit de regering zetten en herstelde de rooms-katholieken in het bezit van hun kerken. Van Hembyze verliet hierop de stad, maar keerde terug in 1583, werd gekozen tot voorschepen en begon een ware terreur uit te oefenen, waarbij hij zijn tegenstanders uit de weg ruimde en voor enige tijd de katholieken vervolgde. Maar ondanks zijn haat tegen de Spanjaarden, knoopte hij heimelijk onderhandelingen aan met de nieuwe landvoogd Allesandro Farnese, hertog van Parma. Toen dit werd ontdekt, werd hij door zijn partijgenoten veroordeeld wegens verraad en op 4 augustus 1584 publiekelijk onthoofd.

Gent verkeerde inmiddels in een tamelijk hopeloze situatie. Al vanaf 1580, toen Farnese was begonnen aan de herovering van Vlaanderen, waren steeds meer plattelandbewoners binnen de stadsmuren gevlucht om er te schuilen. In sommige perioden was de inwijk zo massaal, dat boeren met hun paarden, koeien, varkens en andere dieren noodgedwongen in kerken en kloosters verbleven. Anderen sliepen in kelders en zelfs op straat. Ook de economie had ernstig te leiden onder de krijgsverrichtingen. Vooral nadat in 1583 de stad zelf onder vuur was komen te liggen waren de gevolgen rampzalig: het scheepsverkeer, de graanhandel en het landtransport schrompelden ineen. Bovendien begon de koopkracht van de lagere sociale klassen te dalen. De sociale onrust bleef aanvankelijk binnen de perken, doordat de calvinisten de stedelijke armenzorg goed hadden georganiseerd. Toen echter in 1584 de stad in toenemende mate door Farnese werd geïsoleerd en hongersnood dreigde, werd het wel sociaal woelig en moest het bewind het hoofd buigen. Spoedig was het gedaan met de calvinistische republiek; op 15 november werd de oude magistraat uit het zadel gestoten, werden alle calvinisten uit hun ambt gezet en vervangen door katholieken. Een jaar later viel Antwerpen in de handen van de landvoogd Farnese en was de scheiding tussen de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden onafwendbaar.

Het capitulerende Gent werd een bijzonder zware reconciliatieboete opgelegd; zij vertegenwoordigde liefst 13 miljoen daglonen van een ongeschoolde arbeider(!). Filips II wilde hiermee een deel van de gemaakte kosten bij gedane militaire uitgaven voor belegering van de stad terugvorderen. Ten aanzien van de protestanten was Allesandro Farnese overigens veel gematigder dan de ijzervreter Alva. Zijn capitulatievoorwaarden met de steden stonden telkens het vertrek met have en goed toe, binnen twee jaar, van burgers die zich aan de opstand hadden schuldig gemaakt of het nieuwe geloof trouw wilden blijven. Gentenaren moesten echter wel, voor zij mochten vertrekken, een extra zware bijdrage aan voornoemde boete betalen. Maar in sommige gevallen, zoals aan calvinistische predikanten, schoolmeesters en professoren, schold Farnese deze boete zelfs - in het geheim - weer kwijt. De tijd van fanatieke vervolging en repressie was voorbij. Dit betekende evenwel niet dat de protestanten vrij spel hadden. Een telg van de familie de Clercq zou dit aan den lijve ondervinden.

De wederdoper Jacques de Clercq

Van de zeven kinderen van Lieven de Cleercq, de meersener, en Lievyne van Houcke, was Jacques de Clercq (Vd.7, c1555-1609) de jongste zoon. Hij werd geboren en groeide op in hun tweede huis in de Lange Munt, genaamd 'Sint Niclaus', en was slechts twee à vier jaar oud toen

¹²⁹ SAG, reeks 532, nr. 33, document 9.

zijn vader overleed. Volwassen geworden trouwde Jacques met Passchijntgen Grijspeert (ook: Grisper, Grijsperre), een meisje dat niet van Gentse origine was, maar geboortig was van het zeventig kilometer westelijker gelegen plaatsje Rumbek. ¹³⁰ Hun huwelijk zal zijn gesloten (kort) vóór 1580, want vijf jaar later hadden zij ten minste vier kinderen.

Ook bij Jacques heeft het zich verspreidende, reformatorische gedachtegoed weerklink gevonden. Kennelijk heeft hij zich daarbij niet kunnen vinden in de opvattingen en gedragingen van de calvinisten, die hun stem steeds luider hadden doen klinken en in Gent zelfs de macht naar zich toe wisten te trekken. Daarentegen heeft Jacques zich op zeker moment aangesloten bij de Gentse broederschap van mennisten of wederdopers. Vermoedelijk gebeurde dit al vóór zijn trouwen, want zijn echtgenote Passchijntgen kwam uit een familie die ook de doopsgezinde leer was toegedaan. Het zich aansluiten bij deze protestantse minderheidsbeweging heeft voor Jacques ingrijpende gevolgen gehad en zou nog zeer lang, tot ver in de twintigste eeuw, nawerken in de geschiedenis van zijn nageslacht. Daarom is het op zijn plaats om nader te kijken naar de gemeenschap waarvan hij deel ging uitmaken. Veel is hierover echter niet bekend. Hetgeen begrijpelijk is; de doopsgezinden in Gent en elders werden ten tijde van de Reformatie streng vervolgd en vormden om die reden een zo veel mogelijk in het geheim opererende gemeenschap. Slechts wanneer broeders of zusters in handen vielen van de magistraat, werden bijzonderheden opgetekend in de stedelijke administratie, in de zogenaamde 'boucen van de crime'. ¹³¹

Om het reilen en zeilen van de doopsgezinde broederschap te Gent te beschrijven, moeten we eerst nogmaals terug in de tijd. Al eerder in dit verhaal werden wederdopers genoemd, als een protestantse stroming, die een zeer roerige eerste fase kende. In de jaren dertig vormden zij een revolutionaire, zelfs militante groepering, die overtuigd was van het naderende einde der tijden. Vanuit deze Apocalypsgedachte waren duizenden volgelingen naar het Westfaalse Münster getrokken, om aldaar het nieuwe, Duizendjarig Rijk Gods te stichten. Inderdaad gelukte het hen in 1535 de stad in handen te krijgen en de bekende Jan van Leiden regeerde er korte tijd als 'koning van Sion'. Na belegering kwam er echter een bloedig einde aan dit experiment en werden de kopstukken op gruwelijke wijze gedood. Tezelfdertijd waren in Amsterdam een veertigtal wederdopers naar het stadhuis getrokken, dat zij vervolgens met geweld bezetten. Enkele wachters en de burgemeester waren hierbij om het leven gekomen. Steun van de hervormingsgezinde burgerij, waarop zij hadden gerekend, bleef echter uit en al een dag later werd het stadhuis hardhandig weer heroverd. Ook deze opstandelingen werden, voor zover zij niet al waren gesneuveld, op gruwelijke wijze terechtgesteld.

Waarschijnlijk hebben deze gewelddadige gebeurtenissen een rol gespeeld in het doordringen van het doperdom in Vlaanderen en Brabant. Vooral het debacle in Münster had de wereldlijke en geestelijke leiders hevig geschokt, waardoor zij vanaf dan geestdriftig op de wederdopers jacht maakten. Opgejaagde groeperingen zochten nu een toevlucht in de steden van de nog betrekkelijk veilige Zuidelijke Nederlanden. Hier waren de overheden nog nauwelijks geconfronteerd geweest met het revolutionaire karakter van de beweging. In de stedelijke anonimiteit vonden deze vluchtelingen gehoor voor hun denkbeelden en stilletjes doch gestaag wisten zij hun aanhang te vergroten. Deze rust was echter van korte duur; ook hier vatte de angst voor anabaptistische wandaden spoedig grond. Nadat al in 1535 in Gent de eerste dopersen

¹³⁰ Haar familie lijkt geheel niet verwant te zijn aan het adellijke en vrij wijdvertakte geslacht Van Grijsperre, waarvan ook leden in Gent woonachtig waren en aldaar verwant waren met ondermeer de familie Van Hembyze; vgl. *Annuaire de la noblesse de Belgique* (1870) 124-136.

¹³¹ Deze en spaarzame andere bronnen zijn bestudeerd door A.L.E. Verheyden voor diens *Geschiedenis der Doopsgezinden in de Zuidelijke Nederlanden in de zestiende eeuw* (Brussel 1959). De meeste van de hier volgende gegevens over de doopsgezinden in Gent zijn dan ook ontleend aan deze monografie.

waren terechtgesteld, werden er in 1538 twee doopsgezinden gearresteerd, die na foltering allerlei bijzonderheden loslieten over verschillende kernen in Vlaanderen, Brabant, Zeeland en Holland. Een hevige vervolging kwam op gang, met tientallen terechtstellingen tot gevolg. Deze maakten aan de doperse broederschappen her en der een voorlopig einde.

Toch kende het doperdom al snel een belangrijke opleving, die te danken was aan de inspanningen van de Friese ex-pastoor Menno Simons (ca. 1496-1561). Hij beschouwde de episode in Münster als een afschuwelijke dwaling en wees alle geweld juist categorisch af. Onder zijn inspirerende leiding werden na 1540 verspreide dopers gehergroepeerd en hij wist hen om te vormen tot een nieuwe, principiële pacifistische beweging. Zijn invloed reikte, met hulp van medestanders, mettertijd van Vlaanderen tot Noord-Duitsland en Dantzig (nu Gdansk) in Polen. De benamingen 'mennoniet' en 'mennist' zijn dan ook een verwijzing naar deze leidsman. In de Zuidelijke Nederlanden werd deze termen echter nauwelijks gebezigd; de historische documenten spreken ook in de tweede helft van de zestiende nog steeds over anabaptisten, herdopers of wederdopers. Terwijl er een hemelsbreed verschil was tussen de gedragingen van de broederschap vóór en na 1540. Wel was hun meest in het oog springende kenmerk nog altijd de volwassendoop, die slechts kon worden toegediend na een bewust proces van innerlijke bekering. Middels dezeoop kreeg men toegang tot de broederschap. In navolging van Menno Simons werd echter gestreefd naar een zuivere gemeente of broederschap 'zonder vlek of rimpel'. Niet alleen werd van de aspirant-leden een grondige kennis vereist van de Schrift en van de leerstellingen, zoals die door Menno Simons waren uiteengezet in diens 'Fundament des Christelycken leers' (1539). Ook werd van hen - gelijk van de reeds gedoopte gelovigen - een onberispelijk gedrag verwacht, dat anderen tot voorbeeld zou strekken. Zij dienden diverse ethische evangelische voorschriften te volgen en zich daarom zo ver mogelijk te houden van de zondige wereld. Eerst moest de inwendige strijd op de slechte buitenwereld gewonnen en de volledige overgave aan God bereikt worden, pas dan kon er sprake zijn van doop. Anders dan in de katholieke kerk was de doopceremonie dan ook geen sacrament; het was slechts de bekroning van een - veelal langdurig - innerlijk proces. Het Avondmaal had voor mennisten evenmin een sacramenteel karakter. Zij werd gevierd ter nagedachtenis aan de dood van Christus, om de gemeenschap van de gelovigen met Christus te beklemtonen en de christelijke liefde onder de gelovigen te bevorderen en bevestigen. Maar van de 'realis presentia' was voor hun geen sprake: het brood bleef brood en de wijn bleef wijn, deze waren niet het lichaam en het bloed van Christus.

Een ander geloofsartikel van het doperdom bepaalde dat het ongeoorloofd was om de eed af te leggen, noch om te zweren. In plaats daarvan bedongen dopers bij overheden om 'getuigenis der waarheid' te doen. Toch was dit een lastig gegeven; het burgerlijk en politiek leven maakte de eedaflegging meer dan eens noodzakelijk. Bovendien verraadde de weigering hiervan onmiddellijk al de gezindheid van een wederdoper, wat hem of haar in een uiterst gevaarlijke situatie bracht.

12. Een doopceremonie bij dopers.

Hoewel de leer van Menno Simons grote opoffering en discipline van haar volgelingen eiste, bloeide het anabaptisme met deze en andere nieuwe uitgangspunten omstreeks het midden van de zestiende eeuw op als nooit tevoren. Hun ledental steeg en de organisatie werd steeds beter verzorgd, wat blijkt uit de grote regelmaat waarmee bijeenkomsten werden gehouden, in Gent zowel binnen als buiten de stadsmuren.

Een nieuwe fase brak aan na de Beeldenstorm. Alles wijst er op dat doopsgezinden zich van deze gewelddadige storm van vernielingen afzijdig hebben gehouden. Nergens is, voor zover bekend, een doopsgezinde wegens beeldenstormerij voor het gerecht gedaagd, of heeft een menniste prediker met ophitsende uitlatingen olie op het vuur gegooid. Deze afzijdigheid was in lijn met hun principiële afwijzing van geweld. Geheel neutraal waren zij echter toch niet. In september 1566, amper een paar weken nadat de storm was gaan liggen, hebben doopsgezinden buiten de Gentse stadspoorten enkele bijeenkomsten gehouden, waarbij telkens ruim driehonderd aanwezigen waren. De sprekers op deze vergaderingen beperkten zich niet alleen tot het verkondigen van de leer, maar vielen bovendien de calvinisten en hun predikanten aan, die ze als “oproerige mensen, wraeckzouckers” voorstelden. Maar ook katholieken kregen reacties; in dezelfde periode werd tijdens een dienst in de St. Jacobskerk de pastoor onderbroken door een mennist, die met luide stem riep “dat het al quaed en valsch was, hetgeen hy het volk leerde.” Deze gebeurtenissen laten zien dat de doopsgezinde broederschap sterk tot ontwikkeling was gekomen. Het werd daarmee voor de overheden ook duidelijk dat harder tegen hen moest worden opgetreden. Medio oktober 1566 heeft de Gentse overheid een gewapende bende uitgezonden om een doopsgezinde vergadering te overvallen. Dit bleek evenwel vals alarm.

Nog strengere vervolging volgde, nadat de hertog van Alva met een leger van 10.000 man in de Nederlanden was gearriveerd, om in naam van de Spaanse koning Filips II orde op zaken te stellen. Vrijwel direct na aankomst in augustus 1567 richtte hij een bijzondere rechtbank op, de Raad van Beroerten (= onlusten), als instrument tegen het staatsgevaarlijke protestantisme. Grootschalige razzia's werden uitgevoerd en ruim 12.000 veroordelingen volgden, waaronder meer dan duizend doodvonnissen. Hoewel slechts een klein deel van de veroordelingen betrekking had op doopsgezinden, heeft de meer verbeterde jacht op religieuze dissenters geleid tot de uitwijk van ook vele dopersen naar de Noordelijke Nederlanden en andere veiliger oorden. Het aantal lidmaten van de Gentse broederschap, dat wordt geschat op ongeveer vierhonderd in 1567, zal in volgende jaren flink zijn gedaald. Overigens waren deze lidmaten lang niet allemaal Gentse poorters. De lijsten van veroordeelde anabaptisten, zowel in Gent als elders, laten zien dat zij veelal in een andere plaats waren geboren, dan waar zij gevangen werden genomen. Kennelijk zagen veel dopersen zich genoodzaakt om om redenen van hun geloof hun geboortegrond te verlaten, met emigratiebewegingen tot gevolg. Zeker werden doopsgezinden niet ontzien. Want hoewel zij het dragen van wapens en het gebruik van geweld afwezen, om hun consequente afscheiding van de in hun ogen zondige wereld werden juist de dopersen beschouwd als de gevaarlijkste kettters en derhalve extra streng vervolgd. Veelzeggend is het dat van de 252 protestanten die in Gent tussen 1530 en 1595 werden terechtgesteld, zeker 146 doopsgezind waren (naast 50 beeldenstormers, 30 calvinisten en 2 lutheranen; van de resterende 24 terechtgestelde personen kon de beleden leer niet worden vastgesteld). Een aantal malen had de broederschap extra grote verliezen te verduren betreuren. Bijvoorbeeld in 1551, toen hun ‘self made’ prediker Hans van Overdam samen met liefst elf andere Gentse dopersen naar de brandstapel werd geleid. Zes jaar later was het overigens zekere Pieter de Cleerck, een Gentse naamgenoot maar waarschijnlijk geen familielid, die op gelijke wijze aan zijn einde kwam. Pieter

was 'vrij molenaar' van beroep en werd samen met zijn geloofsgenoten Willem de Vileers en Jan Dries op 3 april 1557 levend verbrand op de Gentse Vrijdagsmarkt.¹³²

De ongemeen gewelddadige aanpak na de komst van Alva kon niet verhinderen dat de doopsgezinde gemeente bleef voortbestaan. Hoewel in aantal geslonken, bleven de leden in het geheim bijeenkomen en er was nog altijd sprake van een hecht georganiseerd verband. Toen in 1570 een van hun lidmaten, Hans van de Wege, werd weggeleid naar de Vrijdagmarkt voor zijn executie, werd hij onderweg door zijn broeders begroet en toegeroepen met teksten als: "houd u doch kloek", of "strijd vroom voor de waarheid". De 22-jarige Adriaen van der Zwalmen, die in 1573 werd gearresteerd in Brugge en daar ook is terechtgesteld, heeft gedurende zijn verhoor bekend dat hij eind 1572, begin 1573 was gedoopt in Gent, door de 'leraar' (doperse term voor predikant) Paulus van Meenen, en dat deze ceremonie was bijgewoond door twintig à dertig personen.

Paulus van Meenen was niet de vaste leraar van de Gentse broederschap. Veel Zuid-Nederlandse broederschappen, zowel op het platteland als in de steden, hadden het probleem dat er weinig personen waren, die voldoende onderlegd waren om de gemeente als leraar voor te gaan. En als zij er waren, werden gemeenten bovendien meermalen van hun leiders beroofd, omdat zij in de handen vielen van de overheden, dan wel omdat zij gezocht werden en in de Noordelijke Nederlanden of elders een veilig heenkomen zochten. Om die reden waren er verschillende rondreizende leraars, die door de hoofdmannen van de beweging werden uitgezonden. Zij kwamen bij voorkeur 's nachts de stad binnen en werden dan door geloofsgenoten naar een veilige schuilplaats gevoerd. Vervolgens werden vergaderingen van de broeders en zusters belegd, waarvoor een speciaal daartoe aangewezen broeder van deur tot deur ging om de leden van plaats en tijd op de hoogte te brengen. En zoals we zagen werden bij deze gelegenheden, wanneer een 'officiële' leraar de gemeente voorging, ook aspirant-leden gedoopt, om in de gemeente te worden opgenomen. Verder waren de broederschappen veelal op zichzelf aangewezen. Zo ontstond de gewoonte dat de 'buyldragers', ofwel de diakenen, die belast waren met het financieel beheer, hun gemeente ook voorgingen om te prediken.

Al eerder zagen we dat in de jaren na 1573 de strijd tussen de katholieke en de calvinistische partijen in volle hevigheid oplaaide. Alva was inmiddels vertrokken en in november 1576 werd de Pacificatie van Gent gesloten, welk vredesverdrag werd bekrachtigd in januari 1577, met de Unie van Brussel. De overeenkomsten hadden betrekking op thema's als de gemeenschappelijke strijd van de Nederlanden tegen de vreemde troepen, beëindiging van de burgeroorlog, getrouwheid aan de Spaanse vorst, herstel van vrijheid van verkeer van personen en goederen in alle Zeven Provinciën. Met betrekking tot de godsdienstkwestie werd slechts een voorlopige regeling getroffen: Holland en Zeeland bleven protestant, de andere gewesten katholiek, al werden de vervolgingen om geloofsredenen daar opgeschort. De verdragen ten spijt, vervloog de hoop op een vreedzamere toekomst al snel. De nieuwe landvoogd, don Juan van Oostenrijk, liet blijken zich van de bepalingen niets aan te trekken. En in het najaar van 1577 pleegde in Gent de geradicaliseerde calvinistische factie een staatsgreep, waarna de calvinistische republiek werd uitgevaardigd.

In dit krachtenspel bevond de doopsgezinde broederschap zich in een merkwaardige positie. De twee strijdende partijen gingen zo op in het bevechten van elkaar, dat in de overeenkomsten die zij sloten, de mennisten helemaal niet genoemd werden. De dopersen ontplooiden hun activiteiten daardoor in de schaduw van het spannende conflict. En dit gaf hen een betrekkelijke, althans voorheen ongekende bewegingsvrijheid. Zij waren tenslotte voorlopig verlost van de

¹³² A.L.E. Verheyden, *Het Gentsche martylogium (1530-1595)* (Brugge 1946) 23-24.

zware dreiging van de folterkamer en brandstapel. Van deze vrijheid getuigt het gegeven dat in maart 1581 op een vergadering van doopsgezinden te Amsterdam ook gedelegeerden uit Antwerpen en Gent aanwezig waren. Bovendien konden zij proberen uit de gesloten akkoorden zoveel mogelijk profijt te halen. Zo was overeengekomen dat belijders van een confessie - waarbij werd bedoeld: katholiek of calvinistisch - in een bepaalde plaats aanspraak mochten maken op bezit van een kerkgebouw, wanneer zij aldaar vertegenwoordigd waren door honderd huisgezinnen, die er tenminste een jaar gehuisvest waren. In februari 1582 wilde de Gentse broederschap zich hierop beroepen en diende daarvoor een rekest in bij het calvinistische stadsbestuur. Dit reageerde hierop door hen uit te nodigen voor een debat, dat echter niet publiek zou zijn (zoals voorgeschreven), doch zou plaatsvinden achter gesloten deuren. Over de bespreking zijn weinig bijzonderheden bekend. Kennelijk was het een zuiver theologisch debat, over ondermeer de menswordingsleer. Het werd gevoerd tussen vier calvinistische predikanten en vier of vijf dopersen. Wie de Gentse doopsgezinden vertegenwoordigden, is onduidelijk, maar gezien de zware te leveren slag zullen zij hun beste krachten naar voren hebben geschoven. Een eigen leraar had de broederschap nog altijd niet; later in dat jaar heeft de Antwerpse voorganger Albrecht Verspeck toegezegd om de Gentse gemeente om de vier maanden te zullen bedienen. Wel is bekend dat Pauwels van Meenen ook in 1581 en 1582 weer in Gent actief is geweest. Dus mag worden aangenomen dat hij aan het debat heeft deelgenomen. Wat de uitslag ervan was, vermelden de bronnen niet. Maar vrij zeker lag de uitkomst al van tevoren vast. De calvinisten zullen onder de gegeven omstandigheden zeker niet tot concessies aan hun tegenstrevers bereid zijn geweest. Integendeel, uit twee latere gebeurtenissen blijkt dat het stadsbestuur tegen de dopersen in hun stad juist stelling heeft genomen. In mei 1583 vaardigde de stedelijke overheid een bevel uit, dat alle inwoners onder eed trouw moesten zweren aan Filips II. Omdat dit indruiste tegen de principes van de doopsgezinden, waren er die aan het bevel geen gehoor hebben gegeven. Een van hen, die ter verantwoording werd geroepen en volhardde in zijn stelling, meldde bovendien dat er velen in zijn wijk waren die zijn overtuiging deelden. Hij en een geloofsgenoot werden daarop levenslang uit de stad verbannen. Hetzelfde vonnis werd een paar maanden later uitgesproken tegen een doopsgezinde dissident. Deze was wegens afwijkende inzichten over de leer uit de broederschap gebannen. juist Vervolgens probeerde hij eigen aanhangers te krijgen, door door de hele stad briefjes te verspreiden en zijn prediking aan te kondigen. Voor de magistraat was dit aanleiding hem voor altijd de toegang tot de stad te ontzeggen.

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat de Gentse doopsgezinde gemeente een zeer bewogen geschiedenis kende. Vele van haar leden hebben hun geloofsovertuiging zelfs met een gruwelijke dood moeten bekopen. Bij deze gemeente in verdrukking heeft Jacques de Clercq besloten zich aan te sluiten. Omdat zijn doop, waarmee hij in de broederschap werd opgenomen, vermoedelijk heeft plaatsgevonden tussen 1575 en 1580, is het goed mogelijk dat deze hem werd toegediend door meergenoemde leraar Pauwels van Meenen. In deze periode had de broederschap relatief veel bewegingsvrijheid, maar toch is het interessant om stil te staan bij de sociale implicaties van Jacques' keuze. Waar hij telg was van een familie die al generaties lang in Gent woonde, er welgesteld was en tot een min of meer vooraanstaande klasse behoorde, plaatste hij zich door zijn confessie in een tamelijk marginale maatschappelijke positie.

Zo'n positie had Jacques niet binnen de broederschap; hij was een actief en prominent lidmaat. Dit blijkt uit de voor de doperse gemeenschap schokkende gebeurtenis, die plaatsgreep vier maanden nadat Gent onder aanvoering van landvoogd Farnese weer onder Spaans gezag was gebracht. Op 17 maart 1585 was Jacques met acht broeders bijeengekomen in een huis dat aan

Jacques toebehoorde, in “de zystraete”. Doel van deze geheime vergadering was om geïnde bijdragen te verzamelen, voor verdeling van steungelden, ten bate van de armen van hun gemeente. De negen mannen waren dus diakenen. De Gentse magistraat had echter reuk gekregen van de samenkomst, viel het huis binnen en de negen werden gearresteerd.¹³³ Naast Jacques de Clercq waren dit: Pieter Haesbaert, Jacob de Joncheere, Bauwens Tyncke, Joos Bouckaert, Pieter Tryon (Trioen), Jan de Backere, Manasses de Bats en Jacques (H)outermans. Vermoedelijk werden zij overgebracht naar het Gravensteen, de imposante, aan het Sint-Veerleplein gelegen burcht, waar reeds talloze kettters waren ingesloten geweest en in de folterkamers helse ondervragingen hadden moeten doorstaan.

Over de achtergrond van de acht geloofs- en celgenoten van Jacques is nog nauwelijks iets bekend. De meeste gegevens hebben betrekking op Pieter Haesbaert. Ten tijde van de arrestatie was hij al enigszins een man op leeftijd, want hij werd geboren omstreeks 1529, als zoon van een Gentse lakenhandelaar.¹³⁴ Diens familie had reeds vroeg belangstelling voor de reformatorische denkbeelden. Zijn oom Marten Haesbaert was in 1540 gedaagd, omdat hij omging met lieden die verdacht werden van Lutherse praktijken.¹³⁵ Een gelijknamige broer van Pieter was evenals hijzelf doopsgezind. Maar deze Marten had omstreeks 1558 besloten met vrouw en kinderen uit te wijken naar de voor doopsgezinden veiligere stad Neuss in Westfalen.¹³⁶ Jacques Outerman was geen Gentenaar, hij was circa 38 jaar oud en afkomstig uit het kleine West-Vlaamse plaatsje Reninge, tussen Ieper en Veurne. Zoals waarschijnlijk ook voor een aantal van zijn broeders en celgenoten gold, was Outerman meer dan alleen diaken. Dit blijkt daaruit dat hij in 1582 vanuit Gent een brief heeft gestuurd aan enige van zijn Haarlemse “vrienden”, geloofsgenoten, waarin hij schreef over de ban en wereldlijke mijding. Dit waren twee onderwerpen waarover onder doopsgezinden uitvoerig werd gediscussieerd.¹³⁷ Het feit dat hij zich dusdanig met de leerstellingen bezighield, dat hij daarover correspondeerde met broeders in den verre, lijkt aan te geven dat hij de gemeente ook wel voorging om te prediken. Zoals we nog zullen zien is hij op latere leeftijd in ieder geval een zelfs invloedrijke doopsgezind leraar geworden. Pieter Tryon (Trioen) en Bauwens Tynke hadden beide vermoedelijk wel Gentse wortels.¹³⁸ De eerste was mogelijk verwant aan de Pieter Trioen, die omstreeks 1560 als kleermaker was uitgeweken naar Londen en er tot grote rijkdom was gekomen. Van 1574 tot na 1583 was hij aldaar diaken van de calvinistische Nederlandse vluchtelingengemeente.¹³⁹ Over de overige vier celgenoten van Jacques valt vooralsnog niets te melden.

¹³³ RAG, Archief Raad van Vlaanderen, inv. nr. 7621 (Secrete Camer, 1585-1586), fol. 1vo-2; ibidem, inv. nr. 8954 (Registers van Criminele Sententiën, 1585-1641), fol. 1-1vo. N.B. Deze arrestatie, het proces en de veroordeling van Jacques en zijn geloofsgenoten zijn door Verheyden beschreven in diens *Geschiedenis der Doopsgezinden in de Zuidelijke Nederlanden*, p. 154-156. Een aantal gegevens uit de door hem geraadpleegde bronnen heeft hij echter niet foutloos weergegeven. Deze zijn hier gecorrigeerd.

¹³⁴ M. Bauer, ‘Das Geschlecht Haesbaert aus Flandern’ (1957; brochure), die echter verschillende fouten bevat. Kennelijk was de auteur onbekend met de manuscriptgenealogie Haesbaert in de collectie Van der Dussen, inv. nr. 180, archief Hoge Raad van Adel, dat bovendien aanvullende bijzonderheden geeft.

¹³⁵ M. Vrolijk, *Recht door gratie: gratie bij doodslagen en andere delicten in Vlaanderen* (Hilversum 2004) 243, 292.

¹³⁶ M. Bauer, op. cit. Enkele van diens nakomelingen waren vooraanstaande Quakers in Emden, vgl. J.Z. Kannegieter, *Geschiedenis van de vroegere Quakergemeenschap te Amsterdam. 1656 tot begin negentiende eeuw* (Amsterdam 1971)

¹³⁷ Deze brief werd 16 jaar later aangehaald in een pamflet tegen Jacques Outerman: I.M.K., *Tegen-spraec ende Wederlegh / uyt noodt in schrift vervaet / over t'punct der VVeereltlijcke mijdinghe. Wt de H. Schriftuere / tegen I. Outerman, Leeraer / (over een deel der Vlaminghen) alwaer ghy mede sijnen grondt in vinden sult [...]* (Haarlem 1598), p. 7

¹³⁸ Hun familienamen waren in het Gentse althans niet onbekend. In 1509 trad zekere Pieter Tryoen, grauwwerker, samen met de roodverver Justaes de Cleerc, uit een andere tak van de familie, op als borg inzake een nalatenschap; SAG, reeks 330, nr. 44, fol. 76vo. De naam Tyncke wordt door Johan Dambryne vermeldt onder de ambachtsfamilies die in de zestiende eeuw politieke mandaten hadden, vgl. *Corporatieve middengroepen*, 802, 812, 820.

¹³⁹ A. Pettegree, *Foreign Protestant Communities in sixteenth-century London* (Oxford 1986) 296-297.

Al snel na hun arrestatie werden de negen ondervraagd. Bij deze eerste verhoren verklaarde Pieter Haesbaert onomwonden dat de vergaderingen van de broederschap nooit hadden opgehouden te bestaan en dat die bijeenkomsten nu eens binnen, dan eens buiten de stad waren belegd. Of hij en de anderen verdere informatie hebben losgelaten is onbekend.

Hoewel het voor de magistraat vast stond dat een straf niet zou kunnen uitblijven - de negen waren ten slotte betrapt op een illegale activiteit -, aarzelden de schepenen van de keure om in deze kwestie verder op eigen initiatief op te treden. Waarschijnlijk kwam deze onzekerheid voort uit het gegeven dat het stadsbestuur nog maar enkele maanden daarvoor was geïnstalleerd en niet goed wist wat het zich in de nieuwe politieke situatie kon veroorloven. In eerste instantie hadden de bestuurders hierover overleg gevoerd met diverse personen, waaronder enkele geestelijken, maar al een dag na de arrestatie werd advies ingewonnen bij de Raad van Vlaanderen, de hoogste gerechtelijke instantie in het graafschap. Twee vragen werden gesteld: ten eerste of de schepenen gerechtigd waren de negen gevangen te houden en tegen hen een proces te beginnen, op kosten

13. Executie van drie doopsgezinden, door verdrinking in een ton

van de gearresteerden zelf, ten tweede of zij niet tegen alle andere doopsgezinden dienden op te treden, om de stad van hen te zuiveren.¹⁴⁰ Op de eerste vraag reageerde de Raad bevestigend; er zou onverwijld een proces moeten worden ingesteld tegen de gevangen. Naar haar mening zouden de negen daarbij tot “sackinge ende verdrinkinge” mogen worden veroordeeld en ten minste tot verbanning en confiscatie van hun goederen. Maar op de tweede vraag durfde de Raad geen antwoord te geven en werd de schepenen aangeraden zich hiervoor te richten tot de landvoogd, de hertog van Parma.¹⁴¹ Dit gebeurde op 10

april, in een schrijven waarin Farnese geheel van de situatie op de hoogte werd gebracht.¹⁴² Deze heeft daarop op 2 mei in een (helaas niet bewaard gebleven) persoonlijke brief aan de Geheime Raad zijn mening over de Gentse doopsgezinden te kennen gegeven. Gelukkig zijn we door een latere brief van die Geheime Raad aan de Raad van Vlaanderen wel op de hoogte van de inhoud van Farnese's brief. De landvoogd eiste hierin de bestraffing van de negen gevangenen, maar liet de keuze van het vonnis over aan de Raad van Vlaanderen. Van een speciale, mildere behandeling van de doopsgezinden, als meer gematigd dan de radicale calvinisten, wilde Farnese niet weten: “il ny a pas fondement” - verklaarde hij - “pour soutenir que les anabaptistes scoient moingz compris soubz les termes dicceluy (traictés) que les calvinistes ou aultres sectaires non moings pernicious, voire plus sédicieux, violants, remuants et dangereux que ne sont iceulx anabaptistes.” Verder drong hij er op aan dat de negen aan nieuwe ondervragingen zouden worden onderworpen, om meer informatie te krijgen over de mennisten van Gent. Inderdaad gaf de Raad van Vlaanderen daarop op 7 juni de opdracht een “rigoureux examen” in te stellen en de gevangenen te ondervragen over “wie huerlieder minister is ende andere administrateurs soo van almoesen als andere, waer ende hoe dickwijls zy vergaedert zyn gheweest, wie meer zyn present gheweest, voorts van alle de ghone die van huerlieder gheloove zyn, ooc die de almoessen gheven

¹⁴⁰ RAG, Archief Oudburg, inv. nr. 161, fol. 149vo.

¹⁴¹ RAG, Archief Raad van Vlaanderen, inv. nr. 7621, fol. 3.

ende ontfanghen [...]”.¹⁴³ Helaas konden de verslagen van deze ondervragingen niet worden teruggevonden - mogelijk bevinden die zich in Spaanse archieven. We kunnen er dan ook alleen maar naar gissen hoe deze verhoren voor Jacques en zijn lotgenoten zijn verlopen. In ieder geval verschenen op 16 september drie gedeputeerden van de schepenen van Gent voor de Raad van Vlaanderen, en zij verklaarden dat alle moeite was gedaan om aan de gevangenen de nodige gegevens te onttrekken, waarna de gedeputeerden de gerechtsstukken aan de Raad overdroegen.¹⁴⁴ Twee dagen later besloot dit college, “met ryphede van rade”, de schepenen van de keure het advies te geven de negen doopsgezinden te veroordelen tot vijftigjarige verbanning uit het graafschap Vlaanderen en tot betaling van alle met het gevangen houden en procederen gemaakte kosten.¹⁴⁵ En het was inderdaad dit vonnis dat de negen op 20 september 1585, ruim een half jaar na hun arrestatie, over zich hoorden uitspreken. Zij dienden de stad vóór het ochtendgloren te hebben verlaten en het graafschap binnen drie dagen. Zo niet, dan zou de galg hun lot zijn. Hetzelfde vonnis werd daarop nog eens openbaar gedeclameerd vanaf de ‘thune’, een erkertje in het stadhuis, dat hiervoor diende.¹⁴⁶

Met de verbanning van Jacques de Clercq, stamvader van het huidige Hollandse geslacht, begon een nieuwe fase in de familiegeschiedenis. Maar voor we hem volgen in zijn uitwijk naar een veiliger oord, eerst nog enkele overdenkingen bij het voorgaande.

Jacques was ten tijd van zijn arrestatie circa dertig jaar oud. Bij zijn echtgenote Passchijntgen Grijspeert (ook: Grispere, Grijsperre) had hij zeker al vier kinderen. Passchijntgen was geboren in Rumbeke, even ten zuidoosten van Roeselare, waarvan het tegenwoordig een deelgemeente is. Haar vader, Pieter Grijsperre, moet een redelijk welgesteld man zijn geweest. Behalve in Rumbeke, waar hij vóór 1603 is overleden, had hij bezittingen in de nabij gelegen parochies Oekene en Izegem.¹⁴⁷ De vraag dient zich aan hoe Jacques en zij elkaar hebben leren kennen. Behoorde Passchijntgen wellicht tot de groep dopersen, die uit angst voor vervolging het platteland hadden verlaten, om de anonimiteit en veiligheid van de grote stad te zoeken? En hebben zij elkaar leren kennen als leden van dezelfde broederschap? Mogelijk, want er waren meer doopgezinde families uit de omgeving van Roeselare, die in Gent waren neergestreken. Sterker nog, de eerder in dit verhaal vermelde wederdoper die in 1583, wegens verschillen van inzicht over de leerstellingen, uit de Gentse broederschap was gezet, was zekere Fierin Grijsperre. Omdat hij vervolgens her en der in de stad briefjes had opgehangen, om zijn eigen preken aan te kondigen, was hij door de magistraat opgepakt en werd hem voor altijd de toegang tot de stad geweigerd. Fierin was wever van beroep en afkomstig uit Emelgem, een gehucht op een steenworp afstand van waar de vader van Passchijntgen zijn goederen bezat. Het ligt dus voor de hand dat deze naamgenoot een familielid van Passchijntgen was. Nu lijkt dit een extra argument om te veronderstellen dat ook Passchijntgen zelf ooit om redenen van haar geloof van Rumbeke naar Gent is vertrokken. Bij nader inzien blijkt dit echter een voorbarige gevolgtrekking. In het verhoor dat Fierin Grijsperre werd afgenomen, heeft hij namelijk verklaard dat hij pas in Gent zich bij de doopsgezinden heeft aangesloten en hem hier, ten huize van iemand wiens naam hij

¹⁴² SAG, serie 94bis, inv. nr. 22.

¹⁴³ RAG, Archief Raad van Vlaanderen, inv. nr. 8954, fol. 3.

¹⁴⁴ Ibidem, inv. nr. 7621, fol. 38vo.

¹⁴⁵ Ibidem, fol. 40vo.

¹⁴⁶ SAG, reeks 214 (‘Boucen van de crime’), nr. 11, fol. 7vo-8.

¹⁴⁷ Op 6 jan. 1603 hebben Passchijntgens broers Joos en Jacques Grijspeert, beiden zoons van Pieter Grijspeert van Rumbeke, kwitantie gegeven aan Jan Lietaert en Lambert van Nijenbeeck, voor geld uit de nalatenschap van hun ouders, volgens rekening eertijds te Kortrijk gedaan; vgl. Rijksarchief Noord-Holland (RANH), ONAH (Oud-notarieel archief Haarlem), nr. 42 (not. A. Willemsz), fol. 151.

weigerde te noemen, de doop was toegediend.¹⁴⁸ Mijn vermoedens over hoe het huwelijk tussen Jacques de Clercq en Passchijntgen Grijsperre tot stand is gekomen, gaan dan ook in een andere richting.

Het gebied waar Passchijntgen was geboren, de Leiestreek, stond bekend om haar vlasnijverheid, waarbij door lokale producenten het vlas werd bewerkt, garen gesponnen en lijnwaad (linnen) geweven. Van Passchijntgens broer Jacques Grijspeert is bekend dat hij een linnenwever was. Anders dan zijn zuster was hij overigens niet in Rumbeke geboren, maar in Kortrijk.¹⁴⁹ Een en ander doet vermoeden dat ook hun vader Pieter reeds als linnenwever werkzaam is geweest. Het linnen werd in de Leiestreek afgezet op lokale markten. Het op een steenworp afstand van Rumbeke gelegen Izegem was een van de voornaamste bevoorradingsmarkten. Kortrijk, dat zo'n 15 kilometer zuidoostelijker ligt, had eveneens een grote linnenmarkt. Gent heeft zich in de loop van de zestiende eeuw, door haar centrale ligging, sterk kunnen ontwikkelen als verbindingsmarkt tussen dit Vlaamse productiegebied en Antwerpen, langs waar de weefsels werden geëxporteerd naar het buitenland: Spanje, Engeland en andere Europese havens. Gentse lijnwaadhandelaars bezochten en kochten op verscheidene Vlaamse linnenmarkten; naast Izegem en Kortrijk ook in Deinze, Roeselare, Tielt en Menen. Soms lieten zij het aangekochte lijnwaad bleken in Gent, soms in andere bleekcentra. Daarna brachten de Gentse kooplui het gebleekte linnen naar de Scheldestad.¹⁵⁰

Eerder in dit verhaal is al het vermoeden geuit dat Jacques' vader Lieven de Cleercq als meersenier bedrijvig was in die linnenhandel en is er op gewezen dat aangetrouwde neven van hem kooplieden waren, die een rol speelden in het leveren van linnen aan de Antwerpse markt en vervolgens de export naar elders. Is het vergezocht om te vermoeden dat Passchijntgen niet omwille van haar geloof naar Gent is gevlucht, maar dat zij de dochter was van een handelsrelatie van Jacques en zijn familie: een lokaal vooraanstaande linnenwever?

Mocht deze hypothese over de achtergrond van Passchijntgen en over de werkzaamheden van Jacques juist zijn, dan is nog het volgende van belang. In het vonnis dat over de negen doopsgezinden werd uitgesproken, staat vermeld dat de heren een geheime vergadering hadden gehouden ten huize van Jacques de Clercq, "staende in de zystraete". Lange tijd was ik van mening dat hiermee een woonhuis in een niet nader aangeduide zijstraat in het centrum van Gent werd bedoeld. Tenslotte woonde Jacques' familie al zo'n 180 jaar in de binnenstad en was hij zelf opgegroeid in de voorname Lange Munt. Pas recentelijk ontdekte ik echter dat wel degelijk een - reeds lang verdwenen - straat genaamd het "Zijstraetken" heeft bestaan, in een dunbevolkte wijkje, aan de rand van de stad. Namelijk vlakbij de Brusselsepoort en de Sint-Lievenspoort, in het dertiende kwartier.¹⁵¹ Het ligt niet erg voor de hand dat Jacques en zijn gezin hier woonden. Maar wanneer men het panoramische gezicht op Gent van 1534 bestudeert, dan blijkt dat aan de rand van dit wijkje de meeste en grootste bleekvelden van de stad waren gelegen. In het licht van het bovenstaande krijgt dit plots een betekenis. Bezat Jacques wellicht dit huis in het Zijstraatje in verband met het laten bleken van het linnen dat uit de Leiestreek werd geïmporteerd, zodat dit hier kon worden bewerkt, verpakt en vervolgens getransporteerd naar Antwerpen en/of elders? Geen wilde redenering, daar dit beeld sterk overeenkomt met Jacques' latere werkzaamheden, zoals we hierna zullen zien. Derhalve iets dat nog onderzoek behoeft.

¹⁴⁸ SAG, reeks 214 ('Boucen van de crime'), 1581-83, fol. 172. Een Engelse vertaling van deze akte is als bijlage opgenomen in: A.L.E. Verheyden, *Anabaptism in Flanders, 1530-1650* (Scottsdale, PA 1961) 133-134.

¹⁴⁹ Bij de koop van een huis in Haarlem in 1601 wordt hij vermeld als linnenwever, afkomstig van Kortrijk; vgl. RANH, Transportregister Haarlem, nr. 76-33, fol. 17vo.

¹⁵⁰ Dambruyne, *Mensen en centen*, 241-259.

¹⁵¹ Dambruyne, *Mensen en centen*, p. 385.

Kennelijk heeft Jacques dit huis beschikbaar gesteld om er met de andere diakenen van zijn gemeenschap vergaderingen te beleggen. Mogelijk diende het zelfs als schuilkerk voor de hele gemeente; het lag tenslotte wat afgelegen en zal minder de aandacht hebben getrokken, dan wanneer zij bijeenkwamen in de binnenstad.

De vlucht uit Vlaanderen

Na liefst een half jaar opgesloten te hebben gezeten, moesten de negen doopsgezinde broeders onmiddellijk na het vonnis, nog vóór het ochtendgloren van 21 september 1585, de stad hebben verlaten en het graafschap van Vlaanderen binnen drie dagen. Maar waar naar toe te gaan? Van de negen kon van vijf worden achterhaald waar zij hun toevlucht hebben gezocht. Pieter Haesbaert vestigde zich in Emden (een Oostfriesse havenstad en toen een bekende wijkplaats voor dissenters), Manasses de Bats in Amsterdam en Jacques de Clercq, Pieter Trioen en Jacques Outerman in Haarlem. Dat drie van hen naar de Spaarnestad trokken, wekt geen verbazing. Hier was immers een grote en invloedrijke doopsgezinde gemeenschap gegroeid. En zoals bleek uit de brief die Jacques Outerman in 1582 aan zijn Haarlemse “vrienden” heeft geschreven, stonden zij met deze geloofsgenoten al ruim voor hun verbanning in contact.

Jacques de Clercq heeft in zijn nieuwe woonplaats met succes een bestaan opgebouwd. Zijn echtgenote zal zich spoedig met hun vier kinderen bij hem hebben gevoegd; uit dit huwelijk werden in Haarlem nog eens drie kinderen geboren.¹⁵²

Waar het gezin de eerste jaren woonde is niet bekend, maar op 1 mei 1601 kocht Jacques een huis in de Grote Houtstraat, met een achterhuis dat uitkwam in de Peuzelaarsteeg.¹⁵³ Zoals emigranten vaker deden, gaf hij deze woning de naam van zijn geboorteplaats: ‘Gent’; hier woonde hij tot zijn overlijden in 1609.

Haarlem, zoals Jacques en zijn gezin deze leerden kennen, beleefde de eerste fase van een ongekende bloeiperiode. In de jaren vóór hun vestiging had de stad het zwaar te verduren gehad. De nasleep van de belegering door Spaanse troepen, van december 1572 tot juli 1573, had de stedelijke economie zwaar onder druk gezet. Tot overmaat van ramp had een hevige brand in 1576 een groot deel van de stad in de as gelegd. Maar het tij was gekeerd rond 1580. De geloofsvervolgung en het oorlogsgeweld in de Zuidelijke Nederlanden leidden tot een stroom van

immigranten die naar het noorden vluchtten en voor velen was Haarlem hun eindbestemming. Hier vestigden zich duizenden ambachtslieden, ondernemers, kooplieden en kunstenaars. Zij gaven het economische en culturele leven in de stad belangrijke nieuwe impulsen. Het aantal inwoners groeide van 18.000 in 1573 tot 40.000 in 1622, waarmee Haarlem de derde stad in Holland werd, na Amsterdam en Leiden.

14. De Grote Houtstraat bij de Peuzelaarsteeg (niet zichtbaar), omstreeks 1660. Mogelijk was een van de huizen geheel rechts het woonhuis van Jacques de Clercq, genaamd ‘Gent’.

¹⁵² Althans drie kinderen die de volwassen leeftijd bereikten; op 14 november 1588 werd “een kind van Jacques de Clerck, onder de arm” begraven in de Nieuwe Kerk te Amsterdam; Stadsarchief Amsterdam (SAA), DTB 1052, fol. 29. Het is niet duidelijk of het hier een kind van onze Jacques betreft. Met “onder de arm” wordt aangeduid dat het overleden kind nog geen jaar oud was en, zoals gebruikelijk, de vader het doodskistje droeg.

¹⁵³ RANH, Transportregister Haarlem, nr. 76-33, fol. 83vo.

Van de Haarlemse economie was in de 17de eeuw de textielnijverheid de voornaamste peiler. De belangrijkste sectoren waren de linnen- en zijdenijverheid. Beide waren onderverdeeld in afzonderlijke bedrijfstakken, waarin men zich toelegde op de vervaardiging van halffabrikaten, het weven of de appretuur (afwerking). Tot circa 1650 was vooral de linnennijverheid van belang. Al vóór 1575 waren in Haarlem linnenwevers werkzaam en waren in de omgeving van de stad enkele linnenblekerijen gevestigd. Maar de komst van de immigranten zorgde voor een ongekende expansie. Door linnenwevers uit Vlaanderen en Brabant werden allerlei nieuwe stoffen geïntroduceerd, zoals bonte linnens, batist en linnen damast. De techniek van linnenbleken was door blekers uit Brabant verbeterd, dankzij welke de Haarlemse bleek al snel een grote faam verwierf. En het waren vooral Vlaamse linnenhandelaren, die beschikten over een uitgebreid netwerk van handelscontacten, die ervoor zorgden dat Haarlemse producten hun weg vonden in het internationale handelsverkeer.

Duizenden mensen in Haarlem vonden dus hun bestaan in de linnennijverheid. En Jacques de Clercq was een van hen. Wel is nog maar een uiterst klein aantal bronnen gevonden, die op zijn bedrijvigheden enig licht werpen. Zo is er een notariële akte d.d. 23 januari 1604 waarin “d’eersame” Jacques de Clercq verklaart dat hij een som van 142 carolusguldens heeft betaald aan Henrick Gillis, medekoopman te Haarlem, “die hem competeren van eene Salomon Jansz., wonende te Harlingen te Vriesland, uuyt saecke van coope van hondert bossen looten garen”.¹⁵⁴ Een jaar later verzocht hij de notaris om van twee stadgenoten, een wijnkoper en een wijntapper, uitbetaling te eisen van twee wisselbrieven, uitgeschreven door Middelburgse kooplieden.¹⁵⁵ Dezelfde notaris vervoegde zich op 7 juli 1608 met eenzelfde doel aan het adres van Aert Verscheyl, garenskoopman in de Damstraat. Ditmaal betrof het een wisselbrief uitgeschreven door zekere Gert Wijllemzoon, uit een niet nader aangeduide, doch vermoedelijk in het noorden of oosten van de Republiek gelegen plaats.¹⁵⁶ Evocatiever is de akte van enkele maanden later, waarin zekere Dirck Dircksz. Boorten, lijwaatpakker en poorter van Haarlem, circa 31 jaar oud, op verzoek van Jacques de Clercq een verklaring aflegt, over door hem verpakte stukken textiel. Hij zou op 17 juni 1608 achttien stukken witte lijwaten, hem door De Clercq geleverd en gemerkt geweest met het merk “W”, gemaakt, opgerold en gepakt hebben, alsook zevenenveertig stukken “mangetkens”, elk 20 ellen lang, die gestoffeerd waren met “carmosijne, goud en geschilderde briefkens”.¹⁵⁷

Deze door De Clercq geleverde stukken textiel hoeven overigens niet noodzakelijk zijn eigen handelswaar te zijn geweest. Want behalve koopman voor eigen rekening, was Jacques de Clercq ook de Haarlemse zaakwaarnemer voor de Middelburgse linnenkoopman Pieter Crommelinck (1543-1609). Als zodanig staat hij vermeld in de Haarlemse loterijregisters van 1606. In dat jaar werd een grote loterij gehouden, om met de opbrengst de oprichting van het Oudemannenhuis (tegenwoordig het Frans Halsmuseum) te financieren. Het waren niet alleen Haarlemmers die bedragen inlegden; er waren inschrijvingen uit allerlei plaatsen binnen en buiten de Republiek, tot aan Londen, Keulen en La Rochelle toe. Het aardige is, dat iedere inlegger bij de collecteur een rijmpje moest opgeven. Als de inlegger zelf geen kon bedenken mocht hij of zij één van de acht voorbeelden gebruiken, die alle religieus van aard waren. De zelfbedachte rijmpjes waren dat meestal niet. In het negentigste register, van Willem van der Meije (die behalve collecteur ook

¹⁵⁴ RANH, ONAH, inv. nr. 43, fol. 125; notaris A. Willemsz (Suyderhoeff).

¹⁵⁵ Idem, inv. nr. 76, fol. 36vo-37vo, 22 febr. 1605; notaris W. van Triere.

¹⁵⁶ Idem, inv. nr. 70, fol. 80; notaris W. van Triere. De tekst van de wisselbrief is in de akte letterlijk overgenomen en vermeldt de betaling aan *Jakes de Klerck, ijn dye Grote Holtstraet yn gint tot Haerlem*.

¹⁵⁷ Idem, ONA Haarlem, inv. nr. 79, fol. 150, 18 november 1608; notaris W. van Triere.

door de burgemeesters was aangesteld tot bewindhebber-generaal van de loterij en in hetzelfde jaar bovendien als schepen in het stadsbestuur zat), staat in diens fraaie handschrift het volgende opgetekend:

“Ten al is niet verlooren

Dat men tot het oudt mannen huys doet oorbooren

Per Pieter Crommelinck

Een extractt uut het boeck van Jacques de Clerck factor van Pieter Crommelinck een schult van 89 guldens 12 schellingen 8 penningen ten laste van Guilliam de Jonckheer daer borge voor staet Chaerle de Hont.”¹⁵⁸

De vraag is wie als auteur van het rijmpje moet worden aangemerkt: Crommelinck of De Clercq? In ieder geval werd de inschrijving door De Clercq gedaan, ten behoeve van zijn Middelburgse patroon. De inleg was 120 gulden, goed voor 520 loten. Een heel aanzienlijk bedrag, maar Pieter Crommelinck was dan ook niet de eerste de beste. Hoewel afkomstig uit Ingelmunster, waar zijn familie een belangrijke rol had gespeeld in de linnenhandel, had hij aanvankelijk zeer grote zaken opgebouwd in het Noordfranse Cambrai (Kamerrijk) en daarmee fortuin gemaakt. Maar na de inname van deze stad door de Spanjaarden had hij zich in Zeeland gevestigd, van waaruit hij zijn zaken voortzette. Het linnen liet hij nog steeds vervaardigen in Noord-Frankrijk, vanwaar hij het liet verschepen naar Haarlem. Hier werd het gebleekt, verpakt en weer verscheept, voornamelijk naar Engeland. Deze werkzaamheden in Haarlem gebeurden onder directie van Jacques de Clercq. En kennelijk gingen de zaken uiterst voorspoedig. Toen Crommelinck in 1609 overleed, schijnt hij aan zijn twee dochters liefst 120.000 pond, ofwel 720.000 guldens te hebben nagelaten. Een kolossaal vermogen, waarmee hij behoorde tot de kleine groep van allerrijksten in de Republiek. Aardig detail is nog dat de jongste dochter Catharina, die doofstom was, maar rekenkundig zeer begaafd, haar vader in zijn zaken heeft bijgestaan, door de boekhouding te voeren.¹⁵⁹

Behalve voor Crommelinck heeft Jacques de Clercq in de loterij van 1606 ook loten gekocht van eigen geld. Dit werd bij bestudering van de registers niet in één oogopslag duidelijk, maar in hetzelfde negentigste register staat een folio eerder opgeschreven:

“De clercken tot Haerlem doen vragen

wat d'oude mannen uut de Loterye sullen dragen

Per J.D.C. In de groote houtstraet

Heeft ingeleyt een axtie van 400 gulden die hem te ontfangen staen van den desolaten boedel van Heyndrick Thielmans, daer vooren hem aengeteykent 30 guldens aen Loten te weten 130 loten.

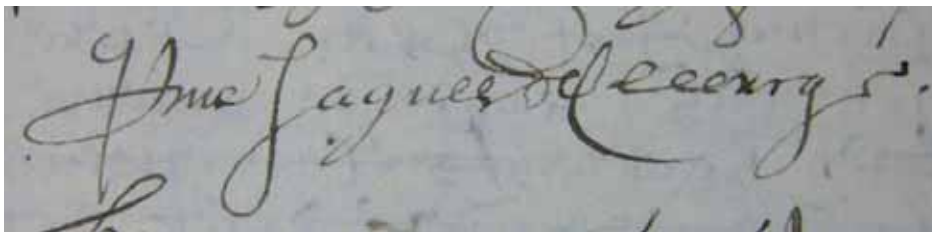
Ende oft gebeurde dat van den voors. boele dese 30 guldens niet ten volle en werde betaelt, soo belooft desen inlegger deselve te voldoen ende wat pryzen van desen 130 loten soude mogen getrocken werden int uutlesen vande loterije geeft den inlegger die selve pryzen die oude mannen voorseyt, alles breeder blyckende bij een acte by den inlegger ondertekent.”

Dat deze inschrijving, die eigenlijk als een gift kan worden beschouwd, van onze voorvader is, staat vast. Want zijn de initialen, het rijmpje en het opgegeven adres reeds aanwijzingen, uit

¹⁵⁸ Idem, Loterijregisters Oudemannehuys 1606, Haarlem nr. 90, inschrijvingsnr. 130.

¹⁵⁹ Over Pieter Crommelinck en diens familie, zie ondermeer: J.H. Scheffer. *Genealogie van het Geslacht Crommelin* (Rotterdam 1879); *Nederland's Patriciaat* 90 (1997) 1-114 en het lemma over Pieters schoonzoon, de in 1596 met zijn dochter Catharina gehuwde, Londense koopman Sir William Courte(e)n (1572-1636), in: Rev. John Ewart, *Biographical sketches of eminent characters [...]* (Londen 1830), p. 381-397, ald. p. 385.

andere bronnen blijkt dat Jacques de Clercq inderdaad betrokken was bij de failliete boedel van Hendrick Tielmans. Daar heeft hij zelfs gedurende een aantal jaren bemoeienis mee gehad. Al in februari 1603 worden Jacques en drie andere schuldeisers van Tielmans vermeld als “gecommiteerde administrateurs ter redderinge van desselfs boedel ende goederen”. Die goederen waren vrij talrijk en in maart 1604 werd overgegaan tot de verkoop hiervan. De Clercq besloot om één perceel voor zichzelf te verwerven, te weten “eene huysinge geteeckent Nr. 6, gestaen buyten de Cruyspoort in de Nieuwe Cruyssteghe, binnen dese stadsvrijheyd”, voor een bedrag van 360 guldens. Toch verwachtte hij in 1606, zoals we zagen, nog altijd 400 gulden uit de boedel te zullen ontvangen. Maar of hij die ook heeft gekregen, valt te betwijfelen. Want in oktober 1607 was de kwestie nog steeds niet naar tevredenheid afgerond; de situatie was zelfs dusdanig dat Jacques, met zijn medecurator Lenaert Plovier, de twee andere curators door de notaris liet insinueren.¹⁶⁰

15. Handtekening van (“per me”, i.e. door mij) Jacques de Cle(e)rcq, onder een akte d.d. 20 febr. 1603.

Dit alles waren zeer aardse zaken. Maar zoals in Gent het geval was geweest, bleef voor Jacques de Clercq ook in Haarlem het geestelijk en kerkelijk leven uiterst belangrijk. Opvallend daarbij is dat niet alleen hij, maar evenzeer zijn voormalige celgenoten Outerman en Trioen, in hun nieuwe woonplaats weer een prominente rol binnen hun geloofsgemeenschap hebben gespeeld. Om dit te illustreren, moet om te beginnen er op worden gewezen dat de eind 16de- en 17de-eeuwse geschiedenis van de doopsgezinden in de Noordelijke Nederlanden allerm minst werd gekenmerkt door eenheid. Toen de drie Gentenaren zich in Haarlem vestigden, waren hier vermoedelijk al drie doperse gemeenten: die van de Waterlanders, de Friezen en de Vlamingen. De drie heren sloten zich aan bij de Vlaamse groepering. Anders dan de namen doen vermoeden, onderscheidden deze gemeenten zich niet zozeer naar de geografische herkomst van hun lidmaten. De verschillen waren vooral theologisch en organisatorisch van aard. Twisten over leerstellingen, maar ook over meer profane thema’s, resulteerden meer dan eens in de afsplitsing - en soms het ook weer samengaan - van een waaier van doperse bloedgroepen. Een van de meest ingrijpende kwesties speelde in de jaren 1587-1591, toen alle Vlaams-doopsgezinde gemeenten in de Noordelijke Nederlanden betrokken raakten bij het zogenaamde ‘Huiskopersconflict’, tussen doopsgezinde broeders in Franeker. Dit leidde ertoe dat vrijwel overal deze gemeenten uiteen vielen in twee partijen: die van de meer conservatieve Oude Vlamingen enerzijds en de meer rekkelijke Jonge Vlamingen anderzijds. Voor de afscheiding van de Jonge Vlamingen in Haarlem, in 1590, wordt Jacques de Clercq genoemd als een van de hoofdverantwoordelijken.¹⁶¹ Nog in

¹⁶⁰ RANH, ONAH 74, fol. 30, 20 feb. 1603; idem, fol. 189vo, 16 dec. 1603; idem, Transportregisters 76-34, fol. 249vo e.v. (ald. 59vo), 17 maart 1604; ONAH 46, fol. 81, 12 okt. 1607. Niet onvermeld mag blijven, dat Henrick Tielmans vermoedelijk een halfbroer was van de in 1603 nog maar ongeveer twintig jaar oude Frans Hals, later Haarlems belangrijkste portretschilder. Frans Hals’ moeder Adriana van Geestenryck was in eerste echt gehuwd geweest met de Antwerpse kleermaker Henrick Tielmans († vóór 1582) en had bij hem kinderen. Deze zullen met hun moeder en stiefvader zijn meegekomen, toen deze zich vóór 1591 in Haarlem vestigden.

¹⁶¹ Zie over deze tamelijk ingewikkelde kwestie: W. Stuve, ‘Herrie om een huis. De Huiskoperstwist kritisch bekeken’, in: *Doopsgezinde Bijdragen* (2005), 33-74, ald. 47-48.

1632, naar aanleiding van weer een nieuwe scheuring binnen de roerige doopsgezinde gemeenschap aan het Spaarne, schreef Vincent de Hont, leraar van de Haarlemse Oude Vlamingen:

“Wij segghen ende bekennen wel dat dese schadelicke af-deydinghe immers niet veel beter en is / dan deghene van J.K, J.B. ende J.L. over soo veel jaren te voren tot Franiker / ende daer naer tot Haerlem door J.D.C. ende P.R. ghemaect was”.¹⁶²

Wie achter deze laatste twee initialen schuil gaan, blijkt uit een twee jaar later verschenen publicatie, van een anonieme auteur, die hen wel voluit bij naam noemt en ook nadere informatie geeft over wat er was voorgevallen:

“Daer naer heeft men de aparte vergaderinge eerst voor afdeelinghe gaen uytspreeken, en[de] principael ten dien tijde doen Jacques de Clerck ende Pieter Ruyshout de geheele Gemeynthe hebben laten aenseggen, om met malkander Goddelicken raet te leven, of het mogelijk waer geweest dat het seer onmatich bannen van Jacob Pieters en[de] Jan Roelantsen met haere hulpers, hadde moghen ghestuyt worden, daer door groot jammer ende herten-leydt in veele plaetsen, ende insonderheyt hier tot Haerlem, werdt aengherecht.”¹⁶³

Kennelijk waren De Clercq en Ruys(sc)hout voorgangers en oudsten van hun gemeente en waren zij minder streng in de leer dan enkele van hun broeders en collega's.¹⁶⁴ Scheuring van de gemeente was het uiteindelijke gevolg. De Clercq, Ruyshout en hun medestanders hielden voortaan afzonderlijk hun bijeenkomsten, in een 'vermaning' in de Groendaalsteeg.

Jacques Outerman (naar zijn geboorteplaats ook wel Jacob van Reyningen genoemd) behoorde eveneens tot deze groep Jonge Vlamingen en als leraar groeide hij, vooral op latere leeftijd, zelfs uit tot een van hun belangrijkste voormannen. Van zijn hand verscheen een aantal belangrijke publicaties, die vaak nogal polemisch van aard waren.¹⁶⁵

Pieter Trioen heeft zich daarentegen aan de zijde van de Oude Vlamingen geschaard en was van deze gemeente eveneens leraar geworden.¹⁶⁶ Bovendien heeft hij enkele bijdragen geleverd

¹⁶² V[incent] d[e] H[ont], *Een korte en grondige verklaring van de vrede Godts* (Haarlem 1632)

¹⁶³ Z.n., *Hoe de Vlaminghen hebben gepresenteert omme met de Vriesen wederomme te vereenigen ende vrede te maken. Anno 1578* (Haarlem 1634) 7.

¹⁶⁴ Als bijzonderheid over Pieter Ruys(sc)hout kan worden vermeld dat hij afkomstig was uit Izegem, maar vóór zijn uitwijk naar Haarlem heeft gewoond in Gent. Daar zal hij dus goed bekend zijn geweest met Jacques de Clercq en de andere gearresteerde diakenen. In Gent werd ook Pieters dochter Janneke Ruyschout geboren, die in 1600 trouwde met Joost Crommelinck, de jongste broer van de Middelburgse koopman Pieter Crommelinck, van wie De Cleercq de factor in Haarlem was. Overigens was Jannekes vader toen inmiddels overleden; een jaar eerder was diens weduwe Janneke Marks hertrouwd met Roelant Outerman.

¹⁶⁵ Ondermeer door zijn geschriften had Jacques Outerman zowel lokaal als nationaal grote invloed onder doopsgezinden. De hervormde kerk nam echter aanstoot aan zijn uitlatingen; verschillende malen werd hij aangevallen door predikanten, die hem beschuldigden van 'socinianisme'. een leer met ondermeer bezwaren tegen de drieëenheid. In 1626 moest de dan 79-jarige Outerman zich tegenover de Staten van Holland verantwoorden en stelde hij een belijdenis op, die werd mede-ondertekend door negentien doperse voorgangers. De belijdenis werd bestudeerd en bijbels geacht; vgl. S. Zijlstra, *Om de ware gemeente en de oude gronden. Geschiedenis van de dopersen in de Nederlanden 1531-1675* (Hilversum 2000) 299-304, 334-335. Outerman was bovendien een van de bezorgers van het *Groote Offerboek*, een martelaarsboek, waarin allerlei stukken waren bijeengebracht betreffende Vlaamse dopersen, die voor hun geloof waren gestorven. Onder mennisten was dit populaire lectuur; tussen 1615 en 1631 beleefde het boek vier edities.

¹⁶⁶ In 1594 werd Trioen met zijn medevoorganger Jan Roelants voor de Haarlemse burgemeesters gedaagd, vanwege een zaak van 'echtmijding'. Een vrouw had zich erover beklaagd dat Trioen en Roelants haar echtgenoot, lidmaat van hun gemeente, al een paar jaar van haar verwijderd hielden. Volgens de vrouw omdat zij een paar mannen, die te Franeker vanwege de 'huiskoop-affaire' gebannen waren, in haar huis had ontvangen. Vgl. J. Spaans,

aan *De Harpe, oft des herten snaren-spel* (1599/1609) en *Herderpijpen* (1603), boekjes met stichtelijke liederen, uitgegeven door de Haarlemse stadsdrukker Gillis Rooman.¹⁶⁷

Nog lang is Jacques de Clercq zijn gemeente blijven dienen; zo vinden we hem in latere jaren in diverse akten optreden als beheerder van de gelden van zijn gemeente. In die hoedanigheid was hij, meestal samen met een of meerdere andere diakenen (waaronder Roelant Outerman, een broer van Jacques), getuige bij testamenten, werd hij benoemd tot executeur testamentair, ontving hij legaten en kocht en verkocht hij voor zijn gemeente onroerend goed. Daaronder overigens ook het pand De Block (of d'Olyblock) aan het Klein Heiligland, dat zo'n twintig jaar na aanschaf de nieuwe vermaning van de gemeente zou worden, welk het tot in de achttiende eeuw is gebleven. Maar behalve diaken bleef De Clercq toch ook voorganger. Dit blijkt uit bewaard gebleven stukken betreffende pogingen om enkele van de verschillende doopsgezinde gemeenten in Haarlem weer te verenigen. Hiervoor schreef Jacob Pietersz van der Meulen (die oudste was geweest van de Haarlemse Oude Vlamingen, maar na in 1598 zelf te zijn gebannen een eigen gemeente had gevormd) op 26 juli 1605 een brief aan de in Alkmaar wonende Hans de Ries (1553-1638), de belangrijkste leider van de Waterlandse doopsgezinde stroming. Van der Meulen verzocht De Ries hierin om spoedig over te komen naar Haarlem, omdat de kansen voor vruchtbare gesprekken goed waren. Meer bepaald schreef hij: "Ick heb gisteren Reyningen [i.e. Jacques Outerman, DdC] en de Clercq zo verre gebracht dat zij mede begeeren te comen."¹⁶⁸ Inderdaad werd drie dagen later in Haarlem een vergadering belegd. Maar de poging was vergeefs; de kloof tussen de partijen bleek te groot om te overbruggen.

Tijdens deze laatste episode was Jacques de Clercq zo'n vijftig jaar oud. Zijn echtgenote Passchijntgen was vermoedelijk een aantal jaar jonger. Toch was zij het, die op 2 juni 1608 dusdanig ziek was, dat het echtpaar besloot de notaris naar hun huis te ontbieden, om hun testament op te maken.¹⁶⁹ Om een uur of zes 's avonds noteerde deze dat de vrouw des huizes ziek op bed lag, maar zij verder "beijde heur verstandt, sinnen, memorie ende spraecke bij Gods gratie wel machtich" waren. Helaas bevat het testament weinig bepalingen, die ons meer vertellen over hun persoonlijke omstandigheden. De echtgenoten benoemen elkaar tot universeel erfgenaam en ontslaan elkaar van de verplichting een inventaris van de goederen op te maken, tenzij de langstlevende wil hertrouwen. Dan zal de langstlevende de gerechte helft van alle goederen bij inventaris moeten leveren aan hun beider kind of kinderen. De drie jongste, nog minderjarige kinderen Jacques, Pieter en Lucas zullen bij overlijden van de langstlevende een prelefaat van 50 guldens krijgen en bovendien in gelijke mate met hun broer en zusters delen in de nalatenschap. Mocht een van de kinderen trouwen dan zal deze tot huwelijksgoed een bedrag van duizend carolusguldens krijgen, in plaats van de legitieme portie, zodat alle kinderen een gelijk deel zullen krijgen. Aan de armen van hun doopsgezinde gemeente willen zij 200 carolusguldens nalaten, alsook een bedrag van 25 gulden aan de 'armen van de schaal' (gemene armen van de stad). Voogden worden in het testament niet aangesteld, wat nog eens laat zien dat het echtpaar veronderstelde dat Passchijntgen als eerste zou overlijden en zij dus niet als weduwe zou achterblijven, met als alleenstaande vrouw de zorg voor jonge kinderen.

Dit bleek echter een misvatting. Passchijntgens ziekte bleek gelukkig minder ernstig dan gevreesd; zij herstelde. En een jaar later was het Jacques de Clercq, wiens dagen daadwerkelijk waren geteld. Op 6 juni 1609 machtigde hij nog zijn zwager Jacques Grijspeert, de eveneens in

Haarlem na de Reformatie. Stedelijke cultuur en kerkelijk leven, 1577-1620 (Den Haag 1989) 119, 250.

¹⁶⁷ Dr. H.J. Laceuile-van der Kerk, *De Haarlemse drukkers en boekverkopers van 1450-1650* (Den Haag 1951) 128

¹⁶⁸ Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Archief Doopsgezinde Gemeente, inv.nr. A 51.

¹⁶⁹ RANH, ONAH, nr. 46, fol. 188, notaris A. Willemsz Suyderhoeff; 2 juni 1608.

Haarlem woonachtige linnenwever, om de achterstallige pachten en renten te innen van landerijen die hij (of eigenlijk zijn vrouw) samen met deze zwager/broer in eigendom had in de Vlaamse parochies Rumbeke, Izegem en Oekene.¹⁷⁰ Het was, sinds in april van dat jaar het Twaalfjarig Bestand van kracht was, namelijk veiliger geworden om naar de Zuidelijke Nederlanden af te reizen, om er de achtergelaten belangen te behartigen. Misschien heeft De Clercq de terugkomst van zijn zwager niet meer meegemaakt. Enkele dagen na diens vertrek lag Jacques ziek op bed en verzochten Passchijntgen en hij nogmaals de notaris langs te komen. Nu om een codicil op te stellen, met enkele aanpassingen en aanvullende bepalingen op het eerdere testament.¹⁷¹ Anderhalve maand later, op 25 juli 1609, is Jacques gestorven. Zijn stoffelijk overschot werd, vanuit hun huis in de Grote Houtstraat, begraven in de Grote of St. Bavokerk.

In hun codicil had het echtpaar als eerste bepaling de heren Joos Crommelinck en Cornelis van Tongerlo aangesteld tot voogden over hun minderjarige kinderen, met uitsluiting van de stedelijke weeskamer. Voorts bepaalden zij dat het bedrag dat hun kinderen zouden ontvangen bij hun trouwen (mits dit gebeurde met toestemming van de langstlevende ouder en van de genoemde voogden) niet 1.000, maar 1.500 carolusgulden zou zijn. En dat, indien de voogden dat raadzaam zouden achten, dit mocht worden verhoogd met nog eens 1.000 gulden. De goederen in Vlaanderen, die het echtpaar via vererving hadden verkregen, dienden onverdeeld in de boedel te blijven en bij de “massa” (totale waarde van de boedel) ook niet te worden meegerekend. Maar mocht besloten worden deze goederen toch te verkopen, dan zou de opbrengst voor de helft toekomen aan de langstlevende en voor de andere helft aan de kinderen. Daarbij was aangetekend dat, indien Jacques eerder zou overlijden dan Passchijntgen, ook zij zich zou stellen onder de voogdij van voornoemde heren, “zoo int disponeren van heur tijtelijke goederen als int vuytstellen van penningen ende vuytgeven vande kinderen”. Ofwel, dat zij in deze zaken niet zou handelen, zonder met hun te hebben overlegd en advies te hebben gekregen, “daer inne de zelve Passchijntgen oock gaerne consenteerde”. Zodra echter twee, drie of vier van de kinderen de huwelijkse staat zouden hebben bereikt, dan mochten de aangestelde voogden hun voogdijschap aan deze kinderen overdragen.

Het codicil werpt op twee zaken enig licht. Ten eerste op de welstand van het echtpaar. Omdat Passchijntgen haar echtgenoot nog vele jaren heeft overleefd, maar nooit is hertrouwd, heeft zij (conform het testament van 1608) geen inventaris hoeven opstellen. We beschikken daarom niet over een document dat een duidelijk beeld geeft van het door Jacques' nagelaten vermogen. De in het codicil genoemde bedragen geven echter een aanknopingspunt voor een het berekenen van een ondergrens. Jacques en Passchijntgen waren ouders van zeven volwassen kinderen en zij bepaalden dat deze bij hun trouwen elk een bedrag van maximaal 2.500 gulden mochten meekrijgen. In totaal werd hiervoor dus 17.500 gulden gereserveerd. Zeker is dat zij hiermee de legitieme portie van Passchijntgen (haar helft van de nalatenschap) niet zullen hebben willen schaden. Zodat we ervan mogen uitgaan dat die nalatenschap *ten minste* 35.000 gulden bedroeg. Hetgeen in die tijd reeds een aanzienlijk kapitaal was en waarin de waarde van de goederen in Vlaanderen niet was meegerekend. Bovendien zal Passchijntgen ook na het trouwen van haar kinderen een deel van de hun toekomende erfdelen in vruchtgebruik hebben behouden. Waarmee het aannemelijk is dat de werkelijke waarde van de nalatenschap nog beduidend hoger lag. Overigens zij opgemerkt dat, toen haar zoon Jacques junior (1598/99-1661) in 1620 trouwde met Sara van Middeldonck, zij in hun akte van huwelijkse voorwaarden opgaven dat Jacques in

¹⁷⁰ RANH, ONAH, nr. 80, fol. 94, notaris W. van Triere.

¹⁷¹ RANH, ONAH, nr. 47, fol. 124, notaris A. Willemsz. Suyderhoeff.

het huwelijk 4.000 guldens inbracht.¹⁷² Dus een beduidend groter bedrag, dan hij volgens het codicil van zijn ouders zou krijgen.

Een tweede aspect waarover het codicil ons wat nadere informatie biedt, is de vriendenkring en het milieu waarin Jacques en Passchijntgen zich, althans aan het einde van zijn leven, bewogen. Omdat Jacques in Haarlem geen broers of zwagers had, benoemde hij twee vertrouwelingen, die na zijn overlijden zijn echtgenote zouden bij staan in de zorg voor hun kinderen. Het is interessant om een uitstapje te maken, door nader in te gaan op wie deze twee bevriende voogden waren en ook welke achtergrond zij hadden.

Joos Crommelinck (1563-1638) was de jongste broer van Pieter Crommelinck (1543-1609), voor wie Jacques de factor in Haarlem was.¹⁷³ Zoals al eerder vermeld, behoorden zij tot een familie die in Vlaanderen een prominente rol hadden gespeeld in de linnenfabricage en -handel. Het had de familie rijkdom en status gebracht. Hun vader bewoonde aanvankelijk het kasteel Ingelmunster, maar was in 1579 als geloofsvluchteling naar St. Quentin in Picardië verhuisd en heeft daar de linnenindustrie opgezet. De zaken werden voortgezet door zoon Jean Crommelinck (1560-1640), na eerst in de leer te zijn geweest bij zijn oudste broer Pieter, die toen nog in Cambray (Kamerrijk) verbleef. In 1595 trouwde Jean op kasteel Folembay met Marie de Sémeries, dochter van Jacques, heer van Camas, overigens in aanwezigheid van een zuster van de Franse koning Hendrik IV. Voor de verdere ontwikkeling van Jeans industrie in St. Quentin zijn gekwalificeerde werklieden overgekomen uit Haarlem. Deze waren hem gezonden door de jongste broer Joos Crommelinck, die zich inmiddels als lakenkoper had gevestigd in Haarlem. Dat Joos in de Spaarnestad was komen wonen, hield mogelijk ook verband met zijn geloofs-overtuiging. Hij was doopsgezind en is in latere jaren diaken geweest van de Vlaamse gemeente. In 1600 was hij getrouwd met Janneke Ruyschout, dochter van Pieter Ruyschout, die samen met Jacques de Clercq in 1590 nauw betrokken was geweest bij de afscheiding der Jonge Vlamingen. Nu was Jannekes familie afkomstig uit Izegem, dat naast Ingelmunster en ook vlak bij Rumbeke lag, waar de vader van Passchijntgen gegoed was. Het ligt daarom voor de hand dat de families Ruyschout, Crommelinck en Grijspeert, alle actief in de linnenhandel, al in Vlaanderen contacten met elkaar onderhielden. Janneke was bovendien stiefdochter van Roelant Outerman, die regelmatig samen met Jacques de Clercq is opgetreden als diaken en de broer was van Jacques Outerman, met wie hij in Gent zijn cel had gedeeld. Het illustreert hoezeer de sociaal-economische bovenlaag van de doopsgezinde gemeenschap nauw verweven netwerken vormden.

Cornelis van Tongerlo (1555-1617) maakte, hoewel hij niet in Haarlem maar te Amsterdam woonde, eveneens deel uit van het doperse netwerk van Jacques de Clercq. Rond het huiskopers-conflict in Franeker was hij een van de Amsterdamse gedelegeerden geweest die zich met die zaak hadden bemoeid. Waarschijnlijk was het in het kader daarvan dat hij in 1590 - opvallend genoeg door Haarlemmer oudsten - als Amsterdammer werd gebannen. Later zal hij lidmaat zijn geweest van de Vlaamse gemeente die vanaf 1608 bijeenkwam in de schuilkerk bij 't Lam, aan het Singel.¹⁷⁴ Cornelis was geboren in Antwerpen, maar nog vóór de val deze stad had zijn vader Thomas van Tongerlo (1522-1591) zich als zijdelakenkoper gevestigd in de Amsterdamse Warmoesstraat. Deze vader was bepaald welgesteld; in 1585 behoorde hij zelfs tot de honderd hoogstaangeslagenen van de stad. De familie Van Tongerlo wordt dan ook gerekend tot de belangrijke koopliedengeslachten van Amsterdam rond 1600. Cornelis was hoofdzakelijk werkzaam in de textielindustrie, maar staat tevens in de boeken als huisjesmelker, omdat hij zowel

¹⁷² RANH, ONAH 56, fol. 363, 3 febr. 1620; notaris E. van Bosvelt.

¹⁷³ Gegevens over Joos Crommelinck en zijn familie zijn ondermeer ontleend aan de bronnen in noot 157.

¹⁷⁴ Stuve, op. cit., 46. Over de vroege geschiedenis van de Vlaamse gemeente in Amsterdam is weinig bekend. Maar in 1609 werden zowel een zoon als een schoonzoon van Cornelis gekozen tot diaken van de gemeente bij 't Lam.

in Amsterdam als in Weesp veelvuldig huizen en percelen grond kocht en verkocht, kennelijk om te speculeren. Zijn jongere broers waren ondermeer actief in de handel op Venetië. Drie van hen hebben daarvoor ook voor korte perioden zelf in Venetië gewoond. De meest in het oog springende broer, Abraham van Tongerloo (c1569-1623), handelde er in alles waarmee veel geld te verdienen viel: spiegels, graan, rozijnen, katoen, verfstoffen. Bovendien was hij betrokken bij het droogmaken van moeraslanden rond de stad. Zelfs leverde hij complete Hollandse schepen aan de Venetianen. Vermeldenswaard is de rol die Abraham van Tongerloo in de jaren 1595-'98 speelde bij de bouw in Amsterdam van een zeer groot schip voor de Venetiaanse edelman en koopman Francesco Morosini, voor wie Van Tongerloo de factor in Amsterdam was.¹⁷⁵

Cornelis van Tongerloo had met Jacques de Clercq niet alleen een vriendschapsband, hij stond ook in familierelatie tot personen rond De Clercq. Van Tongerloo's stiefmoeder Geertruyt de Vreede (die hem in een groot deel van zijn jeugd had grootgebracht) was namelijk in 1606 hertrouwd met Guillaume Utenhove, de schoonvader van Roelant Outerman.¹⁷⁶ En, opvallender, een jaar eerder waren een zoon en een dochter van Van Tongerloo gehuwd met een uit Duitsland afkomstige zuster en broer, kinderen van Jacob Haesbaert (1558 – vóór 1605). Die weer een neef (oomzegger) was van Pieter Haesbaert, met wie De Clercq twintig jaar eerder in Gent was gearresteerd en verbannen. Een detail dat hierbij niet onvermeld mag blijven, is dat voor het eerste van deze twee huwelijken, tussen Clara van Tongerloo (1854/'85-1640) en Jacob Haesbaert junior (1579/'80-1653), in juli 1605, een gedicht is geschreven door de toen nog heel jonge Joost van den Vondel. Het is het vroegst bekende werk van de later zo beroemde dichter. De families Van Tongerloo en Van den Vondel woonden vlak bij elkaar in de Warmoesstraat (respectievelijk nr. 35 en 39) en waren goede bekenden.¹⁷⁷

In zijn laatste levensjaren kende Cornelis van Tongerloo financiële tegenslagen. Omdat Amsterdam geen eigen lakennijverheid had, heeft hij getracht in 1616 een Amsterdamse draperie op te richten. Maar ondanks aanzienlijke subsidies van het stadsbestuur mislukte de onderneming. Niet lang daarna, in maart 1617, overleed Cornelis. En de vroedschap, bekend met de "groten iver, arbejd ende naerstichheyt, die wylen de voorn. Cornelis van Tongerloe tot vorderinge van de voors. neringe ten beste van de stad heeft gehad ende gedaen, ende de schade, by hem ter oirzaecke van dien geleden", besloot zijn erfgenamen en andere gedupeerden met een subsidie te steunen.

Deze biografische schetsen van de twee door Jacques de Clercq aangestelde voogden over zijn kinderen versterken het beeld dat al eerder van De Clercq was opgerezzen uit de bronnen. Hij is er

¹⁷⁵ Bronnen over Cornelis van Tongerloo en zijn familie: J.G. van Dillen, *Amsterdam in 1585. Het kohier der capitale impositie* (Amsterdam 1941) p. xxxv en 26; *Nederlandsche Leeuw* 50 (1932) kolom 37-40; *Maandblad Amstelodamum* (1991) 25-31; J.G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en gildewezen van Amsterdam II* (1929) nrs. 78, 335, 345 en 449; To Schulting, *Sant'Agata Morosina, an Argosy. An episode in the commercial diplomatic and artistic relations between Venice Amsterdam and London, 1595-1609* (Florence 2005). Overigens werkten de Van Tongerloo's in hun handel op Venetië soms samen met Jean Nicquet en diens zoons, die enkele deuren verder in de Warmoesstraat woonden (zie noot 121 en 124).

¹⁷⁶ Roelant Outerman trouwde in 1604 met Maria Utenhove, wed. van Nicolaes de Waert. Haar vader Guillaume Utenhove was, samen met zijn stiefzoon Cornelis van Tongerloo, als gedelegeerde van de Amsterdamse Vlaamse gemeente betrokken geweest bij het huiskoperconflict in Franeker. De familie Utenhove was een oud geslacht uit Gent; al in de 13de eeuw waren zijn voorouders er rijke en machtige patriciërs. Guillaume's grootvader Karel Utenhove († 1580), heer van Markegem, Warenchem en Oosthoek, studeerde te Leuven en Padua, verbleef enige tijd bij Erasmus te Bazel en reisde in 1525 met A Lasco naar Italië. In 1539 en 1541 was hij voorschepen van Gent, maar later is hij als calvinist uitgeweken. Guillaume, geboren in Gent, trok naar Amsterdam en huurde er vanaf 1585 het weeshuis van het voormalige St. Claraklooster. Overigens was hij in eerste echt in Gent gehuwd geweest met de Gentse Maria de Vriese, dochter van Jan. Was zij wellicht een familielid van Aechte de Vriese, de overgrootmoeder van Jacques de Clercq?

¹⁷⁷ J.F.M. Sterck, *Oorkonden over Vondel en zijn kring* (Bussum 1918)

in geslaagd in zijn nieuwe vaderland een bestaan op te bouwen en maakte deel uit van een tamelijk welgesteld, voornamelijk doopsgezind milieu, dat enerzijds (meestens succesvol) actief was in de ook internationaal gerichte handel en anderzijds zeer ernstig was in geloofszaken. Jacques en zijn relaties waren richtinggevend figuren binnen hun Vlaamse doopsgezinde gemeenschap.

Het overlijden van Jacques in 1609 werpt overigens nog een vraagstuk op, namelijk of Jacques heeft geïnvesteerd in de drooglegging van de Beemster. Het *Extract uit het octroy van de Beemster, met de cavalconditien, en de kaerte van dien, alsmede 't Register van de participanten*, in 1696 gedrukt door de Purmerendse boekdrukker Pieter Baers, bevat een lijst met de namen van de eerste eigenaren van de kavels. En vijf maal komt hierop een Jacques de Klerck voor. Vier maal samen met de weduwe van een zekere Jacob Granaat; zij bezaten samen: 1) een dijkkavel van 20 morgen (nr. 69); 2) een binnenkavel van 20 morgen (nr. 64); 3) een kleine kavel van acht morgen (nr. 45) en 4) een Purmerender-kavel van twee morgen (nr. 98). Ten slotte had Jacques de Klerck nog een kavel alleen in eigendom, groot in het geheel vijf morgen, een van de vijf zogenaamde Graaflijkheids Overschots kavels. Was deze De Klerck identiek met onze voorvader? Hiertegen spreekt dat de polder is drooggelegd in 1612, dus drie jaar na het overlijden van onze Jacques. Anderzijds werd het octrooi tot bedijking en droogmaking van de Beemster al verleend in mei 1607. Door grote tegenslagen heeft de hele onderneming liefst vijf jaar geduurd. Het was daarom pas in 1612 dat de drooggevallen percelen konden worden uitgegeven aan de participanten, die reeds eerder hun gelden hadden ingelegd, voor de financiering van de onderneming. Heel wel mogelijk dus, dat onze voorvader Jacques wel heeft geïnvesteerd, maar de oplevering van de kavels gewoon niet meer heeft mogen beleven. Voor deze hypothese spreekt dat men in de vrienden- en kennissenkring van Jacques met deelname aan droogmakingen niet onbekend was.¹⁷⁸ Bovendien zijn mij geen naam- en tijdgenoten van Jacques bekend, die bovendien kapitaalkrchtig genoeg waren om aan zulke investeringsprojecten deel te nemen. Dit onderwerp behoeft evenwel nader onderzoek.

Hoe het ook zij, in juli 1609 bleef Passchijntgen Grijspeert achter als weduwe, met de zorg over drie nog minderjarige zoons en met een meer dan comfortabel kapitaal, dat haar daarvoor ter beschikking stond. Bovendien had zij twee capabele vrienden, die haar met raad en daad bijstonden. Na enige tijd besloot Passchijntgen Haarlem te verlaten. In maart 1612 verkocht zij het woonhuis in de Grote Houtstraat, overigens tegen een veel hogere prijs dan acht jaar eerder was betaald, wat doet vermoeden dat de woning ondertussen flink was verbeterd en verfraaid.¹⁷⁹ Met haar zoons verhuisde zij naar Rotterdam. Hier woonde namelijk haar oudste dochter Elisabeth de Clercq († 1646), die inmiddels was gehuwd met Balthasar Verdonck († 1636), lakenkoper in de Hoogstraat aldaar. In mei 1615 kocht Passchijntgen er een huis bij hun in de buurt, op de Nieuwpoort (Oppert), tussen de Cellieten- of Broedersteeg en de Kokkersteeg,

¹⁷⁸ Zo behoorden verschillende leden van de familie van Tongerlo tot de eerste grondeigenaren van de in 1597 drooggemaakte Zijperpolder. Cornelis' broer Abraham van Tongerlo was er zelfs molenmeester en heemraad geweest, vgl. J. Belonje, 'Amsterdams grondbezit in de Zijpe omstreeks 1600', in: *Jaarboek A'damum* 33 (1936) 37-42; P. Dekker, *Oude boerderijen en buitenverblijven langs de Zijper Groteloot*, 2 dln. (Schoorl 1988) 578-9, 602, 690-4. Voorts was een schoonzoon van Pieter Crommelinck, Nicolaes Rogierz. de Wael († 1626), die geboren was in Haarlem, maar zich na zijn huwelijk vestigde als koopman in Middelburg, samen met enkele vooraanstaande Zeeuwen na 1609 betrokken bij bedijkingen in de buurt van Groede, vgl. V. Enthoven, 'Een symbiose tussen koopman en regent. De tweetrapsraket van de opkomst van de Republiek en Zeeland', in: C. Lesger en L. Noordegraaf, *Ondernemers en bestuurders. Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam 1999) 202-235, ald. 231 en 233.

¹⁷⁹ RANH, Transportregister Haarlem 76-40, fol. 118vo; 15 maart 1612. De verkoopprijs was 7.910 gulden, waar deze in 1601 nog 2.900 gulden was geweest.

genaamd 'De Vergulde Mebael'.¹⁸⁰ Nu droegen ook Joos Crommelinck en Cornelis van Tongerloo, in lijn met het codicil van 1609, hun voogdijschap over op Balthasar Verdonck en diens zwager Abraham Ampe († 1633), getrouwd met Levijna de Clercq († 1652).¹⁸¹ Twee jaar later verklaarde Passchijntgen voor een Rotterdamse notaris dat de eerste voogden de administratie goed hadden gevoerd en er niets meer te eisen was.¹⁸²

Nog onduidelijk is of Passchijntgen als koopvrouw werkzaam is geweest. Het was in de Republiek zeker niet ongewoon dat weduwen de zaken van hun overleden echtgenoot voortzetten, of een eigen handel begonnen. Buitenlandse reizigers verbaasden zich over de betrekkelijk zelfstandige positie die weduwen - en vrouwen in het algemeen - in de Republiek hadden. Een aanwijzing dat ook Passchijntgen actief was in zekere handel, is dat zij in juni 1617 haar schoonzoon Abraham Coucke, koopman te Amsterdam, machtigde om "al haar zaken en affaires" aldaar te behartigen.¹⁸³ Het is echter mogelijk dat deze procuratie niets van doen had met goederenhandel, maar met het beheer van onroerend goed. Want op dat gebied was Passchijntgen in ieder geval actief. Op 2 februari 1616 heeft zij Abraham Ampe gemachtigd om in Amsterdam een huis te kopen van een zekere Jan Jansz. Coling, voor de prijs die hem goeddunken zou.¹⁸⁴ In de stedelijke registers is hiervan echter geen bezitsoverdracht gevonden, dus mogelijk is die koop niet doorgegaan. Dit gebeurde wel een maand later, toen zij van de Amsterdamse huizenspeculant Jan Pietersz du Bien een huis aldaar kocht, aan de zuidzijde van de Herenstraat.¹⁸⁵ Drie jaar later, op 5 november 1619, verwierf Passchijntgen in Amsterdam de eigendom van twee huizen en erven, staande onder één dak, aan de zuidzijde van de Laurierdwarsstraat, met de helft van een gemene gang, gelegen aan de oostzijde, "breed doorgaans omtrent dertig voeten zonder de gang".¹⁸⁶ Duidelijk is dat zij deze huizen niet kocht voor eigen bewoning, maar als belegging. De speculaties van Cornelis van Tongerloo zullen haar hierbij wellicht tot voorbeeld hebben gestrekt.

Deze investeringen laten zien dat Passchijntgen inderdaad over overvloedige middelen beschikte. Twee akten zijn gevonden, waaruit blijkt dat zij ook geld - zij het betrekkelijk bescheiden bedragen - uitzette bij particulieren. Op 22 februari 1617 nam zij van een Rotterdamse weduwe van een schipper een "bezegelde waterbrief" (een soort obligatie) over, groot 417 gulden, waarvan 100 gulden reeds betaald was. Vier maanden later kocht zij van zekere Hendrick de Coninck een rentebrief van 200 guldens kapitaal, tegen de penning zestien, te bezegelen op zijn woonhuis in de Raamstraat.¹⁸⁷

Een smartelijk verlies leed Passchijntgen in de zomer van 1619, met het overlijden van haar oudste zoon Hans de Clercq. Dit eerste kind van Jacques en Passchijntgen, geboren in Gent omstreeks 1580, is een wat enigmatisch persoon. Er is nog maar weinig over hem bekend

¹⁸⁰ Gemeentearchief Rotterdam (GAR), ORA 511, fol. 453; 5 mei 1615. Een 'meebael' was een baal mede (meekrap), een plant waaruit rode kleurstof werd gewonnen, dat gebruik werd voor het verven van textiel.

¹⁸¹ RANH, NA 50, fol. 238vo, 13 november 1615, notaris A. Willemsz Suyderhoeff.

¹⁸² GAR, Oud notarieel archief Rotterdam (ONAR) 21, fol. 19; 17 febr. 1617, notaris Jacob Symonsz.

¹⁸³ GAR, ONAR 56, fol. 166, 12 juni 1617, notaris Willem Jacobsz.

¹⁸⁴ GAR, ONAR 21, fol. 9vo, 2 februari 1616, notaris Jacob Symonsz.

¹⁸⁵ SAA, Kwijtscheldingen, inv. nr. 37, fol. 153vo, 13 maart 1616. Du Bien, zoon van een Rotterdamse korenkoper / mouter en regent, bezat in dit gebied aan en rondom de Herengracht (de nieuwe stadsuitleg) diverse huizen en erven, vgl. H.F. Wijnman, *Vier eeuwen Herengracht* (Amsterdam 1976); zie index.

¹⁸⁶ SAA, Kwijtscheldingen, inv. nr. 27, fol. 74vo. Overigens kocht Passchijntgen deze huizen van Pauwels (Paulus) Buys, koopman op Dantzig en een vriend van zowel Cornelis van Tongerloo, als van de dichter Joost van den Vondel; vgl. J.F.M. Sterck, *Oorkonden over Vondel en zijn kring* (Bussum 1918) 16.

¹⁸⁷ GAR, ONAR 28, fol. 145; idem, ONA 100, fol. 24, 4 juli 1617.

geworden, maar de enkele beschikbare gegevens wekken niet de indruk dat hij een door de familie bewierookte figuur was. Hij zal eerder het zwarte schaap zijn geweest.

Terwijl over zijn ouders en broers in de notariële en oud-rechterlijke archieven van Haarlem, Rotterdam en Amsterdam talrijke akten werden gevonden, lijken deze over Hans vrijwel geheel te zwijgen. Dit doet vermoeden dat hij ook niet in deze steden woonachtig was. Meest voor de hand ligt dan, dat hij zich had gevestigd in Middelburg. Hier had tenslotte Pieter Crommelinck, de puissant rijke patroon van zijn vader, zijn domicilie. En met een machtige beschermheer als deze zullen er aantrekkelijke vooruitzichten zijn geweest, om hier als jongeling een bestaan op te bouwen. Nu was de naam Hans de Clercq (in alle schrijfvarianten) niet uniek, dus heel wel mogelijk waren er toentertijd enkele niet-identieke naamgenoten. Bovendien zijn de Middelburgse archieven tijdens de Tweede Wereldoorlog helaas goeddeels verloren gegaan. Toch is er een in Middelburg wonende Hans de Clercq gevonden, die we wellicht kunnen aanwijzen als de zoon van Passchijntgen. Eerst is er een akte d.d. 27 juli 1607, waarin de Amsterdamse koopvrouw Barbara de Weert voor deze Hans een notariële akte van procuratie heeft verleden. Tot dan lijkt er niets aan de hand. Maar in de zomer van 1610 blijkt deze Hans de Clercq failliet en, erger, schijnt hij betrokken te zijn geweest bij de handel in valse munten. Een Middelburgse koopman verklaart namelijk dat hij van De Clercq, omdat deze bankroet was, “zeeckere quantiteyt Malvedisen in betalinghe ghenomen heeft ter sommen van omtrent zeshonderts ponden gewichts toe.” De malvedisen, Spaans kopergeld, bleken echter illegaal gefabriceerd!¹⁸⁸

Hoe deze kwestie te bezien in het licht van het volgende? Bij de eerder genoemde loterij ten behoeve van de bouw van het Haarlemse Oudemannenhuis, in 1606 (dus wel ruim vóór het schandaal met de valse munten), heeft ook Hans loten gekocht, zeven in totaal. Als adres staat vermeld: “In Haerlem in Gent”, ofwel het huis van zijn ouders in de Grote Houtstraat. Het rijmpje dat hij heeft opgegeven, is hoogst intrigerend:

“Ik heb geuijt als een dief gestolen,
door haat en nijt, so moet ick dolen.”¹⁸⁹

Van het woord “geuijt” is de betekenis niet duidelijk. Maar verder geeft deze tekst de indruk een schuldbewuste bekentenis te zijn van iemand die strafbaar heeft gehandeld en om die reden is beschimpt en verstoten! Hoogst opmerkelijk. En zij doet vermoeden dat deze lotenkoper in Haarlem dezelfde is als hij die enkele jaren later zich heeft ingelaten met de handel in valse munten... Het valt te hopen dat aanvullende gegevens zullen worden gevonden, die meer licht op deze kwestie werpen.

In ieder geval is het met onze Hans ook in latere jaren niet erg goed gegaan. Veelzeggend lijkt dat, toen in 1615 Joos Crommelinck en Cornelis van Tongerlo hun voogdijschap overdroegen, zij dit niet deden op Hans, maar op twee van zijn zwagers. Het lijkt er op dat men hem, hoewel hij de oudste zoon was, niet wilde betrekken bij het beheer van het familiekapitaal. Op een onbekende datum in de zomer van 1619 is Hans de Clercq overleden, in Rotterdam. Mogelijk was hij weer bij zijn moeder gaan wonen; hij schijnt nooit te zijn getrouwd en had ook geen kinderen. Een begrafenis werd niet gevonden, maar de registers hiervan zijn in Rotterdam ook niet alle bewaard gebleven. Omdat hij kinderloos overleed, waren zijn broers en zusters zijn erfgenamen. Dit was voor hen geen onverdeeld genoegen. In september van dat jaar hebben Balthasar Verdonck en Abraham Ampe, namens hun echtgenoten en als voogden over de drie

¹⁸⁸ Deze akten zijn aagehaald in: F.C. Wieder, *De reis van Mahu en de Cordes*, uitgave in de Van Linschotenserie, nr. 21 (1923) 98, 118-119.

¹⁸⁹ RANH, Loterijregisters 1606, Haarlem register nr. 40, inschrijving nr. 111.

jongste kinderen, een rekest ingediend bij de Hoge Raad van Holland, Zeeland en (West-)friesland, om de nalatenschap te mogen aanvaarden onder “benefitie van inventaris”. Zij wisten dat de boedel was belast met diverse schulden en hadden er daarom geen vertrouwen in dat de baten deze lasten zouden overstijgen.¹⁹⁰

Passchijntgen is in 1628 teruggekeerd naar Haarlem; in april van dat jaar verkocht zij haar huis aan de Rotterdamse Oppert.¹⁹¹ Al haar zes nog levende kinderen waren inmiddels het huis uit en getrouwd. Overigens woonden op dat moment slechts twee van hen in de Spaarnestad, namelijk haar dochter Levyna en haar jongste zoon Lucas. De echtgenoot van Levyna, Abraham Ampe, was eerst mede-eigenaar geweest van een brouwerij op de Bakenessergracht, maar was vervolgens werkzaam als linnenkoopman. Het echtpaar woonde in de Kruisstraat en had bovendien een “schoone wel gelegen hoffsteede met een groot wel betimmert huijs, een groote verwulffte kelder met een bovenhuijs, insgelicx eene schoon beplanten boomgaert.” in de banne van Velsen, bij blekerijen die Ampe aldaar in eigendom had.¹⁹² Lucas de Clercq (ca. 1603-1652) was sinds twee jaar gehuwd met Feyntje van Steenkiste; zij woonden ook in Haarlem, maar hun toenmalig woonadres is nog onbekend. Van de overige kinderen woonden Jacques de Clercq (1598/'99-1632) en Pieter de Clercq (1601/'02-1649) met hun echtgenoten in Amsterdam. Namelijk Jacques op het Rokin, tegenover de grote Koopmansbeurs, in het tweede huis vanaf de Spaarpotsteeg (“daer Gent uijthangt”). En Pieter op de Nieuwendijk, westzijde, bij de Smaksteeg. Hun oudere zuster Sara († 1658) verbleef in deze jaren met haar man Abraham Coucke in de Poolse havenstad Dantzig (Gdansk), waar overigens veel doopsgezinde Hollanders voor korte of langere tijd als kooplieden hebben gewoond.

Op 15 augustus 1638 maakte Passchijntgen Grijspeert voor het laatst haar testament op.¹⁹³ Zij lag ziek op bed, in haar woonhuis aan het Klein Heiligland, en voelde haar einde naderen. Het testament bevat weinig belangwekkende bepalingen, behalve dat zij niet al haar zes, maar slechts vijf van haar kinderen tot haar erfgenamen benoemde, zij het wel elk voor een zesde deel. Haar zoon Jacques diende slechts de legitieme portie te ontvangen. En wat daarboven over zou blijven, moest aan diens enige dochter Geertruyd de Clercq (1623-1679) toekomen, waarvan haar vader het vruchtgebruik zou krijgen. Dit was een beproefde methode, wanneer een van de kinderen in financiële problemen verkeerde en men wilde voorkomen dat het familievermogen zou verdwijnen richting schuldeisers. In 1638 speelden er voor Jacques de Clercq belangrijke kwesties: de gecompliceerde afwikkeling van de nalatenschap van zijn schoonvader Anthony Moens, welke tot hoogoplopende confrontaties met zijn schoonfamilie leidde. En bovendien de nasleep van het ineensstorten van de beruchte tulpenwindhandel, waarin Jacques een prominente rol heeft gespeeld.¹⁹⁴ Het voert te ver om hier op deze kwesties nader in te gaan, maar zij vormen de achtergrond waartegen Passchijntgens laatste wilsbeschikking moet worden gezien.

¹⁹⁰ Algemeen Rijksarchief (ARA), Archief Hoge Raad van Holland, Zeeland en (West-)friesland, Arch.nr. 3.03.02, inv.nr. 23; 10 sept. 1619.

¹⁹¹ GAR, ONAR 516, fol. 167. Overigens heeft het nog tot juni 1630 geduurd, voordat de overdracht ook officieel in de Rotterdamse registers werd opgetekend, waarvoor zij vanuit Haarlem haar Rotterdamse schoonzoon Verdonck machtigde, vgl. RANH, ONAH 132, fol. 152.

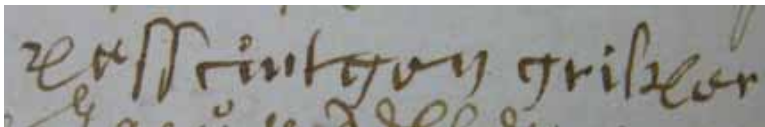
¹⁹² Beschrijving van de hofstede bij de verkoop in 1634; Gemeentearchief Velsen, ORA 960, fol. 33vo-34ro; zie ook: G. Hartendorf e.a., *Duin en Kruidberg. Honderd jaar buitenplaats en Het duingebied van de familie Cremer* (Haarlem 1998).

¹⁹³ RANH, ONAH 168, fol. 100, notaris J. van Bosvelt.

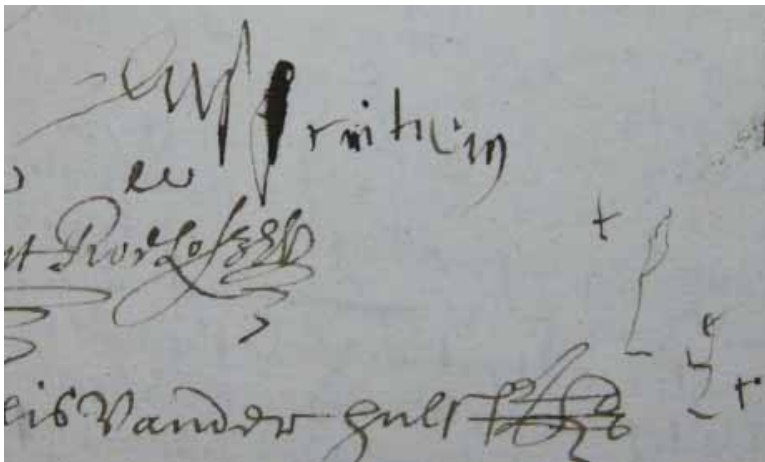
¹⁹⁴ Jacques' betrokkenheid bij de tulpenhandel is beschreven in A. Goldgar, *Tulipmania. Money, honor and knowledge in the Dutch Golden Age* (Chicago 2007). Opvallend veel doopsgezinden waren in deze handel actief. Een diagram op pag. 152 toont de familierelaties tussen deze geloofsgenoten, waarin Jacques de Clercq en zijn broer Pieter staan weergegeven als spinnen in het web.

Passchijntgen was dusdanig ziek dat, toen de notaris klaar was met het op papier zetten van haar testament, zij nauwelijks in staat was om nog haar handtekening te zetten. Slechts een aantal dagen later is zij overleden. Zij werd begraven in Grote Kerk, vermoedelijk in hetzelfde graf als waarin 29 jaar eerder haar echtgenoot ter aarde was besteld.

Een portret van Passchijntgen vererfde op haar zoon Pieter de Clercq, gehuwd met Sara Davids. Toen dit echtpaar, vrij kort na elkaar, in 1649 kinderloos stierf, woonden zij aan het Amsterdamse Singel. Passchijntgens “conterfeijtsel” had, evenals de portretten van het echtpaar zelf en diverse andere schilderijen (waaronder twee landschappen, van Pieter Molijn en van Jan van Goyen), een plek gekregen in het voorhuis.¹⁹⁵ Helaas zijn deze portretten niet binnen de familie vererfd. Ze moeten als verloren worden beschouwd.

16 en 17. De handtekening van Passchijntgen Grijpspeer, in 1630 (boven) en op 15 augustus 1638, enkele dagen voor haar overlijden (onder).

Het Hollandse nageslacht in vogelvlucht

Jacques de Clercq en Passchijntgen Grijpspeert waren de stamouders van generaties veelal succesvolle kooplieden. Zo was Lucas, hun jongste zoon en stamvader van het huidige geslacht, koopman in textiel en in pot- en weedas. Deze as, die geïmporteerd werd uit Dantzig, was een bestandsdeel voor het maken van loog, nodig voor de blekerijen. Samen met zijn compagnon en zwager Lucas van Beeck was hij daarnaast zelf eigenaar van blekerijen, in Bloemendaal. Op dit bezit hadden zij bovendien een aangename hofstede laten bouwen, Clercq-en-Beeck genaamd. In de stad bewoonde Lucas een kostbaar huis aan het Spaarne. Dat Lucas de Clercq een welgesteld en voornaam burger was, blijkt ook uit het gegeven dat hij zich liefst tweemaal heeft laten uitschilderen. Bekend zijn de pendantportretten die hij in 1635 liet maken van hem en zijn eerste vrouw Feyntje van Steenkiste, door de beroemde Haarlemse schilder Frans Hals (zie afb.); deze hangen tegenwoordig in het Rijksmuseum te Amsterdam. Tien jaar later liet hij een stuk schilderen van hem, zijn tweede echtgenote Adriaentgen Keyzers en hun beider kinderen. Dit

¹⁹⁵ Inventaris van de nagelaten goederen van Sara Davids, weduwe van Pieter de Clercq, gewoond hebbende te Amsterdam op de Coninxgracht (Singel). Opgemaakt door Jacques de Clercq en Claes Davids, als executeurs testamentair. SAA, ONA 840, 4 mei 1649; notaris J.C. Hoogeboom.

kapitale groepsportret (liefst 122 x 220 cm. groot) is een pastoraal stuk, met een jachtscène, en is recent toegeschreven aan Gerrit Claesz Bleker.¹⁹⁶

18 en 19. Portretten van Lucas de Clercq en Feyna van Steenkiste, door Frans Hals, 1635

Lucas' kleinzoon Pieter de Clercq (1661-1730) vestigde zich in 1685 in Amsterdam; de volgende anderhalve eeuw was de familie vrijwel uitsluitend hier woonachtig. Pieter trouwde met Cornelia Block, een dochter uit de rijkste doopsgezinde kringen van de stad, en zette zaken van zeer grote omvang op, voornamelijk goederenhandel betreffend, op Zweden en de Baltische Staten (hout, ijzer, granen) en Portugal (zout). Daarnaast was hij actief als assuradeur en bankier. In dit alles was hij zo succesvol dat in het oude geslachtsregister van de familie niet zonder trots werd opgeschreven dat zijn weduwe in 1745 "16 tonnen gouds", ofwel 1,6 miljoen gulden naliet. Dit enorme vermogen, dat wel moest worden verdeeld onder acht kinderen, legde de basis voor de grote rijkdom van de familie in de achttiende eeuw. Pieter en zijn nakomelingen woonden allen aan de Heren-, Keizers- of Leliegracht en bezaten fraaie buitenplaatsen aan de Vecht, het Gein of het Spaarne. Huwelijkspartners werden gevonden in andere vooraanstaande doopsgezinde families.

Naast de handel waren veel De Clercqen bestuurlijk actief in hun doopsgezinde gemeente: als diaken, als regent van het Oudevrouwenhuis en van het Weeshuis van de gemeente en als curator van de Kweekschool, tot opleiding van predikanten. Ook waren zij actieve leden en soms bestuurders, van enkele van de verlichte Amsterdamse genootschappen in de tweede helft van de eeuw, zoals Libertate et Concordia, Felix Meritis, Oeconomische Tak, Vaderlandsche Sociëteit (later: Doctrina et Amicitia), Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, e.a.. Bekend is Jacob de Clercq (1710-1777), een wetenschappelijk en cultureel geïnteresseerd man, die in 1767 het initiatief nam tot de oprichting van de nog bestaande Maatschappij tot Redding van Drenkelingen.

¹⁹⁶ Collectie Amsterdams Historisch Museum. Zie voor dit en andere door de familie aan de stad Amsterdam geschonken schilderijen: www.ahm.nl/schilderijen en zoek daar op "clercq".

Zoals de meeste doopsgezinden waren de De Clercqen overtuigde patriotten. Pieter de Clercq Jaczn. (1748-1802), eigenaar-directeur van een katoendrukkerij in Nieuwer-Amstel, was in het revolutiejaar 1787 zelfs, ondanks de pacifistische principes van zijn geloof, kapitein van een burgercompagnie in deze gemeente. Zijn neef Pieter de Clercq jr. (1757-1805) was een van de doopsgezinden voor wie na 1795 een politieke carrière een aanvang nam, toen zij met de Bataafse Revolutie voor het eerst toegang kregen tot bestuurlijke functies. Van 1796 tot zijn dood was hij lid van de Amsterdamse raad.

Met de Franse tijd kwam voor de familie grotendeels een einde aan de periode van grote economische voorspoed. Napoleons Continentale Stelsel, dat de handel grotendeels stil legde, bleek rampzalig voor de familiefirma S. & P. de Clercq (commissionairs in granen), die in 1800 nog werd gerekend tot de belangrijkste vier Amsterdamse ondernemingen die handelden op de Oostzee. De situatie leek hopeloos, maar met hulp van verwanten uit het doopsgezinde netwerk kon liquidatie worden voorkomen.

Een van de toenmalige firmanten was Willem de Clercq (1795-1844), die in meer dan een zin brak met oude familietradities. Niet alleen zei hij het koopmanschap vaarwel en werd hij secretaris, later directeur van de Nederlandse Handelmaatschappij, ook besloot hij in 1831 over te gaan naar de Waalse kerk, en werd hij een van de voormannen van de orthodoxe Réveilbeweging, hetgeen in de doopsgezinde gelederen nogal wat opschudding veroorzaakte. De jongste tak van de familie bleef daarentegen doopsgezind, en enkele van haar telgen zijn dit tot op de dag van vandaag.

Tegenwoordig is de familie uitgewaaierd over de hele wereld; leden wonen in Nederland, Oostenrijk, Zwitserland, Engeland, Frankrijk, de Verenigde Staten, Kenia en... in België. De genealogie is in 2002 gepubliceerd in het *Nederland's Patriciaat*.¹⁹⁷

Een andere Hollandse tak?

Uit recent onderzoek is gebleken dat in Haarlem in de zeventiende eeuw nog enkele andere De Clercqen woonden, die eveneens afkomstig waren uit Gent en naar ik aanneem verwanten waren van onze voorvader Jacques. Deze voorheen onbekende, kennelijk 'nieuwe' tak van de familie, lijkt in de achttiende eeuw te zijn uitgestorven. Anders dan Jacques en zijn nakomelingen waren deze De Clercqen lidmaten van de in de Republiek 'heersende' hervormde kerk. Pieter de Clercq († 1607), vermoedelijk een zoon van de Gentse roodverver Jacob de Cleercq (IVb) en Catharina van Loo en in dat geval een directe neef van Jacques, schreef zich met zijn echtgenote Laueyken (?) en hun dienstmaagd Peryna op 25 maart 1587 in bij deze gemeente te Haarlem, met attestatie van de hervormde gemeente te Londen.¹⁹⁸ Mogelijk waren zij daar in 1585 naar toe gevlucht. In 1589 was deze Pieter ook ouderling van de hervormde gemeente te Haarlem. Zijn zoon Gillis de Clercq (Gent 1570/'71-Haarlem 1630) vinden wij later terug als textielkoopman in de Grote Houtstraat. Uit diens boedelinventaris blijkt dat hij met Londen nog altijd handelscontacten onderhield.¹⁹⁹ Zijn echtgenote Elisabeth Hubert Trompettersdr. (alias Van Clarenbeek) was dochter van een vooraanstaande bleker. Hun oudste zoon, Pieter de Clercq (1594-1668), was eveneens koopman en bovendien enkele jaren vinder en deken van het Haarlemse Comansgilde, zoals blijkt uit een van de gebrandschilderde ruitjes die vroeger de bestuurskamer van dit gilde sierden (afb. 16). Hierop staat het familiewapen van deze tak De Clercq: een keper en drie leliën

¹⁹⁷ *Nederland's Patriciaat* 84 (2002) 22-90.

¹⁹⁸ RANH, Arch. Geref. Kerk Haarlem, inv.nr. 98, fol. 67.

¹⁹⁹ RANH, ONAH 107, fol. 128-133, dd. 7 september 1630. In het voorhuis bevond zich overigens een schilderij van Gillis de Clerck en zijn huisvrouw Elisabeth Huberts, blijkbaar een dubbelportret.

van zilver op lazuur²⁰⁰ en Pieters lijfspreuk: “Veritas odium parit” (waarheid baart nijd).²⁰¹ Pieter trouwde met Maria Schrevelius, een dochter van de bekende Haarlemmer Theodorus Schrevelius (1572-1649), die rector was van de Latijnse school, lid van de vroedschap, en een geschiedkundig werk over Haarlem heeft geschreven. Twee van de zoons van Pieter en Maria, genaamd Dirk en Cornelis de Clercq, trokken naar de koloniën in Oost-Indië, waar Cornelis in de VOC-vesting Galle, op het eiland Ceylon, jong is overleden.

Een broer van voornoemde Pieter, Daniël de Clercq (1598 - vóór 1653), was in Haarlem garentwijnder. Zijn echtgenote Susanna van Be(e)lcamp zette als weduwe een handel op als wijnkoopster, welke onderneming door hun zoon Gillis (1643-1696) in Amsterdam werd voortgezet. Diens oudere broer Michiel de Clercq (geb. 1633) heeft, eveneens in Amsterdam, zijn proef gedaan bij het chirurgijngilde, om vervolgens gelijk zijn neven naar de Oost uit te varen. Hij stierf er op een onbekende locatie in India.

Pieters jongste broer Abraham de Clercq (1605 - 1646/'52) huwde de dochter van een Delftse olieslager, verhuisde naar de woonplaats van zijn echtgenote en oefende er ook het zelfde beroep uit als zijn schoonvader. Hij had drie zoons: Gillis (1631-1659), chirurgijn te Delft, die gehuwd doch vermoedelijk kinderloos is gestorven; Abraham (1634 - 1664/'68), eveneens kinderloos overleden, als koopman in de Russische handelsplaats Archangel; en Pieter de Clerck (1629 - vóór 1671), getrouwd met Adriana van der Hol(i)ck. Hun enig kind Abr(ah)am, geboren in Delft in 1658, is vermoedelijk identiek met een naamgenoot die in Alkmaar woonde en daar nageslacht had. Het reilen en zeilen daarvan wordt nog onderzocht.

Epiloog

Jacques de Clercq, geboren in Gent en de stamvader van het huidige Hollandse geslacht, was de jongste uit een gezin van ten minste zeven kinderen: vijf zoons en twee dochters. Hiervan zijn drie broers ongehuwd, of althans kinderloos overleden. Opmerkelijk is dat Jacques' zuster Elisabeth de Clercq (Vd.5), als weduwe van Philips van Vlaenderen († na 1580), blijkt te zijn hertrouwd met jonkheer Hercules van Hembyze, een bastaardzoon van de beruchte 'heethoofd van Gent' Jan van Hembyze, uit diens buitenechtelijke relatie met een zekere Josyne van Bambosch.²⁰² Hercules was in de jaren 1581-1583 schepen van Hulst.²⁰³ Evenals andere Vlaamse

20. Wapen van Pieter de Clercq als deken van het Haarlemse Comansgilde, midden 17de eeuw.

²⁰⁰ Pieters zuster Hester de Clerck (1609-?) voerde het wapen echter met de keper en de leliën van goud i.p.v. zilver, blijkens een gebrandschilderde ruit met haar wapen, afkomstig uit het Haarlemse hofje De Bakenesserkamer, waarvan haar man regent was (nu in coll. Frans Halsmuseum). Dit wapen met de gouden keper en leliën staat bovendien afgebeeld in het *Waapenboek van adellijke en aanzienlijke famielliën in de 17 provinciën van de Nederlanden. Alle uit de waapens en grafzaken en cachetten bij een versameld en op het alphabeth gesteld* (ca. 1790) van de Amsterdammer R. van Heemskerck (coll. Centraal Bureau voor Genealogie, GHS 50C03). Het wapen zou toebehoren aan de familie “De Clerck van Genth”. Van Heemskerck geeft echter geen enkele bronvermelding.

De doopsgezinde De Clercq'en voerden in de 17de eeuw, conform de toen geldende doperse beginselen, geen wapen. Pas in de eerste decennia van de 18de eeuw gevoelde een achterkleinzoon van Jacques: Pieter de Clercq (1661-1730), die groot fortuin had gemaakt, weer de behoefte aan een familiewapen. Inmiddels was echter niet meer bekend welke dit was en daarom liet hij een goede vriend het “rechte wapen” van de familie meenemen uit Vlaenderen. Dit wordt ook door de huidige generaties gevoerd: in rood een gouden keper, vergezeld van drie zespuntige zilveren. Naar nu duidelijk is vertoont dit wapen wel gelijkenis met het oorspronkelijke, maar is dit niet het juiste!

²⁰¹ G.H. Kurtz, ‘De gebrandschilderde ruitjes van het Comansgilde’, in: *Haarlem Jaarboek* (1941) 35-37.

²⁰² Van deze bastaardzoon Hercules van Hembyze wordt in de literatuur geen gewag gemaakt, maar dat hij een

steden was dit Zeeuws-Vlaamse vestingstadje in 1578 ingenomen door Gentse ruiters en onder militair gezag geplaatst. De magistraat in deze steden werd telkens in pro-Gentse en veelal ook pro-calvinistische zin gewijzigd, waarvoor tegenstanders werden weggezuiverd. Hercules van Hembyse werd uitgezonden naar Hulst om er het Gentse gezag te vertegenwoordigen. Toen in 1583 het stadje werd veroverd door de troepen van Parma, moet Hercules zijn uitgeweken naar de Noordelijke Nederlanden. Wij vinden hem terug in Middelburg, waar hij in de jaren 1591, 1595 en 1599 is verkozen tot diaken van de Nederduits-Hervormde gemeente.²⁰⁴

Jacques' oudste broer Jan de Clercq (VIb) is de katholieke kerk trouw gebleven, of hij heeft besloten zich van het protestantisme weer af te keren. In 1618 stierf hij in zijn huis aan 't Gentse Sluizeken, als een zeer welgesteld burger. Tientallen Gentenaren hadden bij hem een lening uitstaan, waarvoor zij onroerend goed als onderpand hadden gegeven. Jans eigen bezit bestond ondermeer uit zes huizen binnen Gent; buiten de stad had hij twee leengoederen en niet minder dan 42 andere stukken grond, waaronder negen "behuusde hofsteden". Sommige van deze goederen had Jan overigens nog in onverdeeld bezit met zijn Hollandse neven; deze waren bij de verbanning dus niet verbeurd verklaard.²⁰⁵ Nog in 1620 werden vanuit Holland acties ondernomen om het Vlaamse familiebezit veilig te stellen.²⁰⁶

Jan de Clercq en zijn echtgenote Johanna van Wymeersch hadden slechts één kind, een dochter Johanna de Clercq († 1662). Zij trouwde met Pieter van Hulthem († 1665), telg van een welgesteld geslacht van goudsmiden.²⁰⁷ Hun gezamenlijk graf in de Heilige Kerstkerk, met daarop het wapen van zijn familie, was er in de negentiende eeuw nog in gave conditie. Aardig detail is dat zij voorouders zijn van een beroemde Gentenaar: Charles van Hulthem (1764-1832), wiens enorme bibliotheek de basis vormde voor de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.²⁰⁸

zoon was van de beruchte Jonker Jan blijkt uit een document in het dossier familiepapieren Van Hembyze in het SAG [nr. 2928]: "Successie van eenen Bastaert nopende de vaderlycke syde aen de gecommiteerden van de majesteit aenghewesen tot exclusie van moederlijke vrienden." (8 pp.), 1633. Jonker Jan had overigens reeds een zoon bij zijn eerste echtgenote. Deze jonkheer Willem van Hembyze had zich bij het geuzenleger aangesloten en was in 1569 door de prins van Oranje, bij wie hij in hoog aanzien stond, aangesteld tot een van de scheepsvoogden van zijn vloot. Toen hij in 1572 voor de Vlaamse kust in Spaanse handen dreigde te vallen, was hij in zee gesprongen en verdrinken. Zie over hem: A.J. v.d. Aa, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden* 8^l (Haarlem 1867) 518.

²⁰³ P.C. Bloys van Treslong, 'De Regeering van Hulst', in: *Navorscher* (1930), p. 46 en 234.

²⁰⁴ F. Nagtglas, *De algemeene kerkeraad der Nederduitse Hervormde Gemeente te Middelburg 1574-1860* (Middelburg 1860) 148, 149.

²⁰⁵ SAG, reeks 330, nr. 135, fol. 48vo-54vo, 14 november 1619: Staat van goed van Jan de Clercq.

²⁰⁶ GAR, ONAR nr. 120, fol. 73, 8 augustus 1620. Zes jaar eerder hadden de Hollandse familieleden zich door hun Genste oom Jan de Clercq laten uitkopen uit zekere jaarlijkse rente, afkomstig uit de boedel van hun (groot-)moeder Lievyne van Houcke. Deze uitkoop was door hen gepasseerd voor de "wet van Amstelredam" op 2 juli 1614; SAG, reeks 153 (Landboeken vrij huis, vrij erve), inv.nr. 1, 2de boek, fol. 165.

²⁰⁷ Genealogie Van Hulthem in UB Gent hs. 2693. Een door mij verder uitgewerkte genealogie van deze familie is in voorbereiding. Overigens zijn een broer van Pieter: Jean Baptiste van Hulthem (na 1600 - vóór 1641) en diens echtgenote Georgine van Wymeersch, verre voorouders van Mathilde Marie-Christine Ghislaine d'Udekem d'Acoz, de echtgenote van kroonprins Filip van België. Een neef van Pieter, Antoine van Hulthem, werd in 1659 door Filips IV in de adelstand verheven.

N.B. In maart 2006 werd door antiquariaat Asher Rare Books te IJmuiden een kostbaar manuscript aangeboden, te weten de "Wettelijcke Vercaevellinghe ten Sterfhuysen van Jan van Hulthem ende jonckvrouw Martyne Helaut", anno 1625, 140 pp. Het betreft de verdeling van de zeer aanzienlijke boedel van Pieters ouders, waarbij elk der vijf kinderen verschillende huizen binnen Gent ontvingen, stukken grond buiten de stad, alsook contanten en obligaties ter waarde van - ieder - bijna 2500 pond. Vgl. http://www.asherbooks.com/2850_v.html

²⁰⁸ Zie over Charles van Hulthem: *Biographie Nationale* 9 (Brussel 1886-'67) 692-705 en de monografie van F. Leleux, *Charles Van Hulthem 1764-1832* (Brussel 1965). Overigens is Van Hulthem vermoedelijk geboren in het huis, dat ooit had toebehoord aan zijn voorvader Jan de Cleercq. Charles moeder werd in 1796 namelijk begraven vanuit haar huis aan 't Sluizeken.

Johanna is de laatste Gentse telg waarover gegevens bekend zijn. Het is echter niet zeker dat met haar de familie te Gent is uitgestorven. Deze was in het laatste kwart van de zestiende eeuw ten slotte tamelijk wijd vertakt. En hoewel is gebleken dat in de andere takken de meeste gezinnen overwegend uit meisjes bestonden en van de weinige mannelijke telgen diverse ongehuwd of in ieder geval kinderloos zijn overleden, Johanna had nog een klein aantal neven met wie het geslacht zich in Gent mogelijk toch heeft voortgezet. Wellicht zal bij verder onderzoek dus blijken dat de familie ook in de zeventiende eeuw nog een levendige geschiedenis in Gent kende.

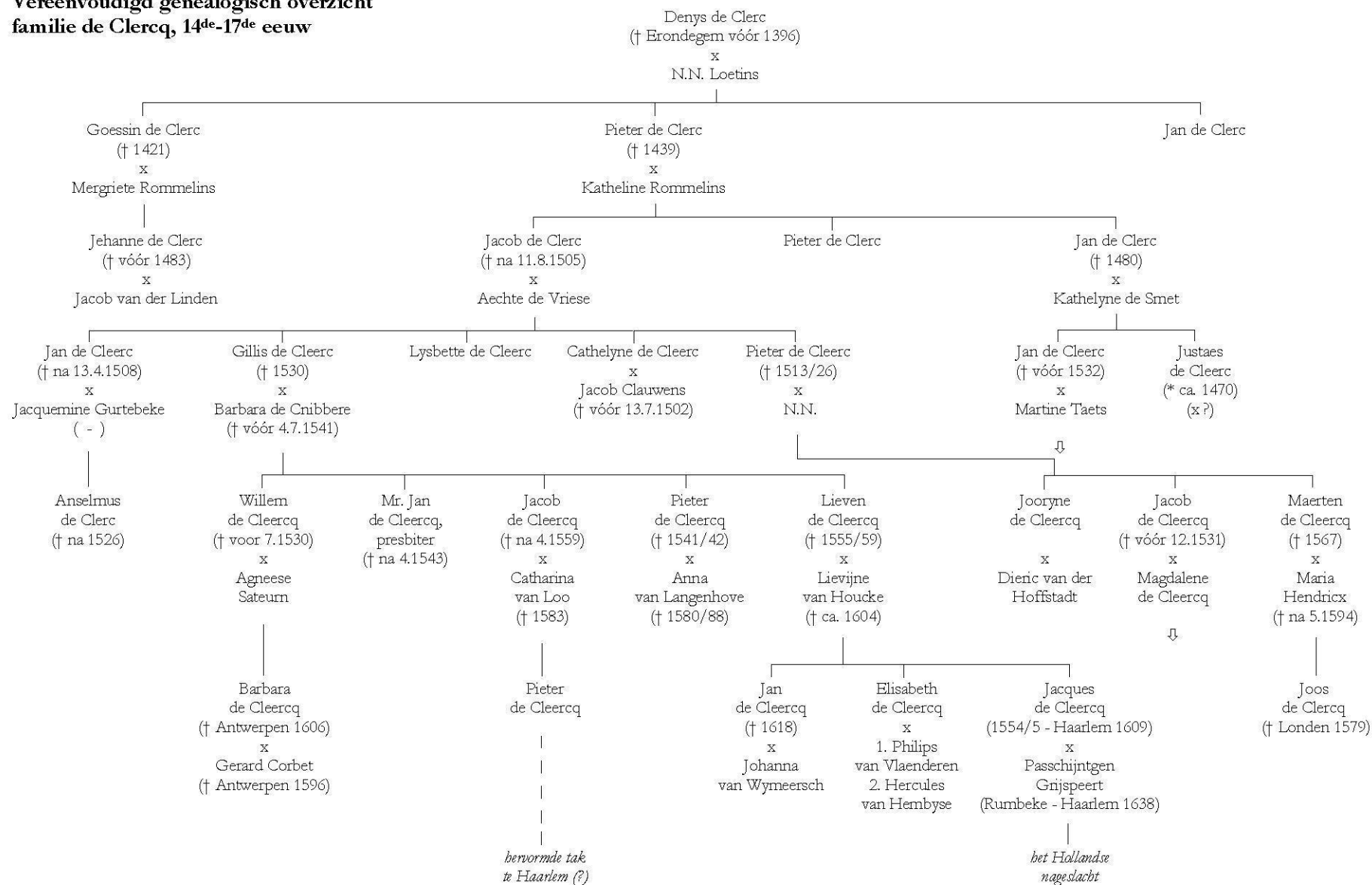
Vooralsnog moeten we naar deze zaken gissen. Ten opzichte van 1993 is de kennis over het Vlaamse voorgeslacht ontegenzeggelijk sterk vergroot. Maar zoals het vaak gaat: hoe meer men weet, hoe minder men weet. Nieuwe kennis roept weer nieuwe vragen op. Hopelijk zullen door toekomstig onderzoek sommige van die vragen beantwoord kunnen worden.

D.C. de Clercq
Lisserbroek, september 2008

Verantwoording van de afbeeldingen

1. Detail van kaart van het Land van Aalst in Antonius Sanderus, *Flandria Illustrata* (Keulen 1641)
2. Miniatuur uit Jean de Ries' *Le livre des proprietiez des choses* (Brugge 1482), coll. British Museum Londen, Royal ms. 15EIII, fol. 269.
3. Foto uit 1906, coll. Stadsarchief, inv.nr. SCMS_1133.
4. Detail van geaquareleerde tekening van de kade van de Nederschelde, van de watermolen tot de Wijndenaard, vermoedelijk vóór 1562, coll. Universiteitsbibliotheek Gent.
5. Aquarel door Lieven van der Schelden, 1584, coll. Bijlokemuseum Gent.
6. Portret door Rogier van der Weijden, coll. Museum van Dyon.
7. Detail van panoramisch gezicht op Gent, door onbekende kunstenaar, 1534, coll. Bijlokemuseum, Gent.
8. Gelijk aan nr. 4; ander detail.
9. A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, 2 dln. (Keulen 1641-1644).
10. Stadsarchief Gent, coll. Atlas Goetghebuer
11. Portret door Frans Pourbus, 1567, coll. Kunsthistorisches Museum, Wenen.
12. Uit: L. Hortensius, *Van den Oproer der Weder-dooperen* (Enkhuizen 1641). Het onderschrift luidt:
"Wevers en pelsers heel versot / die malcanderen weder doopen. De heylige kerck een Bruyt van Godt / verlieten sy met grooten hoopen".
13. Het verdrinken van Lenaert Plovier, Janneken Eghels en Maeyken de Hont te Antwerpen, 4 april 1560; ets door Jan Luyken, afgebeeld in: Tieleman Jansz van Bracht, *Het bloedig tooneel, of Martelaers spiegel der doop-gesinde of weere loose christenen* (Amsterdam 1685), dl. 2, p. 271.
14. Aquarel van Cornelis van Noorde, 1779, naar een schilderij van Nicolaes Hals, ca.1660. coll. Rijksarchief Noord-Holland (RANH), Kennemer Atlas.
15. RANH, Oud notarieel archief Haarlem (ONAH) 74, fol. 30.
16. RANH, ONAH 132, fol. 112vo.
17. RANH, ONAH 168, fol. 100vo.
- 18 en 19. Portretten door Frans Hals, 1635; coll. Rijksmuseum, Amsterdam.
20. Eigen foto van gebrandschilderde ruit in coll. Historische Vereniging Haerlem.

**Vereenvoudigd genealogisch overzicht
familie de Clercq, 14de-17de eeuw**

N.B. In dit overzicht zijn alleen familieleden opgenomen die genoemd worden in de tekst. Tenzij anders aangegeven woonden en stierven de personen in Gent.